

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

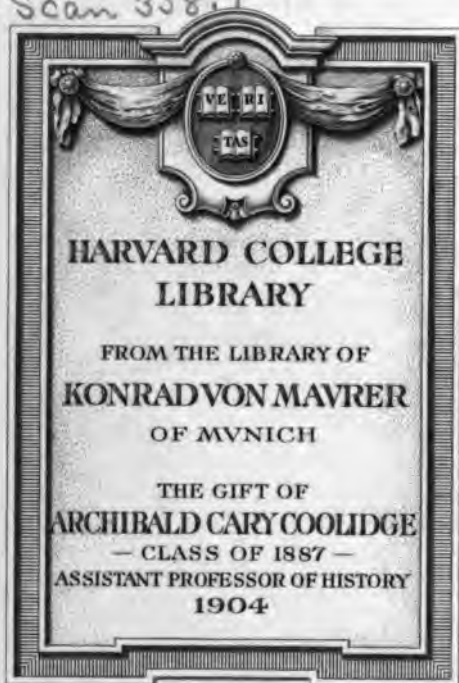
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

P Scan 338.1

SKRIFTER UTGIFNA AF SVENSKA LITERATURSÄLLSKAPET. 1: Extra häfte.

SAMLAREN

TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF SVENSKA LITERATURSÄLLSKAPETS ARBETSUTSKOTT

EXTRA HÄFTE.

1893.

Innehåll:

Våra forste reformationsskrifver och deras författare	AF Richard Steffen.
En psalm från reformationstiden, meddelad	AF Axel Andersson.
Juleaftonen 1693. Ett bidrag till Storbetslidens kultur- och litteraturhistoria	AF E. Wrongel.
Bidrag till källspårerna om Olavs Martini's episkopala verksamhet	AF H. Lundström.

UPSALA 1893
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EJF. BEHLING.

Af Svenska Literatursällskapet utgifna skrifter:

1880—81.

- 1: 1¹. Samlaren, Tidskrift: I, 1. Pris i bokh. 3 kr.
- 1: 1². " " I, 2. " " " 2 "
- 2¹. Dagboks-Anteckningar af J. G. Oxenstjerna: I. Pris i bokh. 2 k.
- 3¹. Ur en Antecknares samlingar: sidd. 1—64.

1881—82.

- 1: 2¹. Samlaren, Tidskrift: II, 1. Pris i bokh. 2 kr.
- 1: 2². " " II, 2. " " " I " 50 öre.
- 2². Dagboks-Anteckningar af J. G. Oxenstjerna: II. Pris i bokh. 3 kr.
- 4. En Svensk Ordeskötsel af Samuel Columbus. " " " 2 "
- 3². Ur en Antecknares samlingar: sidd. 65—192.

1882—83.

- 1: 3. Samlaren, Tidskrift: III. Pris i bokh. 2 kr.
- 3³. Ur en Antecknares samlingar (slutet). 6 kr.
- 5. Skrifter af C. G. Tessin: I och II. Pris i bokh. 2 kr. 50 öre.

1883—84.

- 1: 4¹. Samlaren, Tidskrift: IV, 1. Pris i bokh. 2 kr.
- 1: 4². " " IV, 2. " " " 2 " 50 öre.
- 6¹. G. Benzeltjernas Censorsjournal: I. Pris i bokh. 2 kr.
- 7: 1¹. 1500- och 1600-talens Visböcker: I. Harald Oluffssons Visbok. 1 h.
Pris i bokh. 1 kr. 25 öre.

SAMLAREN

TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA LITERATURSÄLLSKAPETS ARBETSUTSKOTT.

EXTRA HÄFTE.

1893.

UPSALA 1893
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

Scan 338.1

Harvard College Library
Von Maurer Collection
Gift of A. C. Coolidge
Jan. 13, 1964

65

MINNESGÄRD

VID

UPPSALA MÖTES FESTEN

1893.

Innehåll.

	Sid.
Våra första reformationsskrifter och deras författare. Af RICHARD STEFFEN	5.
En psalm från reformationstiden, meddelad af AKSEL ANDERSSON	62.
Jubelfesten 1693. Ett bidrag till Storhetstidens kultur- och literaturhistoria. Af E. WRANGEL	65.
Bidrag till kännedomen om Olaus Martini's episkopala verksamhet. Af H. LUNDSTRÖM	115.

Härjämte medfölja såsom särskildt bihang till Extrahäftet 1893:
Skrifter från Reformationstiden. 3 och 4.

Våra första reformationsskrifter och deras författare.

Det har blifvit yttradt om nya testamentsöfversättningen af år 1526, att dess utgifvande kanske är den viktigaste tilldragelse, som den svenska litteraturens historia äger att uppvisa. Äfven om detta yttrande kanske skulle kunna anses innebära någon öfverdrift, så måste väl i alla fall en hvar erkänna, att så vigtig var dock denna sak, att de förhållanden, under hvilka den tillkom, äro förtjänta af den allra noggrannaste granskning. Den gamla åsigten har varit den, att nya testamentet af 1526 öfversatts af Laurentius Andreæ, oeh att den hufvudtext, som blifvit följd vid den svenska öfversättningen, varit Luthers tyska, eller såsom det åtminstone borde ha hetat någon af Luthers tyska texter; ty före 1526 hade redan sins emellan differerande upplagor af Luthers nya testamente utkommit.

Hvad öfversättarens person beträffar, så har det som bekant af den senaste forskaren på detta område prof. Schück blifvit påstådt, att vi i denne anonyme man ej skulle ha att söka Laurentius Andreæ utan Olavus Petri. Sina åsigter härom har prof. Schück framställt dels i sin svenska literaturhistoria dels i en Klemming tillegnad festskrift, »Öfversättaren af Thet Nyia Testamentit af år 1526». Hvad återigen själfva öfversättningen angår, så hette det mycket länge, att den blott var en ordagrann tolkning af Martin Luthers tyska öfversättning. Den enda som mig veterligen opponerat sig mot denna åsigt är B. Bergius i »Nytt Förråd af Äldre och Nyare Handlingar Rörande Nordiska Historien» Stockholm 1753, hvori han med en mängd citat visar, att den svenska öfversättningen skiljer sig från den tyska på ganska många punkter och så-

lunda ej kunde kallas en ordagrann öfversättning af den tyska texten, men att »Lutheri öfversättning werkeligen warit Laur. Andreæ til mycken nytta och betjening. At bem:te Laurentius likwål ofta wikit derifrån, och det med en försigtighet, som förtjenar att berömmas: At han nödwändigt måste haft för sig Grekiska Originaltexten: At han tillika utan twifvel haft till hands några andra Tyska Versioner, som woro äldre än Lutheri.» Detta Bergii resultat har i hufvudsak accepterats af prof. Schüek, som i sin litteraturhistoria sid. 225 yttrar sig om saken sålunda: »I det hela följer han wäl den tyska öfversättningen, hvilken Luther 1522 hade utgifvit; från denna är det ena företalet — ej det ofvan anförda — och de flesta anmärkningarna hämtade, men denna källa är ej den enda, och Olavus Petri var ingen slafvisk afskrifware af Luther. Utom versio vulgata och sannolikt äfven några äldre, tyska öfversättningar, begagnade han det grekiska originalet — förmodligen i Erasmus upplaga — och förstår att med ledning häraf rätta några af Luthers misstag». Huru denna åsigt uppkommit, att Luthers öfversättning legat till grund för den svenska, det är mycket lätt att förstå. Emellertid är den såsom följande utredning afser att visa ej fullt riktig; och då jag vidare ej kunnat finna de skäl tillfyllestgörande, hvilka prof. Schüek anført för att nya testamentets öfversättande skulle vara Olavus Petris verk, och ingen andel häri skulle tillkomma Laurentius Andreæ, så har jag ånyo velat upptaga hela denna fråga om nya testamentets öfversättning till behandling. Men då jag kommit in i ämnet, så har jag funnit, att den i sin helhet svårligen läte sig behandlas isolerad. Från vår viktigaste reformationsskrift, nya testamentet, har jag därför måst komma mer eller mindre in på åtskilliga andra produkter af våra reformators första literära värksamhet.

Något säkert historiskt intyg om hvem som verketställt denna öfversättning kan jag inte framdraga; bade jag klara och tydliga sådana, så behöfdes ju intet vidlyftigt ordande. Men alldeles oomtvistliga och tillförlitliga uttalande i frågan har jag ej kunnat finna, hvarför det är åt de inre kriterierna, hvilka hittills blifvit skäligen

försummade, som jag måste vända min uppmärksamhet. Och bland dessa inre kriterier är naturligtvis det förnämsta det som erbjödes af själfva skrifternas språk. Någon som helst allmän språklig undersökning af Olavus Petris skrifter har det naturligtvis ej kunnat komma i fråga, att jag ens skulle påbörja. Jag har endast från ett par synpunkter gått igenom hans skrifter ofta tämligen flyktigt, men då dessa synpunkter tyckts mig tillräckliga att lemna de behöfliga bevisen, så har jag nöjt mig med dem att börja med, ehuru jag inte tviflar på att andra och lika kraftiga torde finnas. Ett sådant kriterium har jag funnit vara vexlingarne i de former, som bildas genom afledningsändelserna -ig resp. -ug och -lig resp. -lug. Några andra kriterier skall jag nämna på de ställen, där det passar sig bäst att nämna dem.

Hvad då dessa afledningar beträffar, så äro formerna på -lig vid denna tid så godt som herskande. Undantag göra i allmänhet endast tvenne ord 'salig' och 'helig', som ha dessa former omvexlande med formerna 'salug' och 'helug'. Om den ställning som Olavus Petri intager till dessa ord, kan jag genast anmärka, att jag i de böcker, som bära hans namn, knappast påträffat skrifningen 'salug' mer än en gång mot flera hundra 'salig', hvilket ju således ej är mer än hvad som godt kan skrivas på tryckfelens räkning. I afseende på 'helug', så har jag alldeles inte påträffat denna skrifning utan konsekvent 'helig'. Hvad återigen -igformerna angår, så vexlar språkbruket under denna tid betydligt. Somliga skrifter ha nästan konsekvent -ig andra nästan konsekvent -ug. Jag skall i det följande visa, huru Olavus Petri ställer sig till dessa former, men i den revy, som jag därför företager med hans tidigare skrifter, kan jag då att börja med endast upptaga dem, som säkert äro författade af Olavus, hvarsför jag utgår från år 1527, från hvilket år vi så vidt känt ha de första skrifter, som bära hans namn på titelbladet.

Swar vppå jtt ochristelighit sendebreff som en lögnachtigh Munc^h betandes Paulus Helie, hassuer vthgåå latit emoot thz helga Euangelium som nw (aff gudz nådhe) är i liwset kommet. Olauus Petri MDXXVJ Stockholm — Vicesimaoctava Martij.

Skriften har följande inledningsformel: »Allom och huar och en besynnerligha som thenne min scriffuelse läsande eller hörandes warda, wunskar jach Olauus Petri Stockholms Råadz Secretarius, Nådh och fridh aff gudhi Wårom fadher och herranom Jesu Christo.»

Afledningsändelserna på -ig äro 152 fall mot 16 på -ug eller -og.

Aposteln Paulus namn skrifves utan undantag 'Paulus' och anføres omkring 40 g.

Swar påå tolf spösmål om noghor stycke, ther then euangeliste lärdom och the papisters lärdom jde dragha offuer eens och drifwes til baka the swar som doctor Pedher Galle om samma spösmål giffvit hafwer. Olauus Petri. Stockholm MDXXVJ—Maji Qvartadecima.

Skriften har följande inledningsformel:

»Allom och huarom och enom som thenna min scriffuelse läsande eller hörandes warda, vunskar iach Olauus Petri Stockholms rådz Secretarius, nådh och fredh j herranom Jesu Christo.»

Häri aftrycker nu Olavus efter hvarje fråga först Pedher Galles svar och därpå sitt eget. I de af Olavus författade delarne af skriften räkna vi 95 fall på -ig mot 2 fall på -ug. Konsekvent skrifver han också 'Paulus' (33 g.) 'Petrus' (10 g.) och 'Johannes'. I de af Olavus aftryckta Galles svar finnas återigen följande former:

Paulus (5 g.)

Pauel (7 g.), Pawel (2 g.) (= 9 g.)

Påuel (7 g.), Påwel (1 g.) (= 8 g.)

Paul (1 g.)

Petrus (1 g.)

Pedher (7 g.)

Pedhar (1 g.)

Joannes (1 g.)

Johannes (fl. g.)

Icke en enda gång i alla af Olavus Petri säkert författade skrifter har jag heller funnit någon annan form för 'Petrus' och 'Johannes' än just dessa, så när som på ett fall 'Joannes'. Hvad återigen 'Paulus' vidkommer, så finnes verkligen i hans postilla från 1530 formerna Påuel och Pawal tillsammans summa 3 gånger, så vidt jag kunnat upptäcka. Annars skrifver han under hela sitt författarskap 'Paulus', hvilken form jag sett anförd många hundra gånger.

En Christelighen formaning til Sweriges inbyggiaz vthropolit i Upsala offuer högmectig föistes konung Götzstaffs cröning tolfte dagh januarij MDCXVJJ O. P.

Skriften har 63 former på -ig mot 3 på -ug.

Jtt fögho sendebreff til Paulum Helie aff Carmelitzers orden i danmark, ther honom gessues swar til thet breff och spösmål han för jt år sidhen forscriffuit hadhe til högmectig första her Götzstaff Sweriges och Götes etc. konung, om then föruandling her i riket steedt år. Olauus Petri Stocholm MDCXVJJ—Vicesima septima Maii.

Skriften har följande inledningsformel:

«Hedherlighom manne brodher Paulo Helie aff Carmelitzers orden Wuuskar iach Olauus Petri Stockholms rådz secreter, nådh och frijdh och jtt rätt forstond i gudz helga ordh.»

En Christelighen formaning til clerckijit som i nestkommandes prestamoot forsampnes i Upsala, Strengnes och Westerås etc., ther forclarat warder huadh clerckijit leekmen plichtoghe åre och hwad leekmen åre clerckijit plichtoghe igen.

En godh beerde laater sitt lyff för fåren

Johannis X.

Olauus Petri Stocholm MDCXVJJ—duodecima Junii.

Saknar inledningsformeln, men den subjektiva tonen framträder dock tydligt. Så läsa vi på tredje sidan:

»Therefore wil iach nu efter then nadh gudh mich forlänt haffuer foregiffua och wil nest gudz hielp så giffua sakena före at jngen parten skal medh noghon redhelighet kunna giffua mich skul.»

Een liten Underuising om Echteskapet hwem thes losfigit är eller ey, ther grundeliga bewijfsat warder at prestmen må wara i echteskap, och sedhen fölter ther efter een liten formaning till biscoper och prelater medh theres clerckij her i Swerige. Olauus Petri. Stocholm MDCXXVIII — Vigesima septima Augusti.

Börjar:

»Jach haffwer lenge haft i sinnet ath iach skulle Ty wil iach nw tagha thenna saack före (ey efter mit sinne) vtan efter gudz helgha ordh och mening, then ther wil taghat till oondo, han segle sin eeghen kose och stonde sielff sin eeghen fare, jach wil doch göra thez iach plichtigh är.»

Een liten boock, i huilko closterleffwerne forclarat warder, ther och någhot foregiffwes hwadh stadha och forderff sådana leffwerne haffuer giordt i Christenheetenne, Sedhan fölter een liten formaning til closterfolk och theres wener Olauus Petri Stocholm MDCXXVIII — Tercia decima Novembris.

Börjar:

»Jach haffuer i noghor mijn förra scriffuelse vtbloffuat ther talat haffuer warit om closterleffnat, ath iach» o. s. v.

Mot slutet läses:

»Och thetta skal nu wara closterfolk for en hoffrecht, hwar iach fornimmandes worde at noghor satte sich heremot, wille iach thå (näst gudz hielp) ytterlighare forclara closterwäsende och måla thet så aff som thet werdt är.»

Öfver dessa fyra sista arbeten af Olavus har jag ej uppgjort någon statistik beträffande förhållandet mellan afledningsändelserna på -ig och -ug, men de förstnämnda äro så fullständigt dominerande, att detta har syns mig vara ett öfverflödsarbete.

Den sista af de sex skrifter från året 1528, hvilka bära Olavus Petris namn på titelbladet, är:

Om gudz ordh och menniskios bodh och stadgar i thet andeligha, som är, sielenes regement Olauus Petri Stocholm MDXXVIII — Decimooctaua Decembris.

På första sidan läser man:

»For sådana dråpeligh twedreght skul, syntes mich . . . at iach . . . och setter thet så som all annor mijn scriffuelse för hwar och en rät förståndig Christen menniskio i retten ath hon måå ther döma om hvad rettast wara kan.»

Skriften har 38 fall på, -ig mot 13 på -ug, och är här ug-formernas procentsiffra högre än i någon annan af Olavus säkert författad och utgifven skrift.

Från år 1528 finnas nu ytterligare tvenne skrifter, som hittills varit tillerkända Olavus Petri, men som från alla de öfriga skrifterna under detta år skilja sig i flere afseenden. Dessa tvenne äro:

En liten boock om Sacramenten huadh the äre och huru the retzligha brukas skole, ther mong ochristelighen stycke warða medh godh skell nidherzslaghen Stocholm MDXXVIII — Quartadecima Augusti.

En nyttog postilla ofuer någhor fåå Euangelia aff somnardelen, ther man må tagha jtt sätt och grund aff huru all Euangelia som här icke insatt äre vthlägias och forclaras skole MDXXVIII Stocholm.

Från alla de öfriga skrifterna under 1528 skilja sig dessa först och främst därigenom, att de ej bära Olavus Petris namn. Detta kan vara förklarligt hvad postillan beträffar, eftersom den till större delen är en öfversättning ur »den tyska postillan.» Huru

det i detta afseende förhåller sig med »Een liten boock om Sacramenten» är kanske något oviss; det heter uti företalet: »eptet thet mong wilfarelse vpkommen ära . . . är här nu en liten boock vthsatt på Swensko om samma sacrament.» »Utsättia på swensko» betyder åtminstone ibland »öfversätta till svenska», men behöfver ej alltid ha denna betydelse. Det vore oförklarligt, om Olavus, som i allmänhet är mycket noga att sätta ut sitt namn på de af honom författade skrifterna, ej skulle hafva gjort det på denna, som både till innehåll och omfång är en af de allra viktigaste. Den omfattar 72 sidor och är sålunda lika stor som 'Itt fögho sendebreff', 'En liten vndervisning om Ehteskapet' och 'Om Gudz ordh och menniskios bodh' tillsammanstagna.

Härmed sammanhänger, att dessa arbeten ej håller såsom alla de öfriga äro hållna i den personliga, skarpt subjektiva ton, som vi finna i de öfriga af Olavus' skrifter från 1528. Den föregående öfversigten torde i någon mån hafva visat huru genomgående Olavus tar sitt eget jag med. Öfverallt är det frågan om hvad 'jach Olavus' gjort och tänker göra. I företalet till skriften om Sacramenten heter det däremot blott att »eptet thet mong wilfarilse vpkommen ära . . . är här nu en liten boock vthsatt på Swensko om samma sacrament epter then helga scrifftz sinne och mening». Sammalunda är förhållandet med postillan.

Det finnes en liten passage i skriften om Sacramenten, som skulle kunna tyda på, att den verkligen vore författad af Olavus. Det står nämligen i den afdelning, där det talas om äktenskapet och papisternas stadganden härom: »och är j thenna motten vppenbarliga skeedt emoot scrifftena som j en besynnerligh traktat ytterligare nest gudz hielp förtelias skal.» Emellertid inledes skriften om äktenskapet, hvilken utkom endast 13 dagar efter boken om Sacramenten med följande ord: »Jach haffver lenge hafft i sinnet, ath iach skulle lätet uthgå noghot aff prentet om ehteskapet hwem thet loflighit är eller ey och haffver thet doch fördröghit alt här til för theres skul som swaghe haffva warit.» Detta skulle Olavus ej rätteligen kunnat säga, om han endast få dagar förut släppt ut

i marknaden en bok, i hvilken äfven äktenskapet har sin afdelning, emedan med sakramenten i denna bok menas de katolska sakramenten, som efter bibelns lära underkastas författarens granskning. Och detta så mycket mer som Olavus plägar angifva, när han förut behandlat en sak. Sålunda finnas hos Olavus passager sådana som denna: »än thå iach j mijn förra scriffvelse haffver thet och noghot omtalat wil iach doch än nu ytterlighare föregiffva» o. s. v. Därför tror jag, att denna af Olavus afgifna förklaring är strängt riktig, och att de citerade orden ur boken om Sacramenten endast visa det, att dess författare känt till Olavus' literära planer. Att de reformatoriske skriftställarne skulle hafva intim beröring med hvarandra, det är dels af sig själft ganska antagligt, dels framgår det också direkt af andra uttalanden. Ett sådant finna vi i företalet till Olavus' postilla af 1530.

Det enda skäl man haft att tillerkänna Olavus den ofvan anförda postillan af 1528 är det, att företalet omnämner en annan postilla såsom varande under görningen. Med denna andra postilla kan ej gerna åsyftas något annat arbete än det som i slutet af 1530 utkom med följande titel:

«En lijten Postilla offuer all Euangelia, som om söndaghana låsen warda offuer heela året, Ther til och offuer the Euangelia som på the nampnfunnogasta högh-tijdh om året wardha låsen, och en lijten Catechismus eller vnderuising på the stycke som en Christen lerdome mest påhenger, O. P. MDXXX.

Företalet inledes också med Olavus' helsningsformel:

»Allom och hwar och en besynnerlig godh Clerick och kyrkio-prest offuer heela Sweriges rike, Wunskar iach Olavus Petri gudz onyttoge tienare j hans sons Jesu Christi Euangelio, Nådh, Fridh och barmhertighet aff gudhi worom fadher, och en rätt kundskap j hans helga ordh. Amen.»

I det företal, som härpå följer, omtalar författaren, att han utger denna postilla med samtycke af rikets prelater: »Så haffua

werdighe fädher kyrkiones prelater och förmän her j riket samtyckt och beleffvat, at en lijten postilla skulle göras.» Ordet 'beleffva' kan nu öfversättas med 'besluta' och träffas också i denna betydelse annorstädes hos Olavus t. ex. i följande fras: »j Concilio Niceno stadhgat och beleffuat,» och från annat håll har jag »thenn Recess som i Westeråhrs samtyckt och belefwat bleff». Det tyckes sålunda här af framgå, att bakom Olavus stod en annan drivvande kraft, och att han författat sin postilla på uppdrag af rikets prelater, med hvilka naturligtvis i första rummet utan allt tvifvel åsyftats Laurentius Andreæ. Det synes mig då inte vara synnerligen djärft att antaga, att det varit samma personer eller samme person, som också låtit postillan af 1528 utkomma. Om de predikningar, som denna senare innehåller förklarar företalet, att de »äro mest dragne vthvr then tyska postillan, som nu nylegast gjord är». En undersökning af saken visar, att de samtliga med mindre ändringar och förkortningar äro öfversättningar från Luther. Det som är originelt i postillan inskränker sig till att mellan evangeliet och predikningen allestädes är inskjutet en »summa aff thetta evangelion», hvilken ej förefinnes hos Luther. Denna summa är en i korta numererade punkter gjord sammanfattning af evangeliets innehåll. Den Luthers predikosamling, som här åsyftas, är hans så kallade kyrkopostilla, hvars 'vinterdel' fullständigt utkom mellan 1521—1525. Därefter utgafs 'sommar- och festdelen' af Stephan Rodt åren 1527 och 1528 och det är härur som 28 stycken predikningar från påskdagen till och med sjunde söndagen efter trefaldighet äro öfversatta. Utom hvad som ofvan anförts äro förändringarne få; namnen på söndagarne äro delvis olika, och tvenne predikningar ha på något sätt kommit att byta plats, så att Luthers predikan på första söndagen efter trefaldighet återfinnes jämte dess evangelium under andra söndagen efter trefaldighet och tvärtom. Arbetet afbröts såsom företalet tillkännager, emedan Luthers predikningar ansågos något för svårbegripliga och för utmanande i tonen. Man har sålunda tillåtit sig en ej så obetydande kritik öfver Luther.

Om således det som hittills anförts torde göra det ganska osannolikt, att Olavus författat de två ifrågavarande böckerna, så blir det väl så godt som säkert, att han ej författat eller utgifvit dem, då härtill kommer, att de i språkligt afseende i flere viktiga punkter afvika från Olavus' språk sådant vi finna det i hans skrifter från dessa år. Först och främst äro då formerna 'salug' och 'helug', hvilka knappast stå att uppvisa i hela Olavus' författarskap för öfrigt, här de normala med undantag möjligen för första delarne af postillan. Vidare äro -ug-formerna i allmänhet de dominerande, hvilket ej är fallet hos Olavus. Pronomen demonstrativum 'thenne', som i pluralis heter 'tesse' hos Olavus med ytterst få undantag heter i dessa skrifter normalt 'thenne' eller 'thenna'. I synnerhet gäller detta skriften om Sacramenten, i hvilken jag ej erinrar mig hafva sett 'tesse' mer än en gång, medan däremot 'thenne', -a äro mycket talrika och förekomma i många sammanställningar, ex. 'thenna ordhen', 'thenna gudz werk', 'thenna stycker', 'thenne och andra missbrukningar', 'thenna sacramenten', 'thenne uthvalda personer' m. m. Skriften om sacramenten skrifer normalt 'sagde', Olavus normalt 'sadhe'; 'sagde' är också åtminstone mycket vanligt i postillan. Jag har förut omnämnt, att Olavus skrifer 'Paulus', så när som på tre fall i 1530 års postilla. I 1528 års postilla är 'Påual', 'Päuel' den normala formen; denna senare är också tämligen vanlig i skriften om Sacramenten. Formen 'Pedher', som jag absolut ej träffat hos Olavus, uppträder också synnerligen talrikt i 1528 års postilla äfvensom talrika former 'Joannes', under det att Olavus eljest skrifer 'Johannes'. Den förra h-lösa formen har jag annars endast träffat en gång hos Olavus, som jag redan anförde.

Allt sammanlagdt, så torde med ganska stor grad af visshet kunna sägas, att dessa skrifter, hvem de föröfrigt kunna vara författade eller utgifna af, ej äro af Olavus Petri, såvida man ej vill anse honom hafva varit en man som älskade mystifikationen. Ty annorlunda kan det ej betraktas, om han midt i en räckan af signerade skrifter hållna i den ofvan omtalade subjektiva tonen ger

ut en bok utan namn, utan denna ton och vidare äfven med i många afseenden ganska afvikande språk. Men att han varit en sådan mystifax har man som bekant ingen anledning att antaga. Slutligen bör jag ej församma att nämna, det prof. Schück i sin literaturhistoria »af flere skäl» för mig obekanta redan frändömt Olavus boken om Sacramenten, fastän han sedan i sin skrift »Öfversättaren af Thet Nyia Testamentit af år 1526» talar om den, som om den vore författad af Olavus Petri.

Af Olavus Petris under de följande åren utgifna arbeten är det intet, om hvilket någon meningsskiljaktighet kan uppstå. De gå i allmänhet alla i den ton och ha de karaktäristiska egenskaper, som jag uppvisat för 1527 och 1528 års arbeten. Ett enda tyckes åtminstone vid första påseendet bilda ett värkligt undantag. Detta är

Then Swenska Messan epter som hon nu holles i Stockholm medh orsaker hwarföre hon så hallen wardher. Stockholm MDXXXJ.

Skriften, som ej har författarnamn på titelbladet, är såsom äfven af titeln framgår delad i två delar, af hvilka den första delen inledes med »Til then Christeligha läsaren Olauus Petri.» Denna del omfattar fem och två tredjedels sidor, hvarefter den återstående delen af sidan och hela följande är blank. Därpå följer ett nytt lägg hvilket inledes: »Vidh thetta settet holles een Euangelisk messa på Svensko»¹⁾. Under det att förordet är fullt i öfverensstämmelse med Olavus språk för öfrigt, erbjuder denna senare och hufvudsakliga del åtskilligt som svär däremot, bland annat äfven formerna 'helug' och 'salug' i flere fall. Då i denna del af skriften endast redogöres för, huru den svenska messan hålles i Stockholm, så tror jag därför, att denna redogörelse möjligen kan ha lemnats af någon annan än Olavus, eller också att Olavus haft något dokument framför sig, som han till hufvudsaklig del

1) 'Smensko' genom tryckfel.

skrifvit af, hvarigenom dessa innormaliteter kunna få sin förklaring. Däremot har han såsom ju också tydligen tillkännagifves skrifvit inledningen.

Sedan jag sålunda i vissa afseenden bestämt Olavus Petris språkbruk, skall jag nu med de kriterier jag sålunda har skaffat mig undersöka en bok, som det ligger en viss vikt på att man känner af hvem den är eller icke är författad. Detta arbetes fullständiga titel är:

En nyttugh wonderwijsning wthur schriffte om meniskiones fall och hwrwledhes gwddh henne wprettade igen, Swilken myfit nyttugh år allom christnom meniskiom ath wetha, besynnerligha eenfålloghom prestom, som sådant plichtoghe äro theras almogha ath låra.

Och på sista sidan angifves tryckort och datum: prentat i Stocholm år effther gud3 byrd MDXXVJ påå Sancti Sigfrids aften; (d. ä. den 14 Februari).

Denna bok, som omfattar 224 sidor, är ett slags handbok i kristendomens viktigaste punkter. Titeln angifver endast ofullständigt bokens innehåll. Den har följande afdelningar:

Om menniskiones ärligha scapelse,

Om menniskiones fal,

Om gud3 lagh och bodh (d. ä. de tio budorden jämte förklaringar),

Om Troona (d. ä. trons artiklar),

Om bönen,

En gudhelig åtanka om förberörda böön fadher war etc. (är ett i dialogisk form skrifvet samtal mellan själen och Gud, hvari själen anropar Gud med de olika bönerna, hvarpå Gud besvarar hvar och en),

En liten wnderwijsning huru man schal förstå Ave Maria,

Een vthläggning opåå jomfru Marias loffsång, som kallas Magnificat,

Een vnderwijsning huruledhes man schal haffua åminnelse
wtaff vår herres pino och dödh,

Een vthlegning påå the siw psalmer.

Som man ser, är det en ganska rikbaltig lärobok och som delvis innehåller detsamma som en katekes i våra dagar, fastän den ej har den kateketiska formen. Den har hittills alltid tillskrifvits Olavus Petri och äfven prof. Schück säger, att den nästan säkert är af honom. Efter någon undersökning af dess innehåll och språk måste jag dock som min bestämda åsigt uttala, att den *svårigen kan vara af Olavus Petri*. Tonen i denna bok är ej reformatorns, det herskar ej i densamma en af försigtighet dämpad glöd, utan den som talar till oss är snarare en sanningsälskande man, hvilken tviflar på, att allt är som det borde vara och som besjålas snarare af ifver att hjälpa det gamla än att stjälp det. Det är för de redan befintliga katolska presterna han skrifer och för att dessa skola kunna bättre fylla sitt värf som församlingslärare. Det reformatoriska i boken är så föga framträdande, att det endast genom ett ytterst noggrant genomläsande kan framletas. Hvad som behöfver bevisas är således först och främst, att den ifrågavarande boken är en reformationsskrift.

Till en början ha vi då att observera ett par anspelningar på den förestående öfversättningen af nya testamentet, dels det i slutet af skriften förekommande direkta uttalandet: »hwilken scriff besynnerligha thz nyia testamentit tw och näst gudz bielp få schal på vårt swenskt mål innan en kort tijdh,» dels en passage på annat ställe i boken. Där heter det: »såådana predican och anskrij är thet scrifften kallat ewangelium thet är itt gott bodhskap.» Denna öfversättning af evangelium med 'anskri' är i ögonen fallande; den träffas nu emellertid äfven i 'It allmennelighit förspråk' till nya testamentet och utgör en öfversättning från Luthers på motsvarande ställe i den tyska texten använda ord: 'geschrey'. En annan omständighet, som tyder på sambandet mellan denna skrift och nya testamentets öfvers. är, att Romarbrevet citeras »Pauli breff till the Römerske», hvilket tydligen skett genom inverkan af tyskans

»an die Römer». Detta bevisar således, att bokens författare var bekant med den ännu ej utgifna öfversättningen af nya testamentet, hvilket väl snarast vill säga det, att han värkställt denna öfversättning eller är en af dem, som haft sin hand med i densamma.

Således, en af reformatörerna är det, som skrivit 'Een nyttugh wnderwijsning', men de positiva reformatoriska uttalandena äro ytterst få och ytterst tama. Visserligen uttalas bestämdt, att människans blir rättfärdig genom tron på Kristus, men i sådana ordalag att äfven från katolsk sida knappast kan vara något att invända däremot. Den brännande frågan om förhållandet mellan tron och gerningarne ger författaren anledning till följande yttrande: »När wort hierta är såå til sinnes wordit aff troonne, ath wij haffua noogh och fåå noogh, såå följer strax kärleken ath wij ärom redhebooghne til ath göra allom til godha, honom till ära och prijs som såå wål haffwer sich bewijst emoot oss, och är thz thå ey mögheghit ath wij skula kunna holla oss jfråå godha gerningar, ty ath kärleken är icke fååfeng och itt gott trä är icke vtan godha fruct.» På ett annat ställe oppooyerar han sig men mycket moderat mot katolicismens bilderprakt sålunda: 'Efter Christus haffwer warit pijnadher wåpner och i edher medh tess åminnelse, men såådana åminnelse är nu mykit affkommen, endoch badhe S. Pedhers och S. Pawels epistole äre ther fulla wtaff, wi j then stadhen haffwom taghit måladha taflor och wåggjar, thet doch wål ostraffelighit är, när såådana åminnelse ther vth fölgde som förscriffwit är.»

Äfven om Maria-dyrkelsen talar han på samma moderata sätt: »Såå schal man hedhra gudh j henne, och henne j gudhi doch så ath ju gudz loff är såådana som honom böör som alt gott är afkommet och hennes prijs såådana som henne böör som stora nådher äro wederfarna».

Dessutom kan man säga, att mönstret för hela boken i viss mån varit en del af Luthers kateketiska och exegetiska skrifter. Sålunda röjer själfva den ordning, i hvilken de olika partierna upptagas till behandling, inflytande från Luther. Han var den förste som lät de kateketiska skrifterna börja med dekalogen och

fortsätta med tron, såsom i 'Een nyttugh wnderwijsning' är fallet; och ehuru han ej mig veterligt på något ställe värkställt en sådan sammanfattning som den, hvilken föreligger i den jämförelsevis obetydliga svenska skriften, så hade han dock om dess olika delar redan före 1526 gifvit ut skrifter. Så hade han gifvit ut de sju botpsalmerna med förklaring 1517 och i ny bearbetning 1525, en utläggning af Fader vår 1518 och 1520 en bok som motsvarar de tre första afdelningarne af 'Een nyttugh wnderwijsning' nämligen 'Eyn kurz form der zehnen gepoth, Eyn kurz form des Glaubens, Eyn kurz form des Vatter Unsers', hvilken omtrycktes flere gånger samma år. Vidare ha vi 'Das magnificat vertentscht vnd ausgelegt' 1521 och 'Ave Maria' 1522. Men den svenska boken är ingalunda någon översättning af dessa Luthers böcker, hvilka ofta ha ett tämligen stort omfång, inte ens någon bearbetning af dem, utan tills något säkrare härom kan bli utforskadt, tror jag, att den är ett själfständigt ehuru mindre arbete efter mönster af Luthers nämnda skrifter.

Är det nu troligt, att Olavus Petri år 1526 kunde skriva en så mild och försonlig, så fullständigt opolemisk skrift som denna? Redan år 1523 är Olavus anklagad för kätteri i sju punkter¹⁾ och anses för den latterske lärans farligaste förkunnare, hvilket senare framgår t. ex. af Linköpingsbiskopens bref till biskopen i Skara den 12 Juli 1523: 'cepimus scripta quorundam in capitulo upsaliense, quam periculose pullulare incipit heresis illa Lutherana per quendam magistrum Olavum in ecclesia Strengnensi'. 1525 begår Olavus den i alla katolikers ögon oerhörda handlingen att gifta sig, hvilket »i katolikernas läger uppväckte en storm af ovilja.» Några närmare underrättelser om hans görande och låtande 1526 saknar jag, men i slutet af året är det väl som han söker komma till strids med Pedher Galle och i början på 1527 kommo de myc-

1) Det må anmärkningsvis påpekas, att bokens författare ej tyckes räkna sig till kätternas, ty det heter på ett ställe: »När man ååkallar falskeligha gudz namn sååsom kettara och skrymtara göra,» och på ett annat ställe ber man Gud bevara för »wantroo, kätterij, falsk lärdom.»

ket häftiga stridsskrifterna mot Pedher Galle och Paulus Helie, i hvilka han ingalunda sparar på anklagelser och invektiver. Det intryck vi få af Olavus från denna tid är sålunda ej det, att han skulle vara en man, som var »rädd att för mycket stöta den allmänna meningen för hufvudet.» Denna orsak till en så fridsam skrift tror jag således, att man måste förkasta. I själftva värdet kan jag inte heller uppleta någon annan, om inte möjligen att han kunde varit utsatt för påtryckning ofvanifrån och hans arbete granskats; men som detta förflyttar oss in på tomma gissningar, så fasthåller jag, att det från innehållets synpunkt måste anses osannolikt, att Olavus Petri skulle hafva författat 'Een nyttugh wnderwijsning'.

Och inte heller ge stilen och språket något stöd åt ett sådant antagande. Tyvärr ha vi ej med säkerhet någon utförligare skrift af Olavus före 1527, men det är föga antagligt, att han mellan Februari 1526 och Mars 1527 skulle i nämnvärd grad hafva förändrat sitt språkbruk. Det enda bestämda intyg härom, som vi skulle kunna få, äro de anteckningar, som han i sin 'Tenekiebock' gjort från och med år 1524 under den tid han var Stockholms råds sekreterare, men dessa äro under de första åren så knappa, att man ej af dem kan draga några mera vidtgående konklusioner. Emellertid talar det lilla som finnes visst icke för det antagandet, att en större förändring i Olavus' språkbruk skulle hafva inträdd från och med 1527 utan snarare tvärt om.

Några af de karakteristika, som skilja språket i 'Een nyttugh wnderwijsning' från Olavus' språk, sådant detta framträder från och med 1527 skall jag här nämna. Hvad först beträffar proportionen mellan -ig- och -ug- formerna, så finna vi här 276 -ug mot 60 -ig-, under det såsom jag förut anført -ig-formerna äro de vida öfvervägande i hela Olavus' författarskap. Därjämte uppträda äfven formerna 'salug' och 'helug' ja till och med 'tolughr'. Negationens vanligaste form är medeltidsformen 'ecke' dock växlande med nästan lika talrika 'icke' jämte andra former. Denna form 'ecke' träffas ej en enda gång hos Olavus och utom några fall i nya

testamentet af år 1526 torde den knappast kunna påträffas i ny-svenskan¹⁾. Pluraländelsen i förste person för presens har talrikt ändelsen -om (haffuom, hallom, kunnom, wiliom²⁾, måghom o. s. v.), hvilken hos Olavus är ytterst sällsynt. Talrika dativ-böjningar sådana som 'enom manne', 'sinom arme' 'enne rätta källo' höra ej heller i allmänhet till Olavus' språkbruk. Egendomliga former kunna uppvisas sådana som pluralen eller kollektivet 'foglon'. Ett par böjningar, som jag i hela reformationslitteraturen endast påträffat här och i skriften om Sacramenten från 1528 äro 'om annon stycke', 'med andhron helghen'³⁾. Den förra af dessa är hittills knappast uppvisad, men den senare förekommer i medeltidens bibelarbeten. Aposteln Pauli namn skrives:

'Paulus' (21 g.)

'Pawel' (5 g.), 'Pauel' (3 g.) (= 8 g.)

'Pawal' (1 g.), 'Paua' (3 g.) (= 4 g.)

Aposteln Petri namn har jag träffat under formen:

'Petrus' (1 g.)

'Pedher' (4 g.)

Slutligen kan jag också anmärka, att ehuru jag visat icke vill åtaga mig att blott på själfva stilen skilja Olavus Petris skrifter från alla andra samtidas, så förefaller det mig dock som om 'Een nyttugh wnderwijsning' vore relativt svagare i rent stilistiskt afseende. Således från alla dessa synpunkter skiljer sig 'Een nyttugh wnderwijsning' från Olavus Petris öfriga skrifter: från innehållets synpunkt, från stilens och språkets. Det är ju åtminstone en abstrakt möjlighet, att Olavus skulle kunna ha hunnit grundligt reformera sin stil och sitt språk från Februari månad anno 1526 till Mars månad 1527, men då återstår alltid den frågan: hvarför skulle han midt under sin häftiga agitation ha hejdat sig ett ögonblick och skrivit en sådan bok? Så vidt jag kan förstå, finnes det efter hvad jag här anfört ej heller ett enda verkligt skäl att tillskrifva honom boken, som hvarken bär hans namn eller har

1) En enda gång har jag funnit den i 1528 års postilla.

2) Följande äro ur skriften om Sacramenten: 'annon boot', 'annon brukning', 'andhron ordh'.

den magnifika helsningsformel, som möter oss i så många af Olavus' arbeten eller det jagets starka framträdande, som också karaktäriserar isynnerhet de första åren af hans skriftställarevärksamhet, hvilket visar honom vara en ganska själfmedveten person. Detta hindrar ej, att han också varit en ganska blygsam man, ehuru detta sista drag kanske ej är af de mest framträdande i hans karaktär.

Men af en af reformatörerna är boken författad, eller af någon som stått bibelöfversättaren så nära, att han fått blicka in i öfversättningens gång. (Jag påminner om evangelium = anskrij). Hvem kan det då vara? Så många ha vi nu inte att välja på. År 1524 skrifver Laurentius Andreæ från Örebro till munkarne i Vadstena:

»Mens regis est, ut siquam peregrinam doctrinam in novis aliquibus libellis vel alias invenitis sive sit Martini Lutheri sive cuiuscunque alterius quod huiusmodi libellos non prius abiiciatis quam eos bene, hoc est cum bono iudicio peruideratis quod si aliquid a veritate absonum inveniretis scribite et vos libellos in quibus talem doctrinam per sacras litteras reprimere refellere eque possitis.»

Några reformationsskrifter före 1526 känna vi ej till, och det är möjligt, att de här berörda en främmande lära innehållande skrifterna syftar på tilltänkta skrifter snarare än på några redan förefintliga sådana. Emellertid visar detta bref, att Laurentius Andreæ tänkte på och bekymrade sig om reformationsskrifters utgifvande och ville bereda väg för dem. Då som jag tror Olavus ej kan hafva författat 'Een nyttugh vnderwijsning' ligger det naturligtvis isynnerhet med stöd af det här citerade brefvet nära till hands att tänka på Laurentius Andreæ som författare. Och utan tvifvel påminna de här ofvan anförda uppmaningarne att noga begrunda skrifternas innehåll, förr än man förkastade dem, om de uppmaningar angående samma ämne, som återfinnas i den ofta citerade skriften från 1526, där det står: »och om såå hende ath någhot her vtinnan funnes thet ecke strax faller tich j sinnet för titt oförstånd schul, eller ther aff ath tw till äwentys ecke mykin vnderwijsning wan är om såådana stycker, såå war ecke för hastugh

til ath föracta thz, vtan see vpåå the fåå oord, som j bredderna stå för ty the wijsa tijt i then helgha scrift, ther såådant alt klarligha bewijsas.»

Om vi antaga, att Laurentius Andreæ författat 'Een nyttugh wnderwijsning', hur ställer sig då saken för honom med afseende på innehåll och språk? Ja, han var en äldre man, uppfostrad i och vand vid den katolska läran, och var nog ej heller, åtminstone i början, eburu varmt tillgifven Luthers lära och en sann beundrare af dennes mäktiga gestalt, i så hög grad konfessionel reformator som Olavus. Moderationen blir således hos honom lätt förklarlig, och hvad språket beträffar så veta vi ju också, att han var en äldre man, som då han i denna skrift kanske ej hade några yngre och modernare förebilder att sluta sig till, naturligtvis kom att få ett språk, som i några afseenden ser ålderdomligare ut än hvad som blir vanligt i följande tryckta skrifter. För resten är det i en del afseenden rätt modernt, så att det är en slitning i det mellan nytt och gammalt. Af Laurentius Andreæ ha vi tyvärr endast en bekant skrift att jämföra med och den är helt kort, det är 'Een kort underwisning om trona och godha gerningar' Stockholm 1528. Schück säger i sin literaturhistoria, att den är utan egentlig själfständighet och röjer ej Olavus Petris' strängt lutherska uppfattning. Den förra delen af detta omdöme skall jag gå in på, emedan skriften till största delen är hemtad ur förespråket till romarbrefvet, men den senare delen kan jag ej sluta mig till, då Laurentius Andreæ sålunda på det närmaste, stundom rent af ordagrant följer Luthers egna ord. Denna skrift, som, det skall icke nekas, äfven den erbjuder väsentliga olikheter i språk med 'Een nyttugh wnderwijsning' ligger dock i afseende härpå närmare det sistnämnda arbetet än hvad Olavus Petris' skrifter göra. Så t. ex. svara 34 -ug mot 14 -ig förutom 6 'salug' mot 3 'salig'. 'Paulus' har denna form 4 gånger mot två gånger 'Påuel'.

Ännu en omständighet, som möjligen kunde tala för Laurentius Andreæ, vill jag anföra. Jag vidfogar härför en jämförelse mellan några olika från våra första reformationsskrifter hemtade formuleringar af de tio budorden.

De tio budorden.

I 'Een nyttigh vnderwijsing' (1526).	I 'Een skön nyttigh vnderwijsing' (1526).	I 'En liten Postilla' ¹⁾ (1530).	På sista sidan i 'En liten Postilla' ¹⁾ (1530).
Thu skal ecke haffwa fremmande gudhar. Herrans thins gudz namn skal tw icke fäffangeliga bruka.	Tu skalt inga fremmande gudhar hafua. Gudz namn skal tu icke fäffenge- ligha bruka.	Tu skal inga andro gudhar hafua med mich. Tu skal icke fäffangeliga föra herrans thin gudz namn, ty herren war- der icke hallandes honom oakyl- loghan, som hans namn fäffenge- liga förer. Tenk på Sabbaths daghen at tu hel- ghar honom. Tu skal ära thin fadher och thina modher på thet ath tu skal lenge lifwa.	Tu skalt icke haffwa fremmande gudhar. Herrans thins gudz namn skal tu icke fäffangeliga bruka.
Tenk oppå, ath thu gör Sabbats- daghen helig. Thu skalt ära thin fadher och thina modher.	Tu skalt hälla Sabbatz helgh. Tu skalt hedhra fadher och modher.	Tu skal ära thin fadher och thina modher på thet ath tu skal lenge lifwa.	Tenck på at tu gör sabbathedaghen heligh. Tu skalt ära thin fadher och thina moder.
Tw skal icke dräpa. Tw skal ecke göra hoor. Tu skal ecka stäla. Thu skal icke bära falsk witne emoot thin nästa. Thu skal ecke begära thin nästes hws. Icke skal thu heller begära hans hustru, dreng, tienstaquinno, fäå, eller annat thz honom tilhör.	Tu skalt icke dräpa. Tu skalt icke vara okysk. Tu skalt icke stäla. Tu skalt icke bära falsk witne. Tu skalt icke begära thijns nästas hustrw. Tu skalt icke begära thijns nästas gotz.	Tu skal icke dräpa. Tu skal icke göra hoor. Tu skal icke stäla. Tu skal icke bära falskt witnes- byrdh emoot thin nesta. Tu skal icke begiera thin nästes hws. Tu skal icke begiera thin nestes hustru ey heller hans tjänare ey heller hans tjänarinno, ey heller hans oxa, ey heller noghot thet thin neste haffuer.	Tu skalt icke dräpa. Tu skal icke göra hoor. Tu skalt icke stäla. Tu skalt icke bära falsk witne emoot thin nesta. Tu skal icke begiera thin nestes hws. Icke skal tu heller begiera hans hustru, dreng, tienistaquinno, fäå eller annat honom tilhör.
			1) Epter thes at hwar och en kyr- kioprest är plichtig til at lära sitt soknafolk gudz bodhordh Trona och Fadher wor, Ther fore äre the här enfolleliga vtsatt.

Då vi jämföra de här meddelade olika redaktionerna af de tio budorden, så finna vi det märkvärdiga förhållandet, att den som står på sista bladet i 1530 års postilla icke är Olavus' egen, sådan som han har den några få sidor förut, utan att den är väsentligen densamma som i 'Een nyttugh wnderwijsning', men vi se också det, att den icke är direkt afskrifven, utan att förändring har skett så att den ålderdomliga formen 'ecke' utbyts mot det tidsenligare 'icke', hvaremot formen 'skal', som 1526 års redaktion endast har en gång, här är den talrikare förekommande. Olavus' egen redaktion har däremot konsekvent 'skal'. Hade nu Olavus velat återge 1526 års formulering sådan den fans i 'Een nyttugh wnderwijsning', så borde han antingen ha skrifvit af den fullständigt eller moderniserat dess språk fullständigt, men ingendera delen har skett. Ehuru redan det är oförklarligt, att han ej skulle följa sin egen i samma arbete gjorda formulering, så är det ännu underligare, om han skulle gjort den omtalade förändringen. Den enda resonliga mening jag kan få ur detta förhållande är den, att sista bladet i postillan af 1530 är tillagdt af någon annan och troligen då af samme man som författat 'Een nyttugh wnderwijsning', hvilken kunnat sin egen formulering utantill och i allt väsentligt återgifvit densamma sådan som den då förekommer. Om Olavus skulle återgifvit 1526 års formulering, hvilket i och för sig är otroligt, då han själf strax förut gifvit en annan, så borde han åtminstone följt sitt språkbruk. Nu veta vi, att bakom 1530 års postilla stå rikets prelater d. v. s. Laurentius Andresæ. Det är då ej otroligt, att det har kunnat vara han, som lagt till detta sista blad, och då skulle detta äfven peka åt det hållet, att han skulle hafva författat 'Een nyttugh wnderwijsning'. Detta vill jag nu emellertid ej bestämdt påstå, men jag tror snarare, att han skrifvit den än att Olavus Petri gjort det. Och om ej Laurentius skrifvit den själf, så torde det dock hafva skett på hans föranstaltande af någon, som på samma gång haft tillfälle att få blicka in i gången af nya testamentets öfversättning.

Således, mitt resultat hittills är, att uttalandena i 'Een nyttugh wnderwijsning' lemna intet stöd för åsigten, att Olavus skulle ha varit den som öfversatt nya testamentet af 1526; och om man af den nämnda skriften kan draga några konklusioner, så är det snarare, att Laurentius Andreæ har gjort det.

Ännu en liten bok från 1526 har länge fått gå och gälla för att vara författad af Olavus Petri. Det är:

Een skön nyttugh vnderwisningh allom Christnom menniskiom (icke allena barnom och yngre folke) vthan och them gamblom gansta nyttugh stelt på spörsmaill och swar. MDCXXVJ.

Såsom numera uppvisats, är denna lilla katekes en ordagrann öfversättning från tyskan (se Sveriges Bibliografi, tredje häftet, sid. 159), men hvem som öfversatt den är fullständigt obekant. Den går i utprägladt reformatorisk anda och skulle nog så till vida kunna vara öfversatt af Olavus, men äfven här talar ej språket för detta antagande. Nästan exklusivt herska -ug-formerna, och dessutom finna vi en vexling mellan skrifningarne 'mich': 'migh', 'tich': 'tigh' och 'sich': 'sigh', hvilken vexling hvarken förefinnes i 'Een nyttugh wnderwijsning' eller hos Olavus, men däremot i nya testamentet. Olavus skrifver annars med oblidkelig konsekvens 'mich', 'tich', 'sich' under hela sitt författarskap, så när som de sista åren, då han möjligen i detta afseende gör en förändring, kanske emedan bibeln af 1542 skrifver på annat sätt och han påverkas häraf. Jag tror därför ej, att någon af de två under året 1526 utgifna reformationsskrifterna stammar från Olavus' hand och jag tror inte ens, att de äro producerade af samme person.

Det skulle nu följa att med språket i alla de återstående verkliga autentiska skrifterna af Olavus Petri jämföra språkbruket i nya testamentet. Men innan jag skrider härtill torde först närmare undersökningar om huru själfva öfversättningen blifvit värkställd vara lämpliga. Jag har redan ofvan antydtt oriktigheten af den gamla åsigten om att Luthers tyska text skulle väsentligen blifvit

följd. Af den jämförelse, som jag värkstält på olika ställen genom hela nya testamentet, har det synt mig tämligen otvetydigt framgå, att i hela förre hälften af boken är Luthers inverkan på den svenska texten synnerligen litet framträdande, under det att hans tyska text mycket tydligare kan spåras i den senare hälften från och med romarbriefvet. Något afgörande bevis för, att den grekiska grundtexten i märkbar utsträckning kommit till användning har jag ej kunnat finna. Däremot är det mycket tydligt, att såväl versio vulgata som isynnerhet Erasmus' från grekiskan gjorda själfständiga latinska version varit de hufvudtexter, från hvilka den svenska öfversättningen värkstälts. Af Erasmus' latinska version har jag sett sex olika upplagor, hvilka äro hvarandra nästan fullständigt lika. Emellertid förefinnes någon olikhet mellan en upplaga af 1516 och senare dylika. Till grund för de jämförelser, som härnäst följa, ligger en upplaga från 1519 med grekisk parallelltext. För Luthers tyska text har jag haft att tillgå hans septemberbibel från 1522 i fotografiskt eftertryck; men då det med säkerhet ej är denna upplaga, som varit tillgänglig för de svenska öfversättarne, har jag härmed på de mest afvikande ställena jämfört ordalydelsen i Luthers bibel från 1542. Där endast en latinsk text afstryckes äro vulgata och Erasmus antingen fullständigt lika eller så obetydligt afvikande, att någon differens i den svenska öfversättningen ej kan uppstå. Endast på de i det följande kursiverade ställena synes mig något inflytande från Luther vara att antaga i de textutdrag jag här anför.

25. ⁹ gehet aber hyn zu den kreuern. 25. ¹⁴ ruffte seynen knechten vnd thet yhn seine gutter eyn, vund eynem gab er funff centner. 25. ¹⁸ gieng hynd vnd machte eyne grub ynn die erden, vund verparg seynes herren gelt. 25. ²⁸ siehe, da hastu das deyne.	vtau går heller till them som sälla. kallade til sigh sina tienare och fick them sina äghodelar i hender och enom fick han fäm pund. gick bort och grooff thez i iordhena och bortömde sin herras peninga. sy. här hafuer tw thet tigh tillhörer. Om sabbatsaftonen som begynnadhe lysa om then ena sabbatdaghen, kom Maria Magdalene. och han war påseende som en liwnggeidh. Men engelen svaradhe och sadhe till quisonar. Radhens icke j, ty iach weet ath j söken effter Jesum som war korsfester. ena stora summo penninga. Säyen ath hans läyrungar kommo om nattena och ställo honom bort mädhan j soffuen.	ite potius ad vendentes. Vocavit seruos suos et tradidit illis bona sua et uni ¹⁾ dedit quinque talenta. abiens fodit in terram et abscondit pecuniam domini sui. ecce habes quod tuum est.	ite potius ad eos qui vendunt. ¹⁾ huic.
28. ¹ Am abent aber der feyertagen wiler anbricht am morgen des ersten tags der sabbaten kam Maria Magdalena. 28. ⁹ vnd seyne gestaltt war wie der blitz. 28. ¹⁸ Aber der engel sprach zu den weybern, furcht euch nicht ich weys das yhr Jhesum den gecreutigten sacht. 28. ¹⁹ gelts genug. 28. ²⁸ saget seyne iungern kamen des nachts vnd stolen yhn, die weyl wyr schliefen.	Om sabbatsaftonen som begynnadhe lysa om then ena sabbatdaghen, kom Maria Magdalene. och han war påseende som en liwnggeidh. Men engelen svaradhe och sadhe till quisonar. Radhens icke j, ty iach weet ath j söken effter Jesum som war korsfester. ena stora summo penninga. Säyen ath hans läyrungar kommo om nattena och ställo honom bort mädhan j soffuen.	Vespere autem sabbati que lucescit in prima sabbati venit Maria Magdalena. erat autem aspectus eius sicut fulgur. Respondens autem angelus dixit mulieribus: nolite timere vos: scio enim quod Jesum qui crucifixus est queritis. pecuniam copiosam. Dicite quia discipuli eius nocte vernerunt et furati sunt eum nobis dormientibus.	Vespera autem sabbatorum quæ lucescit in unam sabbatorum venit Maria Magdalene.

Marcus.

2. ⁹ Und alsbald versamleten sich viel also das sie nicht raum hatten auch fur der thur vnd er sagt yhn das wortt.	strax församblades ther munge. så ath rwmel som ther för dören war, råkte them icke heller til, och hafde han tall för dem.	congregati sunt multi adeo ut non caperent eos nec illa loca quæ sunt circa ianna.
---	---	--

2,4 deckten sie das dach auff da er war, vnd grubens auff vñnd lissen das bette ernydder.	refno the taket på hweet ther han war och gjorde it holl på taket, och medh togh slepte nedher sengena.	nudaverunt tectum ubi erat et patefacientes submiserunt grabatum.	nudaverunt tectum sedium in quibus erat et perfoeso tecto funibus dimitterunt grabatum.
2,13 vnd gieng hynaus fur yhu allen.	och gick vth j allas theras åsyn.	abit coram omnibus.	egressus est in conspectu omnium.
2,16 warumb isset und trinckt er mit den zollnern vnd sundern.	huad är thet ath han åter och dricker medh publicaner och syndare?	Qvare eum publicanis et peccatoribus manducat et bibit.	Quid est quod cum publicanis et peccatoribus edit ac bibit?
2,17 die starcken durffen keyns artztes sondern die kranken, ich byn kommen zu ruffen den sundern zur busse vñnd nicht den gerechten.	The ther helbryghda äro behöffua icke läkiaren vñan the som kranche äro, iach är icke kommen till ath kalla the refterdugha vñau syndare till bättring.	Non necesse habent sani medico sed qui male habent non enim veni vocare justos sed peccatores.	Non opus habent qui valent medico sed qui male habent. Non veni vocandum iustos sed peccatores ad penitentiam.
2,23 Vñnd seyne iunger flengen an eynen weg erdurch zu machen vñnd rauffen ehern aus.	och hans läryngar begynte i väghen vppryckia ax.	et discipuli ejus cæperunt progredi et vellere spicas.	et cæperunt discipuli ejus iter facere uellentes spicas.
2,26 tsur tseytt Abiatar des hohen priesters vñnd assz die Schwabrott die niemant thurst essen.	vnder then öffwerstepresten abiathar och åst the framliggiandes brödh, hvilken ingom wåro lofighen ath äta.	sub Abiathar principe sacerdotum et panes propositionis manducavit quos non licebat manducare.	
4,20 Vñnd er sprach, wenn wollen wyr vergleychen das reich gottis? vñnd durch wilch gleychnis wolten wir es furbinden? Gleych wie eyn senffkorn, wenn das geseet wirt auffs land, so ista das kleynt vnter allen samen auff erden, vñnd wenn es geseet ist, så nympft es an, vñnd wirt grosser denn alle kollerantier, vnd gewynt grosse	Och sagde han, hwem skola wij likna gudz rijke? och medh huad lijknise willa wij betekna thet. Thet är såsom itt sinaps korn, huilkitt thå thz såghet wardher j iordhena, är thet mindre än all annor frö som på iordhen är, och thå thz såghet är, vppgår thz, och wardher större än all annor <i>kålleryddor</i> , och gör	Et dicebet: Cui assimilabimus regnum Dei? aut cui parabolæ comparabimus illud? Sicut granum sinapis quod quum seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt in terra Et quum seminatum fuerit ascendit ¹⁾ et fit majus omnibus oleribus et facit ramos	qua sollatione conferemus illud? Est sicut granum sinapis . . . ¹⁾ exurgit.

zweyge, also, das die vogel vnter den hymel, vnter seynem sebat- ten wouen kunden.	stora greenar så ath foghlanar som vnder himmelen ära, mågha boo vnder tess skugga.	magnos ita ut possint sub umbra ejus aves coeli habitare ²⁾).	²⁾ midificare.
4. ^{ss} Vnd durch viele solche gleychnisse saget er yhn das wort.	Och medh munga sådana liknelse sagde han them ordth.	Et talibus multis parabolis loque- batur eis verbum ³⁾ .	³⁾ sermonem.
4. ^{ss} Vnd an dem selbigen tag des abents sprach er zu yhn, last vns vber faren.	Och then samma daghen, thå affto- nen wart, sagde han till them, wij willia fara vthöfuer, på then andra stranden.	Et ait illis in illa die quum sero esset factum: Transeamus contra.	Et ait illis in die illo cum facta esset vespera: Transeamus in ul- teriorem ripam.
6. ^{ss} Vnd er gepot yhn, das sie sich alle lagerten bey tisch vollen auff das grune gras, vnd sie satzten sich, nach schichten yhe hundert vnd hundert, funffzig vnd funffzig. Vnd er nam die funff brott vnd zween fisch vnd sahe auff gen hymel.	Thå bödh han them ath the stulle lata them alla sätia sigh, skic- kandes sigh j maatskap här och ther j gröna grassit, och the satte sigh j roota taal på gräs- platzanar hundradhe och hundra- dhe fämtiyo och fämtiyo, och så toogh han the fäm brödhnen, och the två fiskar, och upplyfte sin öghon til himmelen.	Et præcepit illis ut accumbere fa- cerent omnes secundum contu- bernia super viride fenum. Et discubuerunt in partes per cen- tenos et quinquagenos. Et ac- cepit quinque panibus et duobus piscibus, intuens in cælum.	— — — — — distributis convitiis in viridi herba. Et discubuerunt divisi in viridaria centeni et quin- quageni. Et acceptis quatuor pi- scibus sublati in cælum oculis.
16. ¹ Und da der Sabbath vergangen war, kauften Maria Magdalena vnd Maria Jacobi vnnnd Salome specerey auff das sie kemen vnd salbeten yhn, vnnnd sie kamen zum grave an enyn sabbather seer frue da die sonne auff gieng.	Och thå sabbatzdaghen framgongen war, gingo Maria Magdalene och Maria Jacobi och Salome och köpte wälluktandis krydder, på thet ath the skulle komma och smörja honom. Och på then ena sabbatzdaghen komo the till graf- wen ganska bittidha thå solen redho upgick.	Et cum transisset sabbatum Ma- ria Magdalene et Maria Jacobi et Salome emerunt aromata ut venientes vngerent Jesum ⁴⁾ . Et valde mane vna sabbathorum ve- niunt ad monumentum orto jam sole.	⁴⁾ eum. Et summo diluculo diei primi sabbathorum veniunt ad monumentum exorto sole.
16. ² vnd sagten niemant nichts.	icke heller sadhe the noghot för noghrom.	et nemini quidquam dixerunt.	neque cuiquam quidquam dixerunt.

16.^{1,2} Darnach da zween aus yñnen wandelten, offenbart er sich vnter eyner andern gestalt, da sie auffte feld giengen.

Ther effter thā twā vñhaff them wandradhe vñhāt landabygden syntes han them vñhi en annor skapilse.

Post hæc autem duobus ex his ambulantibus ostensus est in alia effigie euntibus in villam.

Lucas.

1.¹ Syntemal sichs viel vntervunden haben zu stellen die rede von den geschichten, so unter uns ergangen sind, wie uns das geben haben, die von anfang selbichtige vnd diener des worts gewesen sind, hab ichs auch fur gott angesehen nach dem ichs alles von forne an, mitt fleys erfolgt habe, das ichs zu dyr meyn guter Theophile, ordentlich schrybe, auff das du dich erkundigest synes gewissen grunde der wort, wilcher du vnterrichtest bist.

Efter monge haflua taghit sich före ath förtelia the ting som ibland oss aldri wissast äro, så som the oss föresaght haflua som aff begynnilsen thet medh theres öghon sagho och sielfue en deel woro vñhaff thet the sadhe, syntes och mich sedhan iach aff begynnilsen all ting granneligha vñhfråghat hafluer, scriffua tigh til min gode Theophile, ath tw måå förfara wissa sanningen, om the stycker ther tw om vnderwijster är.

Quoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt rerum, Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi viderunt et ministri fuerunt sermonis, Visum est mihi assecuto omnia a principio diligenter, ex ordine tibi scriberem, optime Theophile, Ut cognoscas eorum, verborum de quibus eruditus es veritatem.

1.² Vnd es begab sich, da er priester ampte pñget fur gott zur zeyt seyner ordnung nach gewohnheyt des priesterthumbs, war es an yhm das er reuchen solt.

Så begaff thet sigh then tijdh Zacharias j sitt skiffte skulle holla sitt presta ämbete för gudhi, effter then sedhuenio som j thet preestaskapet war, föll lotten på honom, ath han skulle op-tända röklse.

Factum est autem, quum sacerdotio fungeretur¹⁾ in ordine vicis suæ ante Deum, Secundum consuetudinem²⁾ sacerdotii sorte exiit ut incensum poneret.

1.¹¹ am reuchaltar.

altaris incensi.

altaris in quo thymiata solent adoleri.

21.² sooy scherfflym.

sed efterffuer.

sua minuta duo.

--- 1) fungeretur Zacharias in --- 2) consuetudinem functionis sacerdotalis, sors illi obvenit ut odores accenderet.

21. ^s von feynen steynen vnd <i>kleynoten</i> . 21. ^s viel werden komen ynn meynem namen vnd sagen, ich sey es.	medh herligha steenar och <i>clenoder</i> . monga warda kommandes vnder mit nampn säyandes sigh wara Chri- stum.	bonis lapidibus et donia. Multi enim venient in nomine meo dicentes: Quia ego sum.	— — — — — dicentes se esse Christum.
21. ¹¹ vnd werden geschehen grosse erd- bebungen hyn vnd widder, pesti- lantz vnd theur zeytt, auch wer- den schretniss von hymel vnd grosse zeychen geschehen.	ochstoort jordhåwandeskall wardha mongastads. och hunger och pesti- lentie och förskrättelse och stoor teekn warda skeende vthaff him- melen.	Et terræ motus magni erunt per loca et pestilentie et fames ter- roresque de coelo et signa magna erunt.	— — — — — — et fames ac pestilentie terri- culamentaue et signa de coelo magna erunt.
21. ¹² vbrantwortten ynn yhre schulen.	offuerantwardha idher in på theres råddh.	tradentes in synagogas.	— — — — — — in conciliabula.
21. ¹⁴ So nempt nu zu herzen das yhr nicht sorget.	Så säter idher före vthi idher hierta, ath i intit skolen tenkia fram- føre.	Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari.	Habete igitur fixum in — — — — — — — — —
21. ²⁰ mit eyнем heer.	medh härar.	ab exercitu.	ab exercitibus.
21. ²² Weh aber den schwangern vnd seugern ynn den selben tagen.	men wee them som hafuandes äro och them som diya geffua i the dagar.	Vs autem pregnantibus et nutrien- tibus in illis diebus.	— — — — — et mamma nutrientibus.
21. ²⁴ fallen durch des schwerdes mund. 21. ²⁵ Vnd auff erden wirt den leuten bang seyn, das sie nit wissen wo hyun aus, vud das meer vnd die wasser werden bransen.	warda fallandes för swordz äggene. Och på iordhena wardher folkena ångest medh förtwiffuilee, och hafuet och wäghen wardher my- kit bulrande.	cadent in ore gladii. et in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris et fluc- tuum.	cadent acie gladii. et in terris anxietas gentium per desperationem resonanti mare et fuctu.
3. ^s Es sey denn, das ycnant geporn werde aus dem wasser vnd geyst der kan mit ynn das reyck Got- tis kommen.	Vtan en wardher födder aff watne och andanom kan han icke ingå i gudz rijke.	Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto non potest introire in regnum Dei.	— — — — — ex aqua et spiritu non — — — — —

Johannes.

3.11 Giewbt yhr mit, wenn ich euch von ydischen dingen sage, wie wurdet yhr giewben, wenn ich euch von hymelischen dingen sagen wurde?	När iach sädhe idher iordisk ting, och troon ick, huru skolen j troo, om iach sägher idher himmelak ting.	Si terrena dixi vobis et non creditis, quomodo si dixerō vobis celestia creditis ¹⁾ .
3.12 Er muss wachsen, ich aber muss abnemen.	honom bör vāra till, och mich bör förminsckas.	Illum oportet crescere me autem minui.
3.13 Wer von der erden ist, der ist von der erden, vnd redt von der erden.	then som aff iordhen är kommen, han är iordisk och aff iordhena talar han.	Qui est de terra, de terra est ¹⁾ et de terra loquitur.
15.6 vnd man samlet sie vnd wirft sie yns fewer vnd verbrennet sie.	Och the binda them samman, och kasta j eeldhen och the brenna.	et colligent eum et in ignem mittent et ardet.
15.11 Ich säge hynfart nit das yhr knechte seyt.	Här effter kallar iach idher ick tienare.	Nō post hoc vos dico servos.
15.12 Nu aber können sie nichts furwenden yhr sund zu entschuldigen.	Men nu hafua the ingen vrsak för theres synd.	Nunc autem excusationem non habent de peccato suo.
15.13 Doch das erfüllet wird der spruch yn yhrem gesetz.	doch är thet skeedt, ath thet talet fulkommas skall som j theres lagh scriffuit är.	Sed ut adimpleatur sermo qui in lege eorum scriptus est.

Apostlagerningar.

1.4 Vnd als er sie versamelt hatte befahl er yhn.	och thā han hadhe förämblat them på it rwm, bōdh han them.	et congregans illos in idem loci præcepit eis.
1.4 wilche yhr habt gehoret (sprach er) von myr.	ther j (sädhe han) aff hördt hafuen vthaff mich.	de quo inquit audistis ex me.
1.8 sondern yhe werdet die krafft des heyligen geysts entpfahen, wilcher auff euch komen wirt vnd werdet mayne zeugen seyn zu	Men j skolen vndfā krafft ssedan then helghe ande kommer vtföfuer idher, och skolen wara mich witne ey allenaat i Hierusalem	Sed accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos, et eritis mihi testes in Jerusalem solum Hierosolymis, verum etiam

Jerusalem vnd ynn gantz Judes vnd Samaria.	utan och j alt Judee landit och j Samaritan och sedan in til iordhenes lnda.	et in omni Judæa et Samaria et usque ad ultimum terræ.	in universa Judæa, Samariaque denique usque ad extrema terræ.
1. ^o Vnd da er solchs gesaget, ward er auff gehoben zu sehens vnd.	Och når han thotta sagt hadhe, wort han j theres åsyn vptaghen j höghden och.	Et quum hæc dixisset videntibus illis elevatus est et	hæc loquutus videntibus iidem in altum sublatus est.
1. ^o zween menner ynn weyssen kleydern.	twå män klädde vthi hwijt klädher.	duo viri in vestibus albis.	virii duo amicti vestibus albis.
25. ¹ Da nu Festus ynns land komen war zoch er vber drey tage hinauf.	Thå nw Festus hadhe fäkt landet, efter tree daghar foor han vp.	Festus ergo, quum venisset in provinciam post triduum ascendit.	Festus ergo suscepta provincia —
25. ⁷ Da der selv aber dar kam tratten vmbher die Juden.	Thå han framledder war stodho the Judhar kringhom honom.	Qui cum perductus esset circumsteterunt eum Judæi.	— — — — —
25. ¹⁴ legt Festus dem König den handel von Paulon fur und sprach.	förtalde Festus konungenom Pauli saak seyandes.	Festus regi indicavit de Paulo dicens.	Festus regi retulit causam Pauli dicens.
25. ¹⁹ wilchen Paulus sagete er lebete.	Och Paulus stoodh ther vppå ath han leffde.	quem affirmabat Paulus vivere.	
25. ²⁰ Da ich aber mich der frage nit verstand.	Thå iach twiffwelactugh war om sådana spörsmåål.	Hesitans autem ego de hujusmodi questione.	
25. ²⁷ denn es duncket mich vngeschickt ding seyn eyren gepunden zuseenden vnd nicht antzeygen die vrsach wider yhn.	För ty migh synes orät vara ath senda honom bunden och icke ther medh gefna sakena till kenna hwarföre han beclaghat är.	Sine ratione ¹⁾ enim mihi videtur mittere vinculum et causas ejus non significare.	¹⁾ Iniquum.
26. ²⁸ vnd verstendig werden ynn yhrem herten.	och förstå medh hiertat.	et corde intelligent.	
26. ³⁰ [Und da es die Juden horeten] vnd er solchs redet, giengen sie hyn vnd hatten eyne grosse frage vnter yhn selbs.	och når han hadhe thet sagt, gingo Judhanar vth jfrå honom och hadhe emellan sigh mykin befråghelse.	Et quum hæc dixisset exierunt ab eo Judæi multum habentes inter se questionem ²⁾ .	²⁾ disceptionem.
26. ³¹ vnterspotten.	oförbedhen.	sine prohibitione.	namine prohibente.

Romsbrefvet.

1. ¹² Das ich etwas guttis schaffet auch vnter euch gleych wie vnter andern heyden. Ich bin eyn schuldner bey der Kriechen vnd der vnkriechen.	ut aliquem fructum hubeam et in vobis sicut et in ceteris gentibus. Græcis ac barbaris debitor sum.	quemadmodum et inter reliquos gentes Græcis simul et Barbaris.
2. ¹⁴ Denn so die heyden (ēθvγ), die das gesetz nicht haben vnd doch vom natur thun der gesetzs ynhalt.	Quum enim gentes quæ legem non habent naturaliter ea quæ legis sunt faciunt.	
3. ⁴ Es bleybe viel weger also das Got sey warhafftig, vnd alle menschen lügenhafftig, wie geschriben steht het <i>Auff das du rechtferdig seyst ynn demen worten vnd ubirwindest.</i>	Est autem Deus verax: omnis autem homo mendax sicut scriptum est: Ut iustificeris in sermonibus tuis et vincas.	
4. ⁹ Nu diese selickeyt, gehet sie <i>oder</i> die beschneyttung odder vber die verhandt.	Beatitudo ergo hæc in circumcissione tantum manet an etiam in præputio	
7. ³ Denn eyn weyb, das onter dem man ist.	Nam quæ sub viro est mulier.	nam viro obnoxia mulier.
7. ³ ist sie los vom gesetz.	soluta est a lege viri.	
6. ³ Wie solten wyr ynn sunden wollen leben, der wyr abgestorben sind.	Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc ¹⁾ vivemus in eodem.	¹⁾ adhuc.
6. ³ So wyr aber sind sampt yhm gepfantzt worden zu gleychem todt, so werden wir auch der auffstehung gleych seyn.	Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus simul et resurrectionis erimus.	nam si insitii facti sumus illi per similitudinem mortis ejus nostrorum et resurrectionis participes erimus.

6. ¹⁵ So last nun die sunde nicht hirschen ynn ewrem sterblichen leyben, gehorsam zu leysten seyne lusten. Auch begehrt nicht der sunden ewre glieder zu waffen der ungerichtigkeit.	Så later nu icke syndena regnera j idhart dödeliga lekamen, så ath i henne efterföljen vthi hennes lustar, och geffuer icke syndene idhra lemmar till orättferdighedennes wapn.	Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentiis ejus ^{*)} . Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato.	^{*)} per cupiditates ejus. Neque accommodetis.
10. ¹ Denn ich gebe yhn des zeugnis, das sie eyfern vmb Gott, aber mit vnverstand.	ty iach bår wtne medh them, ath the haiffua fljtligha acht till gudh, dock icke wijsligha.	Testimonium enim perhibeo illis, quod emulationem ^{*)} Dei habent sed non secundum scientiam.	^{*)} studium.
10. ³ Denn sie erkennen die gerechtigkeit nicht, die fur Got gilt, vnd trachten yhre eygen gerechtickeit auffzurichten.	ty ath the forstå icke guds rettferdighet, vthan sätta sigh före theres eghen rettferdighet.	Ignorantes enim justiciam Dei et suam quærentes statuere.	Nam ignorantes Dei justiciam et propriam justiciam quærentes constituere.
10. ¹⁵ Es ist hie keyn vnterscheid ^{*)} Es ist allertzumal eyn herre.	Thet är ingen åtakilnat emellan Judha och Greck, ty ath en herre är öffner alla.	Non enim est distinctio Judæi et Græci, nam idem Dominus omnium.	Ergo fides ex auditu est.
10. ¹⁷ Så kompt der glawbe aus der predigt.	Så är troon aff predicationen.	Ergo fides ex auditu	Ergo fides ex auditu est.
10. ¹⁸ Ich wil euch eyfern machen vber dem das nicht meyn volk ist.	Jach skall vpweckia idher till nijt medh thet folk som icke är folk.	Ergo ad emulationem vos adducam in non gentem.	Ego ad emulationem provocabo vos per gentem quæ non est gens.
10. ²¹ zu dem volck das yhm nicht sagen lest, vnd widderpricht myr.	til thet otrooghna och genstörtgha folkit.	ad populum non credentem et contradicentem.	
16. ¹ am dienst der gemeyne zu Kenchrea, das yhr sie aufnempt ynn den herrn.	till tienist j then församling som är j Kenchrea ath i henne vndfängen j Christo.	in ministerio ecclesiæ, quæ est in Cenchris, Ut eam suscipiatis in Domino.	ministra ecclesiæ Cenchreensis ut illam suscipiatis in Christo.
10. ⁶ Grusset Mariam, wilche hat viel geerboyt an euch.	Heiler Mariam then ther mykit arbetadhe för oss.	Salutate Mariam, quæ multum laboravit in vobis ¹⁾ .	¹⁾ erga nos.

16, ⁷ vilche sint berumppte Apostel.	the ther merkelighe äro j bland apostlanar.	qui sunt nobiles in Apostolis ⁷).	7) inter Apostolos.
16, ¹⁰ Grusset Apellen den bewerten ynn Christo.	Helseer Apellam then ther bepröf- fuat är j Christo.	Salutate Apellen probum in Christo.	Salutate Apellam probatum in Christo.

I Kor.

2, ¹ die predigt von Christo. (μαρτυριον του θεου).	guds witnessbyrl.	testimonium Christi.	testimonium dei.
2, ² Jesum Christum den gecreutzigten.	Jesum Christum och honom korz- festan.	Jesum Christum et hunc crucifixum.	
2, ⁶ Da wyr aber von reden das ist eyn weyszheytt die den volkommenen eygenet vnd nicht eyn weyszheytt dieser welt auch nicht der vber- sten dieser welt wilche zuletzt auff- horen müssen.	Men wijszdomen tale wij ibland them som fulkomne äro, dock icke themne verldennes eller werl- dennes öfuerfeters wijsedom, huilke en ände haffua.	Sapientiam autem loquimur inter perfectos, sapientiam vero non hujus sæculi qui destruantur.	
2, ¹⁴ denn es muss gegeltlicher weyge ge- richtet seyn.	forty thet motte medh ändelighet sätt åthakiliias.	quia spiritualiter examinatur ¹)	1) dijudicantur.
2, ¹⁶ odder wer wil ynn vnterweysen.	eller hoo will honom rådh gifua.	qui instruat eum.	qui consilium daturus illi.

II Kor.

6, ¹ Wyr ermanen aber euch als milt- helfer.	Ja wij såsom en medhjelpare för- mana iðher.	Adjuvantes autem exhortamur.	Quin et adjuvantes obsecramus.
6, ¹² Unserthalben durfft yhr euch nicht engsten, das yhr euch aber eng- stet das thut yhr aus hertzlicher meynung.	j ären icke ångale vthi oss, vthan j ångalens vthi idhor eghen hierta.	Non angustiamini in nobis, angustiamini autem in visceribus vestris.	Non estis angusti in nobis sed angusti estis in visceribus vestris.
6, ¹³ Ich rede mit euch als mit kindern die gleychen lohn mit uns haben	Jach talar medh iðher såsom medh barn the ther lyka löhn medh oss haffua skola.	Eandem autem habentes remunerationem (tanquam filiis dico).	Eandem autem remunerationem ut filiis polliceor.

Galaterbr.

4.3	gefangen vnter den euserlichen satsungen.	indraghne j eghendom vnder werl- dennes element.	sub elementis mundi seruietes ¹⁾) in seruitatem adacti.
4.4	sandte Golt seynen son, der da geporn ist von eynem weyb, vnd vnter das gesetz geßan.	vthænde gudh sin son <i>föddan</i> vthaff qwinno, <i>giordan</i> vnder laghen.	misit Deus Filium suum factum ²⁾) gr. <i>γενόμενος</i> .
4.5	Abba lieber vater.	<i>Abba käre fader.</i>	Abba Pater.
4.6	Nu yhr aber Got erkand (ich viel mehr von Got erkand seyt) wie wendet yhr euch denn vmb, widder zu den schwachen vnd <i>durffigen</i> satsungen, wilchen yhr von newes an dienen wolt?	<i>Nu j gudh kende haßuen (Ja hel- ler kende ären aff gudhs) huru</i> wenden j idher till the swagha och <i>wedertorffigha</i> elementen igen, hwilkom j på nytt medh allo tiens wilien?	At nunc posteaquam cognouistis Deum quin potius cogniti estis a Deo --- --- --- qvibus iterum ab integro servire vultis?
4.20	Denn ich bin yrrer an euch.	för ty iach weet här näst ingen rådh medh idher.	quoniam inopiam patior in vobis.

Epheserbr.

1.6	Vvnd hatt vns verordnet zur kind- schaft gegen yhm durch Jhesum Christ nach dem wolgefallen sey- nes willens.	Och haßuer beskärdt oss till ath han skulle annamma oss för sin barn, genom Christum vthi sigh sielfuan, efter hans willes godha behagh.	qvi prædestinavit nos ut adoptaret in filios per Jesum Christum in sece iuxta beneplacitum volun- tatis sue.
1.9	Vvnd hatt uns wissen lassen das geheymnis seines willens nach seynem wohlgefallen vnd hatt daselbige erfur than durch yhn das es prediget wurt da die zeyt erfullet war.	Och haßuer oss latit få weta hans willes heemlichkeit efter hans godha behagh, huilkit han sigh sielfuom föresatt hadhe ath vth- skiftas skulle j tijdzens fulhet.	patesfacto nobis arcano voluntatis sue iuxta beneplacitum eum quod proposuerat in se ipso usque ad dispensationem plenitudinis temporum.

1. ¹⁰ mit dem geyst der verheysung, das ist mit dem heyligen geyst.	medh löfftenes helgha anda.	spiritu promissionis sancto.	— — — — — mentis vestrae ut sciatis quæ sit spes ad quam ille vocavit.
1. ¹⁰ vnd erleuchtete augen ewers versteris das yhr erkennen mugt wilche da sey die hoffnung ewres beruffs.	och vplysa idhers förståndes öghon, ath j förstå kunnen hvad hopp han hafuer kallat idher vthi.	Illuminatos oculos cordis vestri, ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus.	
1. ¹⁰ die ebreischewengliche grosse seyner krafft an uns.	hurv offueruinneligha stoor laus craftt är j oss.	Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus in nos.	et quæ sit excellens magnitudo potentie illius in nos.
6. ¹⁰ mit den geystern der boszheyt unter den hymel. Umh des willen so ergreiff den harnisch Gottes.	emoot andeligha condakor under himmelen, Therefore tagher til idher alt gudz harnisk.	contra spiritualia nequitie in celestibus. Propterea accipite armaturam Dei.	adversus spirituales astutias in celestibus. Quia propter assume universam armaturam Dei.
6. ¹⁰ angetzogen mit dem krebs der gerechtigkeit, vnd geschuchet an ewrn fussen mit rustung des Evangelion von dem frid ¹⁾ .	vthicladde retwiseson kræuto, och föterna skodde, på thet ath j måghen beredho wara till fridzens euangelium.	induti loriam justitie, Et calceati pedes in preparatione evangelii pacis.	induti thoracem iusticie et calceati pedibus ut parati sitis ad evangelium pacis.

¹⁾ 1542: gestiefelt an Füßen mit dem Evangelio des friedes da mit jr bereit seiet.

Colosserbr.

3. ⁵ So todtet nu ewre glider die auff erden sind.	Så döder nu idhra iordiska lemmar.	Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram.	Mortificate igitur membra vestra terrestria.
3. ⁵ lieget nicht vnterinander, zyhet den alten menschen aus.	liwgher icke för huar annar effter j hafuen idher vthwrcldt then ganbla meuniskian.	nolite mentiri invicem exspoliantes vos veterem hominem.	ne mentiamini alius adversus alium posteaquam exuistis veterem hominem.
3. ¹⁰ Vvnd der fride Gottis behalte die oberhand ynu ewrem hertzen.	och gudz fridh wardher offuerhand den fångandes j idhor hierta.	Et pax Christi exsulet in cordibus vestris.	et pax dei palmam ferat in cordibus vestris.
3. ¹⁰ nicht mit dienst fur augen.	icke medh tieniste för öghonen bewisat.	non ad oculum servientes.	non obsequiis ad oculum exhibitis.

Hebr.

2, ¹ wahrnehmen des das wyr horen.	tagha wara på thet oss sagt är.	observare ea quæ audivimus.	attendere iis quæ dicta sunt nobis.
2, ¹⁴ Nach dem nu die kinder fleysch und blutt haben.	<i>Efter barnen hafwa kött och blodh.</i>	Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini.	Posteaquam igitur pueri communicum habent cum carne et sanguine.
2, ¹⁴ auff das er durch den tod die macht neme dem der des tods gewalt hatte.	på thet han skulle genom dödhnen nedherleggia honom som dödhnen <i>j wäld hadde.</i>	ut per mortem destrueret ¹⁾ eum qui habebat mortis imperium.	¹⁾ aboleret.

I Petri.

1, ³ durch die auferstehung Jhesu Christi.	ther medh ath Jesus Christus stoodh vp aff dödhna.	per resurrectionem Jhesu Christi ex mortuis.	per hoc quod resurrexit Jhesus Christus ex mortuis.
1, ⁶ die yhr yrtzt, eyn kleyne zeyt (wo es seyn sol) traurig seyrt ynn mancherley versuchung.	j som nw en liten tijdh lidha bedröffuise, medh marghahanda försökelse vn så behöuea.	In quo exultabitis modicum nunc si oportet contristari in variis tentationibus.	In quo exultatis nunc ad breve tempus afficti in variis experimentis, si opus sit.
1, ⁷ Auff das die bewerung an ewerm glauben werde erfunden viel kostlicher denn das vergengliche golt.	vpå thet ath idhar troos bepröf-fuelse <i>mylkt kosteligharen skall befunnen warda än det förgen-gelika guld.</i>	Ut probatio vestræ fidei multo pretiosior auro inveniatur.	quo exploratio fidei vestræ multo pretiosior auro quod perit repetiatur.
1, ¹¹ die herlickeyt darnach, wilchen es offfinbart ist. Denn sie.	then herlighheet som ther efter följa skulle, hwilkom thet och oppen-barat war ath the icke.	posteriores glorias quibus revelatum est quia non.	qui essent consecuturæ glorias quibus et illud revelatum est quod hand.
1, ¹⁴ nicht gleychbertig den vorigen luten ewer vnwissenheyt sondern nach dem der euch beruffen hat vnd heylig ist.	ath j icke gefunnen idher till the förra begärliken som idher reger-radhe förra än j kenden Christum, vtan så som then hælogh är som idher kallat haffuer.	non configurati prioribus ignorantie vestræ desideritis sed secundum eum qui vocavit vos, sanctum. (μὴ συζημεν τὸ μυστηριον τοῦ εὐαγγελίου ἐν ἁσυχνίᾳ).	ut non accommodetis vos pristinis concupiscentiis quibus dum adhuc ignoretis Christum agebaminis, sed quem admodum is qui vos vocavit sanctus est.

Joh. Uppenb.

6, ³ Vnd er gieng aus zu vberwinden.	Och gick vth vinnandes till ath vinna.	et exivit vincens ut vinceret.	— — — — et ut vinceret.
6, ⁴ Vnd es gieng aus eyu ander pferd das war rodt.	Och ther gick en annan hest uth rödh.	et exivit alius eqvus rufus.	
6, ⁵ Eyn mas welsen vmb eyen pfennig, vnd drey mas gersien vmb eyen pfennig vnd dem ole vnd weyn thu keyn leyd.	<i>Itt mddt huede om en gemning, och try mddt biugg om en penning och olionne och winet gör ingen scadh.</i>	Bilibris tritici denario et tres bilibres hordei denario et vinum et oleum ne liseris.	
6, ¹² Vnd der monnd ward wie blutt.	och månen wort allsamman såsom itt blodh.	et luna tota facta est sicut sanguis.	
6, ¹³ Vnd die konige auff erden vnd die virsten vnd die reichen vnd die heubtleuti vnd die geweldigen vnd alle knechte vnd alle freyen.	<i>Och konungarna på iordlennen, och the öfuerste, och the rike, och the höffuismän och the wälloghe och alle eeghne och alle frje.</i>	Et reges terræ et principes et tribuni et divites et fortes et omnis servus et liber.	Et reges terræ et principes et divites et tribuni et fortes et omnis servus et liber.

Det resultat, hvilket ett genomögnande af de här meddelade textjämförelserna lemna, är således, att 1526 års nya testamente till och med apostlagerningarne är en öfversättning från latinets, att i första rummet Erasmus' text blifvit följd och i andra versio vulgata, samt att Luthers inflytande i denna förra hälft är synnerligen obetydligt och torde inskränka sig till ett och annat svåröfversättligt ord, som valts med ledning af den tyska texten; men att från och med romarbrevet den tyska textens inverkan är mycket betydande, äfven om man ej kan säga att öfversättningen skett från denna text utan snarare måste stanna vid, att i denna senare hälft en sammanarbetning egt rum af de tre nämnda versionerna. Detta egendomliga förhållande kan nu ge anledning till åtminstone ett par hypoteser. Den närmast till hands liggande är naturligtvis den, att det varit två öfversättare, och detta kan det tyckas vara ytterligare anledning att ponera, då man finner, att tvedräkten vid behandlingen af öfversättningen motsvaras af en tudelning i själfva boken. I och med apostlagerningarne slutar nämligen följden af de i alfabetisk ordning signerade läggen. Mathei evangelium till och med apostlagerningarne äro sålunda signerade från *A* till och med *Q*, men sedan kommer ej signeringen *R*, utan det därpå följande företalet till romarbrevet är signeradt med ett klöfverblad, hvarpå åter signeringen börjar med *A*. Och detta motsvaras nu också af bladens numrering, så att Mathei evang.—apostlag. innehålla blad 1—107, hvarpå romarbrevet till bokens slut har blad 1—89. Detta kan ju tyda på, att tryckningen af de båda hälfterna värkstälts samtidigt, den ena oberoende af den andra. Då man sammanhåller detta med den förut nämnda omständigheten, att öfversättningen just mellan dessa båda delar visar en olikartad karaktär, så kommer man lätt till den slutsatsen, att det hufvudsakligen varit tvenne personer, som redigerat hvar sin afdelning helt och hållet ända från öfversättningen till och med tryckningen. Denna hypotes kan vid första påseende tyckas tilltalande nog, men det finnes äfven en annan, som först måste pröfvas. Härtill kommer jag sedan.

Det är ännu en nya testamentsöfversättning, som man skulle kunna tänka möjligen hafva influerat på den svenska, och det är den danska, som utgafs 1524. Emellertid känna vi genom ett egenhändigt bref från Laurentius Andreæ till biskop Olof i Trondhjem, att denna danska version ej kommit öfversättarne till handa, förr än arbetet var nära sin fullbordan. Jag har visserligen helt flyktigt jämfört denna danska öfversättning med den svenska, men det tyckes mig framgå, att denna uppgift är fullt riktig, enär ingen inverkan kan spåras. Möjligen kan man dock misstänka, att företalets förklaringar öfver de nyare och ovanligare ord och glosor, som i och med detta arbete i svenskan införts, torde hafva företagits efter mönstret af den danska öfversättningen, där dylika ord-förklaringar också förekomma.

Men från Luther hafva nu hemtats förra hälften af »It almenne-
lighit förspråk till thet Nyia Testamentit», alla de andra företalen samt randanmärkningarne, åtminstone till allra största delen. Slutligen har också Luthers indelning af kapitlen i smärre stycken blifvit följd med få afvikelser. Möjligt är, att öfverensstämmelsen häri är fullständig, hvilket jag ej kan afgöra, då jag ej haft att tillgå den Luthers upplaga, som varit öfversättarens närmaste förebild.

Den oriktiga åsigt om den svenska öfversättningens förhållande till Luthers, hvilken hittills varit den gängse, har troligen sin upprinnelse på flere håll, men den ursprungliga upphofsmannen till misstaget torde dock vara *Messenius*, då han i sin *Scondia Illustrata* Tom V pag. 23 skrifver: »Fuit autem M. Olaus cum collegiis versioni nunc (1525) intentus Novi Testamenti, translationem seqvens D. Lutheri verbotim». Detta yttrande upprepas sedan ordagrant af *Vertot*, *Pufendorff* och *Hallman*.

En annan källa torde vara ett missföretadt yttrande af *Baasius*, som i sin *Inventarium Ecclesiæ Sveo-Gothorum* pag. 163 säger: »Translationem horum exemplo et imitatione B. Lutheri inceptit M. Laurentius Andræ». Honom har *Schefferus* följt i *Svecia Literata*.

Kanske efter begge dessa källor är det, som *Acta Eruditorum* för år 1704 säger: »Novum Testamentum secundum Versionem Lutheri in Suecanum idioma transtulit Laur. Andræ». Detta ytt-
rande återgifves sedan af *Le Long* i *Bibliotheca Sveca*, hvarpå
biskop *Rhyselius* i företalet till den i Linköping 1752 utgifna bibeln
säger, att Laurentius Andræ och Olavus Petri öfversatte nya testa-
mentet »efter» Luthers förra version 1526. Sedan har detta, såsom
jag i början visat, modifierats af *B. Bergius*, hvars resultat van-
ligen tagits för godt.

Lika stor tilltro har deremot Messenius ej funnit i sin andra
uppgift, att öfversättningen skulle hafva värstälts af Olavus Petri.
Såsom jag redan visat, har Baazius i det citerade år 1642 utgifna
arbetet uppgifvit Laurentius Andræ, och med undantag af de för-
fattare, som ordagrant följa Messenius, ha också de fleste auktori-
teterna på området denna uppgift.

Schück säger o. a. a., att det är Baazius' uppgift, »som seder-
mera upprepats af nästan alla följande författare» och att »de flesta
senare kyrkohistoriker nöjt sig med att endast upprepa hans på-
stående, och blott ett försvinnande fåtal har tagit någon hänsyn
till Messenius». Detta torde knappast vara fullt riktigt, så till
vida som det hos några författare träffas uppgifter om denna sak,
hvilka ej förfinnas hos Baazius och sålunda måste vara hemtade
från annat håll. Så t. ex. säger ärkebiskop *Eric Benzeli-
us* d. ä. i företalet till den år 1703 utgifna s. k. Karl d. tolfte's bibel: »I
synnerhet är hela nya Testamentet åhr 1523 öfversatt på Swensko
af Laurentio Andree, som tå war Presbyter Strengnensis, blef sedan
Archi-Diaconus Upsaliensis och omsider Cancellarius vthi Gustavi
Imi regementz tider. Samma nya Testament vthfärdades af trycket
i Stockholm i folio åhr 1526.» Denna Benzeli-
us' uppgift förefinnes ej hos Baazius, utan måste vara hämtad från något
annat håll, utan att jag kan säga hvarifrån. Och det är omöjligt
att antaga den vara ett blott fantasifoster, ty Eric Benzeli-
us var en både lärd och samvetsgrann man. Ytterligare kan såsom en
auktoritet i denna fråga åberopas *B. Bergius*, hvars anförda ar-

bete jag flerstädes användt. Han är den, som af alla de äldre forskarne noggrannast undersökt denna sak, liksom han är den förste som gjort textjämförelser och han har citerat alla de här ofvan anförda författarnes yttranden och sålunda såväl Baazius som Messenius. Utan att angifva de grunder, som förmått honom därtill, uppger han såsom sin bestämda mening, att Laurentius Andreæ varit öfversättaren, men att Olavus Petri utsetts att gå honom med råd och dåd tillhanda. »Hvad denne Olaus härvid egentligen utträttat, är med så mycket otillräckeligare wisshet afgjort, som det är tämeligen osäkert, om han haft mer att besörja än blotta utgifvandet af trycket». Äfven här träffa vi sålunda en uppgift, som ej finnes hos Baazius, och det är åtminstone ej omöjligt, att den kan grunda sig på något af oss okänt kanske nu förkommet dokument. Bergius var åtminstone någon tid assessor i antiqvitetsarkivet och har tydligen varit en ganska ifrig forskare.

Ännu ett tredje uttalande om denna sak finnes, hvilket visser ej kan anses vara hemtadt från Baazius, men däremot möjligen kan vara grundadt på Benzeliuss uppgift. Det rör förhållandet mellan den protestantiska öfveersättningen och den förmodligen aldrig afslutade katolska. »Vi få väl», säger prof. Schück, »tänka oss saken på följande sätt.

Konungen, som i detta fall väl var ett språkrör för Laurentius Andreæ, hade af de katolska prelaterna önskat en bibelöfversättning, förmodligen för att använda denna såsom vapen mot den romerska kyrkan. Att han vände sig till fienden själf och ej till t. ex. Olavus Petri, berodde måhända därpå, att han för sitt speciella syfte föredrog en öfversättning, hvilken kyrkans prelater själfva sanktionerat, och hvars bevisande kraft de således ej kunde bestrida . . . Men den öfversättning, som det katolska partiet gjorde, befans förmodligen snart af Laurentius Andreæ olämplig för det afsedda syftet, då den dels värstälts efter Versio Vulgata, dels väl ock rättats i papistiskt syfte. I stället för att antaga denna föredrog regeringen då den nya protestantiska öfversättningen, hvilken samtidigt utarbetats.» Vidare yttrar prof. Schück: Att

Laurentius Andreæ från början haft något att skaffa med den protestantiska öfversättningen förefaller mindre sannolikt, då man betänker hans ställning till det samtida katolska arbetet. Af registraturet framgår otvetydigt, att Laurentius Andreæ under dessa år varit ledaren af regeringens kyrkopolitik. Nu var det regeringen, som sökte tvinga kyrkans män att själfva verkställa den ifrågavarande öfversättningen och ännu i januari 1526 deltog Laurentius Andreæ i det möte där ärendets skyndsamma behandling beslöts. Det kan därför icke gerna tänkas, att han samtidigt, ehuru efter andra principer, själf sysslat med en tolkning af Testamentet, ty i så fall hade han väl svårligen sökt att af prelaterna framtvinga någon öfversättning.»

Först och främst är jag icke fullt öfvertygad om hvilken ställning Laurentius Andreæ personligen intog till den katolska öfversättningsplanen. Åtminstone tyckes det framgå af samtida källor, att konungen själf varit en drifvande kraft i detta afseende, och visserligen var Laurentius Andreæ med på herredagen i Vadstena januari 1526, men hvilken andel han hade i beslutet känna vi icke. Men för det andra lösas icke de svårigheter prof. Schück anför genom att antaga Olavus såsom öfversättare i stället för Laurentius Andreæ. Ty det kan ej gerna tänkas, att Laurentius skulle hafva varit okunnig om att ett så viktigt verk var under görning, och då uppstår samma fråga: hvarför skulle han arbeta för att få en af katolikerna värkställd öfversättning, om han snart kunde motse en af Olavus? Men vidare skola vi komma ihåg, att den nu föreliggande öfversättningen redan den 14 februari utlofvas färdig till utgifning inom den närmaste framtiden. Det kan ej gerna ha varit möjligt, att den af katolikerna tillämnade öfversättningen kunnat blifva färdig på så kort tid som från Vadstena-mötet i januari samma år. Detta har man väl knappast kunnat begära, och uttalandet i »En nyttugh wnderwijsning» ger då vid handen, att man i det protestantiska lägret ej *velat* vänta. Jag tror därför, att Laurentius redan på Vadstenamötet varit fullt medveten om denna protestantiska öfversättning och haft den i bakhåll. Så uppfattar

också *Dalin* denna sak, där han i »*Swea Rikes Historia*» säger: »Ärkebiskopen åtog sig att låta uttolka den heliga Skrift på Svenska (näml. redan före mötet i Vadstena) och utdelte wärkeligen hela Nya Testamentet til alla Dom-Capitel at öfversättas. Detta ägde Konungen redan på modersmålet genom Cancelleren *Lars Anderssons* försorg; men ville nu jämföra det med de Catholiskes at se deras åtskilnat». Inte heller *Dalin* anger, hvarifrån han har sin uppgift, men naturligtvis känner han till *Messenius'* yttrande om saken och citerar honom få rader förut.

Utan att fästa allt för mycket afseende vid någon af de här framförda tre auktoriteterna, betonar jag således, att de allesamman ha uppgifter, hvilka ej härstamma från *Baazius*, och att det ej är af okunnighet om *Messenius*, som de beslutat sig för *Laurentius Andreæ*. Emellertid är det nu isynnerhet *Benzelius'* uppgift, som kan leda fram till den andra af de hypoteser, som själfva öfversättningens beskaffenhet gör mera sannolik. Antager man att öfversättningen börjades t. ex. 1523, så kan häri ligga en förklaring till den omständigheten att 1526 års nya testamente väl i det afseendet har följt *Luther*, att till och med styckindelningen af kapitlen är hans men däremot första hälften af texten visat sig vara högst obetydligt påverkad af honom. Det skulle kunna hända, att den svenska öfversättningen påbörjats, innan ännu något exemplar af *Luthers* bibel hunnit upp till Sverige. Det har nämligen ej varit *Luthers* första upplaga från september 1522, hvilken i typografiskt afseende varit förebilden utan någon senare, som jag ej haft att tillgå. Att öfversättningen påbörjats åtminstone före 1525, hvilket i och för sig kan vara rimligt nog, det kanske i någon mån kan stödjas äfven däraf, att *Erasmus* redan 1524 uttryckligen bröt med *Luther* och sade sig fri från reformationen, hvarför det för en ifrig anhängare af *Luther* kunde vara mindre tilltalande att nästan exklusivt följa *Erasmus'* text. Detta gäller naturligtvis i högre grad i den händelse att *Olavus finge* anses vara öfversättaren.

Det är således enligt min mening möjligt, att hela förra delen af 1526 års nya testamente är öfversatt, innan något exemplar af Luthers tyska version varit tillgänglig, att under arbetets fortgång ett sådant exemplar kommit öfversättaren till handa, hvilken sedan fortsatt under inflytande af den tyska texten till bokens slut endast egnande den förra hälften en lindrig retuscheri efter Luther. Jag är mera böjd för detta antagande än för det förra, att tvenne olika personer skulle hafva redigerat hvar sin halvva, emedan språket trots alla inkonsekvenser och olikheter i enskilda partier dock på det hela taget är enhetligt och isynnerhet ej visar någon som helst bestämd skilnad mellan förra och senare halvvan.

Däremot är det en synnerligen i ögonen fallande skilnad mellan nya testamentets språk och Olavus' språk sådant detta framträder i början af 1527. »Det starkaste beviset för att Thet Nyia Testamentit värligen öfversatts under Olavus Petris redaktion ligger», säger Schück, »i den oafvisliga öfverensstämmelse, som hvarje kännare af Olavus Petris skrifter märker mellan dennes så karakteristiska stil samt språket och framställningssättet i Thet Nyia Testamentit. Att ingen annan än han kunnat skriva de båda förspråken, kan svärigen bestridas af den, som äfven blott flyktigt sysselsatt sig med den store reformatorns arbeten». Ja, att börja med så äro ju företalen öfversatta från Luther så när som på en del af »It almennelighit förspråk», och det är i denna del, som man då skulle så nödvändigt spåra Olavus' stil. Utan att vilja precis vara någon kännare har jag dock läst det mesta af Olavus' skrifter, men vågar härtill hvarken säga ja eller nej. Däremot måste jag på det bestämdaste förneka öfverensstämmelsen i språk. Skilnaden är tvärtom så stor, att det är egendomligt, huru så starka differenser kunna existera i skrifter utkomna med blott några få månaders mellanrum. Under det Olavus' språk alldeles afgjort är nysvenska, så att han enligt min mening är den förste nysvenske författaren, erbjuder nya testamentet ett slags öfvergångsstadium. Men dess egenheter kunna ej alla sägas vara arkaismer,

utan en del får nog skrivas på ett rent individuellt skriftsätt af öfversättaren.

Först och främst ha vi då att observera, att äfven nya testamentet hör till de skrifter, som i olikhet med hvad som är fallet hos Olavus mycket öfvervägande skrifu -ug samt -lug i orden 'salug', 'helug', (hälog). I en bok med så pass osäkert språkbruk som nya testamentet kan väl i detta liksom i öfriga fall någon ojämnhet förekomma i olika delar, men det är de stora och tämligen bestämda hufvuddragen, som det här är fråga om.

Förste personen pluralis af verbens presentia ändas normalt på -om och någon gång äfven deras imperfecta. Detta är återigen så ytterst sällsynt hos Olavus, att det ej lönar sig att göra någon statistik. Man kan möjligen träffa en ändelse -om på några hundra utan -om.

Tredje person pluralis presens af 'vara' heter i nya testamentet normalt 'äro', vexlande med 'ära'. Samma form heter hos Olavus med högst få undantag 'äre', hvilken jag återigen icke träffat en enda gång i nya testamentet. Således när Olavus Petri för både förste och tredje person plural. skrifver 'äre', så skrifver nya testamentet dels 'äro', dels 'ära' samt 'ärom'.

Nya testamentet skrifver imperfectum af 'varda' någongång 'wart' men normalt 'wort', hvilken senare form jag icke träffat hos Olavus.

Af substantivernas bestämda pluraler äro bildningarne på -anar, -onar, -enar, -aner, -ener (judhanar, stiernonar, prestenar, epistlener) de talrikast förekommande, hvilket icke är fallet hos Olavus, ehuru äfven hos honom rätt många sådana former uppträda.

Olavus skrifver konsekvent 'mich', 'tich', 'sich'; i nya testamentet finnes en egendomlig vexling af dessa former med formerna 'migh', 'tigh', 'sigh'! De tre första evangelierna skrifu nästan konsekvent 'mich' i Johannes växla 'mich' och 'migh' ungefär jämt och i hela det öfriga testamentet är 'migh' den oftast förekommande formen, dock jämte talrika 'mich'. Tämligen konsekvent skrives 'tigh' och 'sigh' i hela boken utom de sex första kapitlen af Marcus, där 'tich'

och 'sieh' äro de öfvervägande. Således se vi, att någon gräns i detta afseende ej uppstår där apostlagerningarne slutar, utan gränsen ligger på andra ställen. I fråga om växlingen af mich: migh ligger den efter Lucas evangelium. Således, jag ville härmed åtminstone fästa uppmärksamheten på det, att någon utpräglad skilnad ej finnes mellan första och andra hälften af boken.

Bland öfriga inkonsekvenser kan märkas, att i hela nya testamentet skrives normalt 'Joannes' utom i Matheus, där det skrives 'Johannes', hvilket uteslutande förekommer i kolumntitlarne till Johannes evangelium, men däremot ej själfva texten.

Negationens form 'ecke' uppträder ytterst sällan utom i kap. 9—10 af Matheus, där den träffas inalles 20 gånger. Jag tror emellertid det vore farligt att fästa någon synnerlig vikt vid dessa och dylika variationer. Jag kan anföra ett synnerligen belysande exempel på, huru stora växlingar i ett enda uttryck, som kunna förekomma på endast några få rader. I tryckfelsregistret finnas följande olika former vid angifvandet af huruvida ett fel skall sökas på ett blads första eller andra sida:

försto sidbo,
andro sidhon,
andro sidhan,
andra sidhan,
försto sidhen,
andra sidhone,
andro sidhone,
förste sidhone.

Min mening är, att det hufvudsakligen varit en öfversättare, som möjligen på olika tider med periodvisa nppehåll varit sysselsatt med arbetet. Så ha kanske flere varit sysselsatta med den slutliga redigeringen och korrekturläsningen. Man skulle t. ex. kunna tänka sig, att i det ursprungliga manuskriptet 'ecke' växlat med 'icke' ungefär så som förhållandet är i 'Een nyttugh wnderwijsning', att man så velat bortrensa den förra formen, som dock genom något slarf komit att stå kvar i ett par kapitel. Huru här-

med än må förhålla sig, så är det då åtminstone fullt säkert, att nya testamentets språk är högst väsentligt olika Olavus Petris språk, sådant detta framträder i och med 1527 års början och sådant det sedan i allt väsentligt fortfar att vara. I sina sista alster har han väl något låtit påverka sig af skrifsättet i 1542 års bibel, men annars förmärkas inga sådana språng som det synnerligen stora mellan nya testamentets språkbruk och Olavus' språk 1527. Man får väl kanske ej helt och hållet utesluta tanken på att en afsigtligt arkaiserande tendens kan hafva gjort sig gällande vid öfversättningen, ehuru jag ej är böjd att tillerkänna denna hypotes synnerlig betydelse. I flere fall räcker den dessutom alldeles icke till som förklaringsgrund, och i 'Een nyttugh wonderwijsning', där vi ej kunna förutsätta en sådan tendens, finna vi en ganska likartad språkbehandling.

Om vi nu jämföra Laurentius Andreæ's lilla skrift 'Om troona och godha gerningar' med nya testamentet, så måste erkännas, att saken ej ställer sig synnerligen mycket förmånligare för honom. Men dels är jämförelsematerialet för litet för att man skulle våga något bestämdt omdöme, dels kan mycket väl Laurentius Andreæ hafva i språkligt afseende låtit påverka sig af Olavus. Då nya testamentet utkom, fans för Laurentius inga bättre mönster, efter hvilka han kunde bilda sig. Den yngre Olavus har då enligt min åsigt varit djärfvare och för honom torde nog talspråket hafva varit i åtminstone något högre grad den norm, som han följt ända från början af sitt författareskap.

Ett bevis för att Olavus Petri och ej Laurentius Andreæ öfversatt nya testamentet finner Schück i den olika ställning de skulle hafva intagit till förhållandet mellan tron och gärningarna. För denna fråga var äktheten eller falskheten af Jacobs epistel af stor vikt. »Laurentius», säger Schück, »betviflar aldrig epistelns äkthet; i stället går hans lilla traktat (om troona och godha gerningar) ut på att tolka denna i evangelisk anda På ett fullkomligt olika sätt yttrar sig öfversättaren af Thet Nyia Testamentit Och samma ståndpunkt intages af Olavus Petri.

I sin stridsskrift mot Paulus Heliæ yttrar han: om then Epistelen som S. Jacobo warder tillagd, haffuer warit itt twiffuel om for tolf eller tretton hundra år som Eusebius och Hieronymus scriffua, ther fore haller Luther henne icke lika mz the andra böker j thz nya testamentit; såå äre och wel andre saker ther till som Erasmus Roterodamus clarliga fore giffuer. *I Een liten book om Sacramenten* skrifver han: först seye wij til S. Jacobs Epistel, ath ändoch monge lärare bådhe gamble och nyie haffua jtt twiffwel, om bon någhon tijdh scriffuin war aff S. Jacob, wilie wij doch ther om nw intit disputerä. I denna fundamentala fråga — tillägger professor Schück — stå således Olavus Petri och öfversättaren af 1526 års testamente på samma ståndpunkt, under det att Laurentius Andreæ skiljer sig från bägge.

Först och främst torde man väl knappast med full visshet kunna säga hvad öfversättaren af nya testamentet ansåg om Jacobs epistel, ty företalet till denna som andra epistlar är ju en öfversättning från Luther, och det är ej troligt, att denna fråga varit särskildt debatterad vid öfversättandet, utan man har väl låtit Luthers ord bestå. Men för det andra torde ej heller Olavus' ståndpunkt hafva varit så synnerligen utpräglad. Han yttrar sig i den ofvan citerade stridsskriften till Paulus Heliæ ej bestämdt om saken, utan säger blott att *Luther* ej håller episteln lika högt som öfriga epistlar. Boken om Sacramenten är enligt min åsigt ej författad af Olavus, så att det yttrandet kan ej åberopas. Däremot kan jag framdraga ett annat ställe, där Olavus klart och tydligt visar, att han visst ej tviflar på Jacobs epistels äkthet, utan i likhet med Laurentius Andreæ blott söker förklara den i evangelisk anda. Ut i 'Een lijten boock ther vthi forclarat warder hwar igenom menniskian får then ewiga salighetena' skrifver han: »Bäärs her ock emoot thet som S. Jacob segher, at menniskian warder rettferdig aff gerningana och icke aff troone allena, Swar, Hwar tesse Jacobi ord så slätt förstås skulle som the her til draghin warda, tå slogho the hela Euangelium nidher Så haffwer nu thet warit Jacobi mening ther han segher, at menniskian bliffuer icke allencst ret-

ferdig genom gerningana Och tå man förstår hans ord widh thetta sinnet, så kunna the well bliffua bestondande medh S. Pauli lärdom, och hela scrifftenne, men emoot honom, som them annorledes förstå wil setter man Paulum och hela scrifftena, som tå högre moste reknat warda». Härpå tror jag således icke att någonting kan byggas.

Lika litet kan jag godkänna det argument mot Laurentius Andreæ, hvilket professor Schück finner i hans antagna stora ålderdom, då nya testamentet utkom äfvensom hans förmodade brist på tillräckliga kunskaper för öfversättningsarbetet. Om han enl. prof. Schücks antagande var omkring sjuttio år vid reformationens utbrott, så bör han vid sin död hafva varit omkring hundra, hvilket ju visserligen icke är omöjligt. Men han må hafva varit lika gammal som Methusalem, så är det säkert att han var konungens kanslär ända till 1531 således under fem år efter att nya testamentet utkommit. Och så pass viktig och fordrande var väl ändå denna plats, att ej dess innehafvare kan hafva varit en orkeslös åldring. Om dessutom som är att förmoda öfversättningen påbörjats åtskilliga år före 1526, så måste det erkännas, att detta argument ej får tillmätas någon betydelse. Om huru lärd eller olärd Laurentius kan hafva varit veta vi heller just ingenting. Han skref i alla händelser ej sämre latin än andra svenskar på denna tid, och vi veta, att han gjort som det tyckes tämligen vidsträckta resor utomlands och till och med kommit ända till Rom. Att dessa resor varit studieresor behöfver ej betviflas. Då öfversättningen, som jag förut yttrat, ej heller i någon märkbar grad är gjord från grekiskan, så torde häruti intet hinder ligga att antaga Laurentius Andreæ som öfversättare.

Af de två historiska auktoriteter, som prof. Schück anför till stöd för uppgiften om Olavus Petri som öfversättare, behöfver det väl knappast spillas några ord på Rostock-professorn David Chytræus' uppgift så lydande: »Cum qvidem Olaus, Holmiæ episcopus, inter cæteros pietatis præclaræ labores, Biblia sacra primus in Suecicum sermonem transferri et typis stanneis Holmiæ exprimi ac in omnia regni templa distribui curaret».

Först och främst måste »Biblia» här fattas såsom nya testamentet, men äfven om detta ej är omöjligt, hur skall man kunna det allra minsta lita på en person, som inte ens vet hvad Olavus Petri hade för samhällsställning utan kallar honom »Holmiæ episcopus». Om Laurentius Petris son under någon tid bott i Chytræus' hus redan före 1588, då Chytræus' bok utkom och om denna sak lemnat några upplysningar, så borde han väl först och främst ha omtalat farbroderns kyrkliga rangställning. Men vidare tillskrifver Chytræus också Olavus äran af att hafva distribuerat biblarna i kyrkorna, hvilket vi alldeles bestämdt veta hafva skett genom skrivelser från konungens kansli d. v. s. från Laurentius Andreæ. Chytræus är tydligen allt för illa underrättad om denna sak för att kunna hafva sina uppgifter ur tillförlitliga källor.

Vida mer väga naturligtvis Messenius' sid. 41 citerade ord. Men att ej heller Messenius måtte hafva speciellt studerat denna sak därom vitnar då åtminstone hans uppgift om att öfversättningen värkstälts *ordagrant efter Luther*, en som ofvan är bevisadt i hög grad felaktig uppgift.

Och härmed har jag fullständigt gått igenom alla hittills presterade bevis för det antagandet, att Olavus Petri skulle hafva varit hufvudmannen vid 1526 års öfversättning af nya testamentet. Så vidt jag för närvarande kan bedöma denna sak, så återstår icke *ett* som med någon utsigt till framgång ånå kan upptagas och urgeras. Det enda skulle då vara Messenius' påstående, men gent emot honom har jag ställt upp andra sagesmän, som synas mig mer pålitliga. De viktigaste äro dock enligt min mening de som återstå.

Den siste katolske ärkebiskopen i Sverige Johannes Magnus säger på ett ställe i sin *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque Regibus* om sin samtida Laurentius Andreæ, att han »sanctissimum Christi evangelium passim et in plurimis locis corruptit, corruptumque simplici Gothorum plebi legendum abtrusit». Här om säger prof. Schück, att det ej behöfver antyda något direkt öfversättarskap och att det var vanligt både under medeltiden och reforma-

tionen, att man fäste föga afseende vid själfva författaren utan i stället nämde namnet på den framstående person, på hvars tillskyndan arbetet företagits. Som paralleller anför prof. Schück, att vi ej veta af hvem Eufemiavisorna och Alexandersagan äro öfversatta, men däremot att de öfversatts på drottning Eufemias och Bo Jonssons föranstaltande. Jag är förvånad öfver att dessa exempel kunna anföras som beviskraftiga paralleller. Ty i bägge fallen anføres uttryckligen, att hvarken drottning Eufemia eller Bo Jonsson gjort öfversättningen utan att öfversättaren är en annan än mecenaten:

»hona lot *venda* a vart maal
eufemia drottning».

»hona loot til swenska *wænda*
bo ionsson».

Och på samma sätt är det med den tredje framdragna parallellen, att under västgötaupproret 1529 en bland klagopunkterna mot konungen var »ath han *lather vtgå* aff prentet böker om sacramenthen och annad sådanth». Här står i stället helt enkelt *corrupt*, hvilket ej kan öfversättas med *lät förvanska*, isynnerhet då med detta verb följer tillägget »passim et in plurimis locis». Men härtill kommer, att Johannes Magnus förebrår Laurentius att hafva följt den gotiska bibelöfversättaren Ulfilas exempel: *cujus execrandam impietatem nostro ævo quidam Laurentius Andreæ Strengnensis Archidiaconus imitatus*. Det vore en egendomlig jämförelse att uppställa bredvid hvarandra två personer, af hvilka den ene gjort en bibelöfversättning och den andra inte och säga, att den senare följt den förres exempel.

I dessa Johannes Magnus' ord finner nu jag en bekräftelse på min åsigt om att öfversättningen värkstälts från början oberoende af Luther. Ty om det, såsom tydligt framgår, varit Johannes Magnus' mening att nedsätta Laurentius, hvarför skulle han ej sagt, att Laurentius följde Luthers exempel snarare än Ulfilas. Möjligen skulle man kunna leta upp en orsak äfven härför, som dock ej

synes tillfyllestgörande. Säkert är, att ett i Johannes Magnus' ögon värre exempel än Luthers torde ej kunnat framdragas; men detta har han underlåtit.

Men fullständigt afgörande, åtminstone efter allt hvad som här blifvit anfördt, är, så vidt jag kan förstå, det Laurentius Andreæ's bref till ärkebiskop Olof i Trondhjem, hvilket är dateradt »die Sancti Laurencij» (d. ä. den 10 Augusti) 1526. Bland annat, som rör de till Norge afvikne svenske prelaterna, skrifver han också om denna sak: Præterea Reverendissime Pater, postquam dominus meus Rex comperit sanctum Evangelium in lingvam germanicam translatum, voluit ut etiam in lingvam nostram vulgarem transferretur. Ordinaverunt prelati hujus regni fere omnes ut unusquisque curatorum (ex pecunia tamen ecclesiæ suæ) unum de libris emat. Iuter ceteras causas cur ita ordinarunt una fuit non minima, quia litterati laici huius modi libros obtinentes possent in brevi multis clericis doctiores evadere et clerici ipsi ex hoc contemptui haberi, cui periculo facile obviabunt clerici si et ipsi libros habuerint studuerintque. Circa finem laboris quando jam opus per calcographum in proximo absolvendum fuit, *venit michi in manus liber unus novi Testamenti in danicam lingvam translati. Spero tamen nostram translationem castigatiorem esse* — — — — — Verum continere videtur in prologis et glosellis nonnichil scandali, a quo temperavimus nos in translatione nostra neminem libenter offendentes. Mitto vobis unum de libris, ut de eo judicetis et deliberetis si forte in Norvegia servire possint. Supersunt hic ducenti vel trecenti nondum venditi.

Om detta bref säger prof. Schück, att det »bevisar, att Laurentius Andreæ själf värkställt öfversättningen, endast i det fall man med Renterdahl återgifver »nostra translatio» med »min öfversättning» men en dylik tolkning är tydligen oriktig. Då Laurentius för öfrigt i brefvet talar om sig själf, använder han singularis och ej pluralis. Af sammanhanget är det vidare tydligt, att »nostra translatio» måste återgifvas med »vår svenska öfversättning» till skilnad från den samtidigt omtalade danska».

Utan tvifvel är jag i min goda rätt, då jag yrkar på, att »nostra translatio» i första rummet hvarken skall öfversättas med »min» eller med »vår svenska» öfversättning utan helt enkelt med »vår» öfversättning. Och då torde det blifva svårt att förneka Laurentius' andel i denna öfversättning, när han säger, att den danska innehåller åtskillig förargelse »från hvilken vi afhållit oss i vår öfversättning, då vi icke gerna ville såra någon». Hvilka vi? Jo, naturligtvis vi öfversättare och utgifvare, jag och mina medhjälpare. Detta uttryck blir annars meningslöst, ty man kan icke säga så: »då vi icke gerna ville såra någon», om man ej själf har varit med bland dem som icke ville det.

Men till yttermera visso så är det ej uteslutande på *dessa* ord, som saken hänger, utan det är på de föregående. Ty hvad i all världen skulle följande mening betyda: »då arbetet redan nalkades sin fullbordan, så kom mig (obs!! mig) i händerna »den danska öfversättningen, hvarpå följer jämförelsen mellan »nostra translatio» och den danska, af hvilka han hoppas, att den förra skall vara i vissa afseenden bättre. Den synnerligen enkla och klara meningen kan ej missförstås: då arbetet var nära sin fullbordan, så fick jag (som var arbetets hufvudman — ty hvartill hade det annars tjänat att omtala denna sak) fatt i den danska öfversättningen, men det var då försent att taga någon hänsyn till denna, och jag hoppas i alla fall, att vår (min och mina medarbetares) öfversättning är riktigare, och dessutom så har den det företrädet att vara mindre utmanande i tonen. Skulle ej detta vara meningen, så kan man med all rätt till dessa Laurentius' satser ställa Ehrensvärds fråga till kolonnerna: hvad gör ni?

Det är en psykologisk omöjlighet, att den som skrivit dessa rader ej skulle hafva tagit en värksam del i själfva öfversättningsarbetet. Att han äfven följt tryckningens gång framgår ju oomtvistligt.

Härmed har jag då kommit till slutet af min framställning, och det återstår endast en kort summering af det sagda. Jag har ej kunnat finna ett enda skäl, som med någon grad af visshet ger vid handen, att Olavus Petri varit öfversättaren af 1526 års nya

testamente eller hufvudredaktören vid arbetet. De enda intygen till förmån för Olavus, nämligen Messenius' och Chytræus' uppgifter, äro så uppblandade med oriktigheter, att det klart framgår, huru litet dessa författare hafva satt sig in i saken. Men däremot äro de omständigheter, som tala för Laurentius Andreæ, af den största beviskraft.

Hans literära intressen hafva varit större än hvad man i allmänhet antagit. Redan 1524 talar han om att låta skrifter utgå, 1528 är det nog han, som låter utge 'En nyttog postilla', och ännu 1530 spåra vi honom som en drivande kraft till Olavus' postilla. Att han då också som den protestantiska kyrkans chef varit värksam för att få en svensk öfversättning af nya testamentet till stånd, det är i och för sig ganska rimligt.

Själftva öfversättningens beskaffenhet ger något stöd åt den meningen, att Laurentius varit företagets högste ledare, emedan han snarare än Olavus kan anses hafva varit böjd att välja Erasmus' latinska version som hufvudtext, och dessutom att arbetet kan ha börjats innan Luthers öfversättning kommit till Sverige.

Uttalandet i 'Een nyttugh wnderwijsning' talar snarare för Laurentius Andreæ än för Olavus Petri.

Ehuru språket i nya testamentet är ganska olika äfven Laurentius Andreæ's språk i hans lilla skrift från 1528, är det dock ännu mera olika Olavus' språk, sådant som vi finna det från början af 1527. Dess ålderdomliga utseende kan lättare förklaras genom antagande af en äldre öfversättare.

Johannes Magnus' uttalande är afgjort till förmån för Laurentius.

Laurentius Andreæ's eget bref till ärkebiskop Olof i Trondhjem är enligt min mening fullt afgörande.

Af följande forskare hafva Baazius, Eric Benzeliuſ d. ä., Dalin och Bergius efter all sannolikhet med stöd af nu för oss okända källor och i någon mån oberoende af hvarandra uttalat sig för Laurentius Andreæ, oakadt de känt Messenius.

Däremot vill jag ingalunda förneka, att Laurentius kan hafva haft medhjälpare, och om så har varit fallet sannolikt äfven Olavus Petri, hvilket dock är fullkomligt obevisadt.

Af allt hvad som kan med säkerhet vetas och mer eller mindre dunkelt skönjas och anas synes det framgå, att Laurentius Andreæ varit både en stor begåfning och en synnerligen ädel person. Hans energi och hans fasthet hafva varit orubbliga, ty han har varit mer hatad af sina motståndare än någon, och efter sitt fall blef han aldrig mer såsom Olavus tagen till nåder igen af konungen. Det är troligt, att han skulle valts till ärkebiskop, till hvilken plats han var den närmaste, om han hade önskat detta; det var i stället han, som rådde Gustaf att arbeta för Laurentius Petri. Om någon har haft den ädla blygsamhet, som ville värka för sakens skull allenast, så har det varit Laurentius Andreæ. Jag vore glad, om jag härmed kunnat bidra att åtminstone i ett afseende tillförsäkra honom den framstående plats, som honom med rätta tillkommer.

* * *

För de råd och upplysningar, som under denna lilla undersöknings fortgång gifvits mig af D:r Aksel Andersson, bringas honom min tack.

Upsala den 31 Maj 1892.

Richard Steffen.

En psalm från reformationstiden,

meddelad af *Aksel Andersson*.

Efterföljande psalm finnes skrifven på den tomma 16:e sidan af det enda kända exemplaret af vår äldsta bevarade psalmbok. Detta exemplar, som saknar titelblad och tryckår, tillhör sannolikt den upplaga, som af Hallman i bröderna Petris biografi anföres med titeln »Någre Gudhelige Wijsor . . .», Stockholm 1530¹⁾, liten 8:o. Boken tillhör pastor L. F. Palmgren i Ekeberga.

Psalmen är utan allt tvifvel svenskt original, åtminstone har någon förebild icke kunnat uppletas. Den är skrifven med en med den tryckta boken ungefär samtidig hand och tillhör således vår äldra äldsta evangeliska psalmdiktning. Handstilen är vacker och har tydligen tillhört en särdeles skrifkunnig person. Ehuru vår psalm, förvånande nog, aldrig rönt den hedern att blifva upptagen i någon psalmbok²⁾, hemföll den dock icke åt glömskan. I ett skillingstryck från 1600-talet³⁾ är den, icke så litet förändrad och korrumperad, intagen under rubriken »Een liten Jwle Wijsa. Siunges såsom: Een Jungfrw födde, etc.», och från början af förra århundradet föreligger den i en afskrift⁴⁾, som hufvudsakligen öfver-

1) Se Klemming, Sveriges bibliografi 1481—1600, sid. 210 ff.

2) I det El. Brenner en gång tillhöriga, nu förlorade ex. fanns på samma sida skrifven en annan psalm, hvilken upptogs i 1536 års psalmbok: »Gud som all ting skapade» (G. Ps. B. 326). Se Sw. Mercurius för 1756, sid. 289.

3) »Någre Andelige Wijsor», u. o. o. Å. [Günther, Linköping], 8:o, 8 blad. Ex. i Kongl. Biblioteket. Innehåller 9 psalmer, af hvilka vår är n:o 5.

4) I ett Kongl. Biblioteket tillhörigt oktav-band med ryggtitel »Småländska handskrifter», innehållande en från Småland — enligt anteckning af gifvaren, G. O. Hyltén-Cavallius, troligen från Wislanda — härstammande visbok från 1720—30-talen.

ensstämmar med det nämnda trycket. På båda dessa ställen har psalmen en tredje strof, som vår uppteckning nu saknar. Att denna tredje strof dock från början tillhört densamma, göres troligt däraf, att vårt original, som slutar med ordet »Vtan» i 2:a strofens sista versrad, af samma strof endast saknar de 3 eller 4 sista orden, för hvilka rikligt utrymme finnes nederst på sidan, och hvilka man således icke haft någon anledning att icke ditskrifva, ifall de afslutat psalmen. Fortsättningen får därför antagas hafva varit skriven på ett följande, nu förloradt blad¹⁾. Den 3:e strofen medelas här, tryckt med mindre stil, efter det nämnda skillingstrycket.

Vårt originals obrutna rader hafva här ordnats i vanlig versform. Psalmen lyder så²⁾:

I betleem stedde herdomen mon:³⁾
 the fwnno som engelen sadhe:
 Mariam. Joseph oc hennes son:
 then hon i Erwbbona ladhe:
 The beryctadhe om barnit tedh them war sagt:
 fortunnom ock wij medh alla maht:
 at frelsaren är off födder:
 aff maria iomfru reen
 wart han födder vtan alt meen:
 for våra schuld pinther oc möd(der)⁴⁾.

Når gud3 son war kommen i menniskio hamn⁵⁾:
 strax wille han Laghen halla:
 han lath sich omståra oc gifua sic namn:

1) Att detta förhållande utgör en anledning till tvekan, huruvida den ifrågavarande psalmboken tillhör 1580 eller 1526 års upplaga, är utfördt å det anförda stället i Sveriges bibliografi.

2) De inom parentes satta bokstäfverna, som i originalet befinna sig i radslut, äro där starkt utplånade och icke säkert läsbara.

3) Välbehag, glädje; förmån.

4) mödad, kväld, plågad.

5) Handskr.: hamn.

Ihesus mone the honom kalla:
 Ihesus betydher frelsare nampn:
 tedh scholom wij kurligha tagha i sampn:
 medh troona fasta oc ren(a):
 Ey är annat nampn menniskiom gifuit:
 ther wij aff hafua tedh ewiga lifuit:
 Utan [Jesu nampn allena].

The wijse mån aff öster land¹⁾ /
 Sunno the vppå ena stierna /
 En nyföddan wara som medh sin hand /
 All ting kan regera och wärna /
 The sökte honom i Jerusalem /
 Och funno så honom i Bethlehem /
 Som striffen och stiernan vthwijste /
 The offrade honom rökelse / myrrham och guld /
 The kände honom för sin frelserman huld /
 Prijs wari tigh o Jesu Christe²⁾.

1) Så »Smål. handskr.»; skillingstrycket: Österlandet.

2) Så »Smål. handskr.»; skillingstrycket: Christ.

Jubelfesten 1693.

Ett bidrag till Storhetstidens kultur- och literaturhistoria.

Nedan nämnda källor citeras i det följande under angifna bokstafs-beteckningar:

(a) *Konung Carl XI:tes Dag-Bok*, korta anteckningar i hans inter-folierade almanackor, offentliggjorda 1808 af C. G. Nordin.

(b) Ett 4:o-band i Palmsköldska samlingen å Upsala Univ.-Bibliotek, *Ecclesiastica* t. VIII, innehållande först en *Kort Relation om Jubel-Fästen, som hölls öfver heela Sveriges Rijke och dess underliggiande Provincier Å:o 1693*, 18 sidd., försedd med rättelser och tillägg af Palmskölds hand, och derefter en hel del nedan omtalade tryckta och otryckta handlingar.

(c) Det H. J. Gerdes' jubelfestpredikan »Das fröliche Jubel im Norden», tr. 4:o Hamburg 1693, bifogade *Anhang der vornehmsten Solennitäten bey Celebrirung dieses Freuden-Festes* (12 opaginerade sidd.).

(d) Johan Henrich Voits *Raritetz Almanach für Åhr 1694* ... Med en kårt *Berättelse om Jubel-Festens Ceremonier*, tr. 16:o i Stockholm. (Berättelsen upptager 6 $\frac{1}{2}$ sidd.).

(e) En kortt, dock utförlig *Relation om hwad som i Upsala passerat war emellan den 26 Februarii och den 4 Martii sistledne: (1693)*, en tyd-ligen samtida berättelse, utan angifvande af källan meddelad i Wallqvists *Ecclesiastique Samlingar* såsom n:o 21 (s. 48—52).

(f) *Kort Relation om Jubelfesten, som Å:o 1693 i Upsala celebrerades*, i en å Upsala Univ.-Bibliotek befintlig bundt med påskrift »Jubelfesten 1693» (i K. 100). Relationen upptager tre sidd. fol. Författaren an-gifver sig sjelf hafva opponerat vid Folchers nedan omtalade disputation; månne det var Erik Benzelius d. y., hvilken egenhändigt uppgjort en i bundten befintlig »Förteckning uppå dhe orationer och skrifter, hwilka strax efter den swåra wådellden uti Consistorio Ecclesiastico till förwar äro

lemnade och nu uti Bibliothecæ publicæ gömmor skola varda anammade, angående then A:o 1693 uti Upsala förlupne Doctorats acten, och Celebrerade Jubelfäst? Af dessa 14 medföljande, nedan vidare behandlade orationer, angifves (af en senare antecknare, And. Palmroot) O. Rudbecks båda tal vid promotionen jemte Micranders äfvensom ett tal af Lagerlöf och en »oratio incerti auctoris» vara försvunne; »ordsaken till dhen förenämnde defect förmenas vara Sal. H. Prof. Wenberg». Det sistnämnda talet, om hvars förf. mera här nedan, finnes emellertid nu i bundten.

(g) *Berättelse om 1693 års Jubilæum i Upsala utdragen af det Högvärldige Präste-Ståndets wid 1789 års Riksdag til Kongl. Maj:t afgifne underdåniga betänkande om det til 1793 utsatta Jubilæum*, i Wallqvists Ecel. Samlingar n:o 64 (s. 206—13), der i en not anmärkes »efter Conceptet i Präste-Ståndets Archiwe»; originalet, som synes grunda sig på (a) och (b), finnes nu i Riksarkivet.

(h) *Kort utkast till Konung Carl den XI:tes Historia, i anledning af de under hans regering slagne skådepenningar*, utg. 1781 (af Carl Reinhold Berch).

Fast och enhetligt i yttre som i inre hänseende hade Sverige blifvit under konung Carl XI:s kraftfulla styrelse. Med tillfredsställelse kunde den store organisatorn blicka tillbaka på det arbete, som var utfördt äfven på det andliga verksamhetsfältet, vid den tid, då man skulle bereda sig att fira 100-årsminnet af den Lutherska lärans »conservation» och befrielse från insmugna villomeningar genom Upsala Mötes förhandlingar och beslut d. 25 Februari—20 Mars 1593. Vi hafva intet skäl att betvifla, att konungens hjerta uppriktigt glädde sig vid tanken härpå, framför allt för sakens skull, då ju den rena Evangeliska lärans stadfästade och enheten i bekännelsen icke kunde annat än bereda hans folk lycka; ödmjukt tackade han nog i sitt hjerta och med sina läppar Gud, som bevisat så mycken nåd mot Svea folk och som äfven

velat bruka honom till ett, om än ovärdigt, redskap. Ty så kärf och hård konungen än i flera fall visade sig, så långt han än vid genomförandet af en plan kunde gå från billigheten, ja t. o. m. från rättvisan — allt för konsekvensens, centralisationens och den fasta organisationens skull —, så var han dock i grunden varmt religiös och föll icke för den frestelse, hvartill mångt smickrande rökoffer kunde gifva anledning, nemligen att betrakta sig såsom en Gud på jorden. Flera drag af sann kristlig ödmjukhet hafva Swedberg och andra samtida att berätta ur hans lefnad. Och huru man än vill bedöma åtskilliga sidor af hans lifsgerning, en finnes likväl, vid hvilken forskaren som den olärde skall dröja med oförminskad glädje: hans nit för den evangeliska kyrkan och det med denna så nära sammanhängande undervisningsväsendet.

Den utveckling, konung Carl XI i nämnda afseende hade att bygga på, var emellertid ingalunda obetydlig: hvad hade icke från Upsala mötes och Carl IX:s dagar för upplysningen i kristlig anda blifvit gjordt! Främst dröjer tanken naturligen vid »den kristlige riddarens» konung Gustaf Adolfs hjeltegerning, han, som beseglat Upsala mötes beslut med »en underskrift i blod»; det var från den tiden Sverige blef hela den protestantiska världens stöd — en af dess höga uppgifter som »storstat» — och Sveriges konung dess »assertor fidei». Men äfven för kyrkans och skolans utveckling här hemma hade af Wasakonungarne och de under dem uppvuxne store männen uträttats ett härligt, fruktbärande arbete. Den förste Pfaltzaren hade nog också intresse åt detta håll, såsom åtskilliga åtgärder visa, men hans korta krigarbana tillät dem icke att utvecklas. Detta blef förbehållet hans son, som fått ett stort, ett dyrbart, men ett farligt arf att förvalta och försvara. Och dennes kloka, praktiska förstånd genomskådade hemligheten, eller åtminstone en del af hemligheten, att möjliggöra denna förvaltning och detta förevar: solidarisering inåt och utåt. Raskt fattade han sina planer, oftast, särskildt vid kyrkliga ärenden, vägledt af utmärkte rådgifvare. Med jernvilja satte han dessa planer i verket, tog sjelf i, när det behöfdes, och dref personligen på öfver allt. Så

var det som dessa i sanning storartade arbeten på det kyrkliga området kunde medhinna. »Ingen svensk konung», säger Fryxell¹⁾, »har för kyrkliga ärendenas ordnande uträttat så mycket som konung Carl den elfte gjorde».

Först blefvo enhet i kyrkostyrelsen och fasthet i kyrkutkten åvägabrakta: detta genom kyrkolagen af 1686, som väsentligen ännu gäller. Så påbjöds öfverensstämmelse i den första kristendomsundervisningen genom en allmän lärobok: Swebilii katekes af 1689. Sjelfva urkällan till all kristlig bildning, Bibeln, behöfde också få en ny svensk drägt: en kommission tillsattes härför; och likaså för åvägabringandet af en förbättrad, enhetlig, allmänt gällande sång- och evangeliibok. Slutligen måste, särskildt på grund af den nya kyrkoordningen, handboken revideras och härpå blef också på sistone med ifver arbetadt.

Det var tydligen en älsklingsstanke hos konungen, att till den jubelfest, som öfver Upsala möte skulle firas, hafva alla dessa verk färdiga. Detta visade sig dock vara en omöjlighet, då särskildt bibelöfversättningen kräfde vida grundligare förarbeten än som beräknats och då äfven vid det nya psalmboksförslaget svårigheter snart yppade sig. Den förra var dock satt i gång och det senare nästan färdigt i början af år 1693, då konungen till Stockholm sammankallat flere framstående kyrkans män för att granska det uppgjorda förslaget till handbok. Denna granskning skedde ock raskt, och vid jubelfesten kunde konungen framvisa den för det i stort antal församlade, mest högre presterskapet²⁾, hvarefter ko-

1) Berättelser ur Sv. Historia, del. 18, sid. 29.

2) F. F. Carlsson uppgifver i sin Sveriges Historia etc., V. sid. 258, att det i Upsala till jubelfesten församlade prästerskapet »godkändes» handboken. Denna uppgift, till hvilken vi icke funnit något stöd i samtida handlingar från denna högtidlighet, och för hvilken C. icke heller angifver någon källa, har måhända hemtats från »Handlingar rörande Jubelfesten 1793», hvarest i en s. 10 ff. införd »Kort Berättelse om Anledningen til den Jubel Fest nu firas», det ostyrkta påståendet förekommer, att Carl XI »sammankallade Prästerskapet genom Deputerade, till Upsala den 25 Februarii för att öfverlägga om Psalmbokens och Handbokens förbättring, och vid hvilket tillfälle äfven flera nyttiga författningar vidtoges, som till församlingens bästa tjena kunde». I erkebiskop von Troils inbjudningsskrift vid denna andra jubelfest heter det mera försigtigt på

nungen den 22 Juli samma år gaf åt handboken sin stadfästelse. Samma år hade också i Januari den nya skolordningen utkommit.

På alla håll ingrep således konungen och sörjde för alla undersåtars andliga behof. Prestbildningen höjdes genom större fordringar och ökade prof; nuderstöd och stipendier lemnades också till studier inom och utom riket; och särskildt de lägre presternas, liksom skollärarnes, aföning blef förbättrad. Stora kraf stälde konungen på dem, men så uppmuntrade han dem också på allt sätt och förskaffade deras embete anseende och aktning. Jubelfesthistorien lemnar äfven bevis härpå. I konungen hade presterskapet sitt bästa stöd för upprätthållandet af lärans helgd och kyrkans

tal om festen i Upsala 1693: A clero quidem, magnam partem, undique jam congregato, in publicum aliquid esse consultum, Acta non tradunt (obs!); dubitare tamen non licet, quin in votis, haut tacitis utique, novus præsertim Rituum Codex, Liber Hymnorum et S. Bibliorum versio emendatior fuerit: id quod Regi deinde hæc, inter alia, consilia sine dubio subministravit, ex quorum præscripto, Ritualis Liber Novus a 1693, novus Liber Hymnorum a 1695 et S. Bibliorum editio nova et castigatior a 1703 prodieret. Om dessa förmenta förhandlingar i Upsala 1693 nämner den samvetsgranne Anjou intet: ej heller omtalar Tottie, som i sitt arbete »Jesper Svedberga lif och verksamhet» I. sid. 177 ff. genomgår handbokens tillkomst, någon sådan allmänman, vid jubelfesten skeende granskning. Uppgiften att presterskapet genom deputerade, såsom till ett kyrkomöte, skulle samlats i Upsala vid jubelfesten 1693, måste anses fullständigt gripen ur luften. Så synnerligen många främmande prester, utom de blifvande teologie doktorerna, väntade man icke till Upsala; detta framgår bland annat af beräkningarne för konungens stora middag i Upsala (hvarom mera här nedan), som icke upptaga mer än tre sådana. Det var icke heller i konungens smak att låta en större församling diskutera administrativa åtgärder. Innan någon vigtigare stadga utfärdades, lät han dock vanligen, och särdeles i kyrkliga ting, först höra myndigheter och embetsmän, utom det att särskilda kommitéer tillsattes; ja man fick till och med fritt och på eget bevåg hos Carl XI anmäla sin mening, såsom t. ex. den Gamla Psalmbokens historia visar. — Strax före jubelfesten hade ju en kommission för handboken sammanträtt i Stockholm; och troligt är äfven, såsom i texten framstälts som en möjlighet, att de i Upsala för jubelfesten församlade biskoparne och andra teologer fingo se det utarbetade handboksförslaget, och t. o. m. att detta lemnades *enskildt* till en och annan för inhämtande af hans mening — men icke till allmän granskning. Att så icke blott kunde varit förhållandet med handboken, utan äfven med åtminstone ett af de båda återstående kyrkliga arbetena, synes framgå af det förhållandet, att Haqvin Spegels »memorial angående bibeleditionerna» är dateradt Upsala Mars 1693 (finnes i fol. N:o 11 bland Wexiö Gymnasii-Biblioteks handskrifter).

takt. Öfver söndagens värdiga firande vakade han, som bekant, med stränghet. Genom bibelförklaringar, katekes- och husförhör underlättades möjligheten för alla att sjelfva tillägna sig salighetslärans grunddrag; och hela landets ungdom lärde sig läsa i bok. Och icke blott för de svenska och tyska församlingarna sörjdes genom lärare och läroböcker; också de finska, lappska och estniska blefvo härmed försedde; och till de mest aflägsna, för kristendomen mest främmande bygder utsändes missionärer, hvarjemte den gamla svenska kolonien i Amerika fick predikanter sig tillskickade. Sträng som hela tidehvarvet i religiöst hänseende vakade konungen öfver att inga kätterska meningar eller »förföriska böcker» fingo insmyga sig i riket, som en senare biograf (h) om honom yttrar: »Han lät genom sina Theologos dämpa nyheter och ovarsamme ordasätt ibland de Lärande. Främmande religionsöfningar, som icke hade skydd uti Ministrarnes hus, voro alldeles otillåtelige; en stränghet, som sednare och mera eftergifna tider hafva räknat honom till last, ehuru väl han aldrig tvingade någons samvete ibland dem, som i späkt lefva ville, utan allenast drog en skälig misstanka till främmande Lärare, af hvilkas tilltagsenhet och upväkta oredor i andra Länder man hade haft bedröfveliga vedermälen».

Väl hade konungen sålunda varit trogen Upsala Mötes grundsatser och han hade mer än någon annan rättighet att fira dess jubelfest och fröjdas deröfver. Ej under därför att han ville att »dervid alt skall prächtigt tillgå», såsom Upsala Konsistorium skref¹⁾ till Dorpts och Greifswalds akademier, hvilka förfrågat sig om anstalterna till jubelfesten. Tidigt hade konungen varit betänkt på uppgörande af förslag härtill, hvarom vi nu närmast skola berätta.

Nästan som en lycklig tillfällighet berättas det att sjelfva originalet till mötes-beslutet blifvit återfunnet af »Adjutanten vid Guardiet», Johan Heysig-Ridderstierna, hvilken äfven fått rätt på en samtida berättelse »af en dher tillstädeswarande

1) Den 13 Januari 1693; ur Upsala Akademis Conceptbok, i afskrift benäget meddeladt af Bibl. Annerstedt.

nitälekande prestman» (g)¹⁾ om huru under de olika dagarne vid Upsala Möte tillgått, en berättelse, som Ridderstierna öfverlemnade till konungen, och som spriddes i en mängd afskrifter. Ridderstjernas verksambet vid detta tillfälle, som af annan hand i »Samlaren» XIV skildrats, inskränkte sig emellertid icke härtill: han inlemnade samtidigt under den lätt genomskinliga signaturen *J. Renæus äfven ett Project på Texterne, som kunna förklaras uti Festo Jubilæo Carolino Anno 1693, som med någon Extra ordinarie Solennitet synes böhra Celebreras uti Stockholm, Upsala, Strengnäs, så och alla Academier och Gymnasier öfver hela Riket och dess underliggiande Provincier*²⁾. Hade teologerna i Stockholm och Upsala, menar förf. här, förtjenstfullt medverkat till Upsala Mötes beslut, så gälde detta ännu mera de i Strengnäs, hvilka äfven sedermera hade visat sitt nit »till conservation af den rätta Evangeliska läran». Strengnäs, den andliga hufvudorten i hertig Carls furstendöme, hade och varit den rena lärans bålverk, ja reformationen hade ju ock begynt der, der hade det första gymnasium inrättats, der var Carl IX begrafven o. s. v.; och i bevekande, våltaliga ordalag uppmanar förf. konungen att en dag under högtidligheterna besöka Strengnäs. Så blef emellertid icke förhållandet, fastän, såsom sedan kommer att skildras, en särskild

1) Det uppgifves, ehuru osäkert, att denne varit mötets præsens, Nicolaus Bothniensis. Berättelsen är aftryckt af Lönbom i »Historiska Märkvärdigheters I a, 172—188.

2) Finnes i Kongl. Bibl. elegant inbundet (i permar med gult sidan), liksom några afskrifter af den funna berättelsen om U. M., hvilka lära aflemnats till kongliga personer; innehåller 4—35 skrifna sidd. fol. Förf. minnar först om »Jubilæum Gustavianum» 1621, som af den andre Gustaf firades till äminnelse af rikets befrielse under den förste. Nu skulle »Jubilæum Carolinum» firas af Carl XI till äminnelse af det under Carl (IX) hållna Upsala Möte, ett verk »hvars make aldrig är tillförene förrättadt i vårt K. Fädernesland» och hvars minne med så mycket större andakt borde firas »som menniskiornas Siählar äro för mehr än som deras Kroppar» etc. — en mening, hvilken också ingick i den sedan utfärdade »Tacksägelse- och Böneskriften». På denna tid för 100 år sedan, säger Ridderstierna i en »blutelig Påminnelse», var det som »våra förfäder äro frelste och underröckte uthur den glupande Helfwitis Vlfvens grymme Kiäfftar» etc. Särskildt gör förf. här ett utfall mot »Präst-Sekreteraren, Magister Fechten, som så mycket fächtat för Påfvens arge Intentioner».

högtidlighet nog firades der. Ej heller följdes Ridderstiernas förslag att jemte det vanliga evangeliet, som skulle brukas blott för inledningen till predikan, en särskild text skulle påbjudas för jubelfestsöndagen, liksom icke heller det att äfven lördagen den 25 Februari, sjelfva årsdagen, söndagarne den 5 och 19 Mars samt måndagen den 20 skulle med predikningar och särskilda texter högtidlighållas¹⁾.

Huru jubelfesten i hufvudsak skulle firas, blef ganska snart bekant. Till biskoparne och superintendenterna utgingo den 28 November 1692 bref om allmänt firande af fastlagssöndagen den 26 Februari såsom jubeldag. På denna söndag hade, hette det nemligen, år 1593 några behjertade män med hertig Carl i spetsen sammanträtt i Upsala att råda bot för förvirringen i religions-tillståndet; fastlagssöndagen inträffade då den 25 Februari, och som den nu, 100 år derefter, icke inföll mer än en dag senare, hade konungen valt denna »Dominica Esto mihi» till Jubeldag. Denna dag vill konungen tillbringa i Stockholm, de öfriga i Upsala; och huru på detta senare ställe skulle tillgå hade han med kansleren, grefve Bengt Oxenstjerna, och konsistoriet brefvexlat. Vid de öfriga akademierna och vid gymnasierna skulle också »solenne akter» ega rum.

Redan på nyårsdagen 1693 kunde, såsom det t. ex. skedde i Wismar (c), predikanten förkunna det ingångna jubelåret; och i en af C. H. Voit för detta år utgifven almanacka stod på titelbladet att året var »Ett stoort Jubel-Klang Åhr» och inuti förekom en beskrifning på det märkliga mötet i Upsala 1593. Allmänt skulle denna fest »Gud till ära och samptlige dess trogne undersåtar till en hugnelig åminnelse» firas söndagen d. 26 Februari; men fastän det icke var särskildt påbjudet, kunde äfven flera predikningar detta år hänföra sig till jubelminnet²⁾. Till dylika gäfvos de texter anledning, som voro förordnade för de fyra böne- och tacksä-

1) Några bland de af R. härtill föreslagna bibelställena skulle varit ganska lämpliga, t. ex. Petri 1 Ep. Kap. 2 v. 6—10 och Ps. 147 v. 1—2.

2) Jfr. slutorden i »Dispositio Homiletica», om hvilken strax nedan.

gelsedagarne, den 28 April, den 16 Juni, den 14 Juli och den 11 Augusti (c). På jubeldagen voro dock inga nya texter påbjudna, utan skulle man följa fastlagssöndagens vanliga, Luc. 18 kap. 31—43 v., hvilken, med sin berättelse om huru Jesus förespår sitt lidande och huru Han botar den blinde vid vägen till Jericho, erbjöd tillfälle nog till utveckling af dagens betydelse.

Till vägledning för predikanterna hade utgifvits en *Dispositio Homiletica* (1 ark 4:o), hvars »parasceve», efter Herrans ord i Davids 12 ps. 6 v., berör hans kraftiga hjälpsändning till den svenska kyrkan för 100 år sedan »att man frijmodeliga Lähra skall». I »exordiet» påpekas, enligt Ebr. 10 kap. 8—10 v., att Jesu Kristi kropps offer hade upphäft allt hedniskt offrande, hvarför man äfven måste förkasta det påfviska messoffret, från hvilket också Upsala möte åter och för alltid befriat oss. Vid behandlingen af texten, Luc. 18 kap. 31—43 v., betraktas först »den evangeliska läran om Kristi offer», hvarvid det origtiga i »liturgien» framhållles med uttrycken ur Upsala Mötes beslut. Derefter afhandlas betydelsen af »Guds barmhertighets åkallande», hvilken katolikerna missförstått, i det att de anropa helgonen som medlare. Och slutligen förklaras den stora glädjen öfver att, liksom dagens ljus återgifvits den blinde vid vägen, Evangelii ljus, som Luther förklarat och som genom konung Gustaf I gifvits Sverige, men omkring 18 år under konung Johan III:s tid varit förmörkadt, åter genom Upsala Möte öppnats för fäderneslandet.

Efter predikan skulle uppläsas en *Tacksägelse- och Böne Skrift*, som konungen låtit trycka på svenska och tyska och kringstända till alla kyrkor¹⁾. I denna skrift omtalas först den »Fabra och Wända», hvaruti »vår Christelige Tro och des Bekännare uti vårt kära Fädernes Land någre Åhr bårt åth i det näst föregående Seculo stadde woro», och hvilken genom falske lärare uppkommit och »detta Rijketz och dess underliggande Länders Inbyggare be-

1) Den svenska versionen är omtryckt i Wallqvists Eccl. Saml. såsom N:o 81; den tyska i Ægid. Strauchs nedan omtalade predikan samt sedermera flerstädes (jfr. Warmholts Biblioth. Sv.-Goth. N:o 2,334).

klageligen söndrade och utmattade; Rättsinnige Lärare uti store olägenheter brachte och Åhörarena intet mindre svårigheter påkastade; så att om de beggesides icke med kraft af Hög-dene hade understödde varit, den rätte Christelige Lähran hade utbrotat blifwit. Men genom Upsala Mötes religionsförening var det som för »tvisten och tvedräkten Sämia, godt förstånd och Eenighet i stället igen inrättades och genom Guds wälsignelse och Bijstånd allt sedan intill denna Dagen utan någon synnerlig Anstöt är bibehållen worden: Alltså hafwe wij stor Orsak öfwer een så märkelig tijds förlopp oss med hvarandra hierteligen att hugna och den Högste derföre een innerlig Tacksäijelse hembära». Denna tacksägelse utföres nu med ord, mest hemtade ur Bibeln och der-efter följer sluteligen en bön att Gud ville »afstyra all kätterisk willfarande och Förförisk Lähra och bijbehålla sitt allena Salig-görande ord, hvars Lius han hos oss upptändt hafwer, att det för oss och wåre Efterkommande lysa må till werldenes Ända». — Efter uppläsandet af denna skrift skulle sjungas den vanliga tack-sägelsepsalmen »O Gud wij lofwe tig («Herr Gott dich loben wir»).

* * *

Den 26 Februari 1693 var i Stockholm en verklig nordisk vinterdag med snö på marken och is på vattnen (*d*). Solen sken från en klar himmel, som hela dagen var »gantz schön und trocken» (*c*). En mängd menniskor voro i rörelse under det att det ringdes högtidligen med alla kyrkklockor, hvarmed nästan hela dagen fortsattes (*c*). I den rikt utsirade slottskyrkan församlade sig hofvet, de höga riksembetsmännen, de flesta kungl. råden »och andre förnähme ministrar». »Hennes Majestät regerande Drottningen var intet med, emedan hon var opasslig» skrifver konungen i sin almanacha (*a*); men han var der och riksenkedrottningen, arsprinsen Carl, prinsessorna Hedvig Sophia och Ulrica Eleonora samt hertig Adolf Johans döttrar Catharina och Maria och derjemte prins Fredrik af Holstein, konungens nära frände och Hedvig Sophias blifvande make. Den högtidliga predikan hölls af öfverhof-

predikanten, Mag. Jöran Wallin, som skulle blifva en af de nya teologie doktorerna vid promotionen i Upsala.

Den ståtligaste af de predikningar, som man denna dag kunde höra i Stockholm, var kanske den, som hölls i Tyska kyrkan af dess pastor, Mag. Ægidius Strauch ¹⁾. Efter en »Vorbereitung» med utgång från Deboras lofsång, som det år 1593 befriade Sverige på sig kunde tillämpa, påpekade predikanten i sin »Eingang» af huru mycket större betydelse lutheranernas jubelfester vore än romarnes och katolikernas, hvilka senare karakteriserades såsom blott för vinnings skull påbudna. »Det genom evangelii ljus klart upplysta Sverige» tog han därför till ämne. I anledning af dagens text blef dess första afdelning »des Leidens Christi Nutzbarkeit», hvari, under polemik mot den katolska läran särskildt rörande Mariæ förböns nödvändighet och traditionens betydelse, predikanten försvarade den lutherska, som endast hade en ny bekännelse (den Augsbургiska), icke en ny tro, utan den gamla apostoliska. Polemiken upptogs äfven, naturligt nog, i den andra afdelningen »von

1) Denna predikan var också den enda, som trycktes, och utgafs på fleras begäran med titel: *Dus durch das Licht des Evangelii Hell-erleuchtete Schweden*, Stockholm 4:o 14 ark. Främst sitter ett osigneradt kopparstick, som under en öfverskrift »Post nubila clarior» framställer jordgloben sväfvande i rymden, belyst af solen (längst uppe till höger), hvars strålar genom sig skingrande moln falla ned på Sverige, öfver hvilket glänser ett C XI, omgivet af tre kronor. I den långa dedikationen till konungen utvecklar Strauch psalmistens ord om konungarne såsom »gudar», hvilka ord särskildt skola hänföra sig till den konungarne åliggande omsorgen om religionen. — Enligt Lüdeckes »Utdrag ur Stockholms Stadsconsistorii Protokoller och akter 1595—1699», 1 vol. fol. i Kongl. Biblioteket, fick Strauch, såsom bibliotekarien H. Wieselgren benäget meddelat, den 22 Mars 1693 tillstånd trycka sin jubelfestpredikan, sedan kyrkoherden J. Vult (den bekante psalmförfattaren) censurerat den samma. Detta anmälde sig Vult den 10 Maj s. å. hafva gjort, tillstyrkande predikans tryckning både på svenska och tyska. Den tyckes emellertid endast hafva utkommit på det senare språket. — Af samma »Utdrag» finner man, att icke förr än den 8 Februari K. Maj:ts bref om jubelfesten i Stadsconsistoriet meddelades; och vidare att den 22 s. m. Ridderstiernas relation om förhandlingarna vid Upsala Möte »uppwistess» hvarjemte pastores då förenade sig om psalmers och texters disposition till söndagens predikan, »præses [pastor primarius Iser] berättade att han får försteg framför domprosten i Upsala vid blifvande Theologie Doctors-promotionen» — en tydligen för hela konsistoriet vigtig etikettsfråga.

der geistlichen Blindheit», der predikanten slutligen utropar med Luther: »Impleat vos Deus odio Papæ» med tillägg: »odio omnium Hæreticorum, Schismaticorum & Fanaticorum».

Bland psalmer som sjöngos i kyrkorna nämner konungen i sin dagbok den sköna »Min själ skall lofva Herran» jemte den påbjudna tacksägelsepsalmen »O, Gud wij lofwe tig», hvilken nu blef sjungen öfver allt Sveriges rike så att, såsom en tysk skildrare af högtidligheterna säger (c), »die frolockenden zungen schal-leten bey heissen Liebes-Thränen biss an die Wolcken». Ett härligt jubel måtte detta i saning hafva varit, när allt folk, som till kyrkan komma kunde, på samma tid och med samma ord lofvade och prisade samme Gud; då kunde man förvisso förnimma, att Sverige var vordet en man och att alla hade vi en Gud. »Och rätt som välsignelsen var läsen [och konungen gick ur kyrkan] sköts [dubbel salfva] med 360 stycken och gingo pukor och trumpeter uppå Tre Kronor, så länge skjutningen warade ... Utaf efterföljande poster blef skjutet: På Tre Kronor 4 stycken, nedan vid Slottet & Skeppsbron 24 stycken, på Brunkeberg 16 stycken, wid Nya Tyghuset 58 stycken, på Blasieholmen 90 stycken, på Kungsholmen Järnstycken 96, på lilla Skeppet Jägaren Järnstycken 16, vid Söder Sluss 10 stycken, wid Riddarholmsbron 46 stycken» (a)¹. På rikets öfriga fasta slott och orter lossades också vid denna tid alla stycken tvenne gånger, och har, såsom nyssnämnde författare yttrar, »diss für eine mächtige Stimme eines grossen Donners durch das gantze Königreich gewest».

Efter den dundrande saluten vidtog på tornet Tre Kronor »en härlig vocal- och instrumentalmusik», då de ofvannämnda tvenne psalmerna åter utfördes. Också från kyrktornen spelades sedan under dagens lopp med trumpeter, pukor »och andre högtliudande Speel» (d).

1) Jfr. ock (g). Enligt (e) tyckes det som om saluten från de olika stäl-lena icke gafs på en gång, utan i följande ordning, nemligen, först löstes 4 stycken på Tre Kronor, sedan 24 etc »,

»Så förgat ey eller hwar och en effter Råd och Embne att med Frögde-Dickter önska Hans Kongl. May:tt och dess Kongl. Huus allsköns Wällmogo» (d). De latinkunnige läste med förnøjelse en *Oda Secularis*¹⁾ af Johan Bilberg, den från Upsala bekante Cartesianen och astronomen, nu kyrkoherde i Örebro, som på alkaisk vers lofprisade konungens kristliga beslut att fira denna fest, utropande slutligen i 17:de och sista strofen:

Curru tu nitido Phoebe diem explica,
Denos ut decies condere circulos
Nullo schismate foedos
Felix posteritas queat.

— en önskan, som i mer än ett afseende uppfylldes. Öfverkyrkorådet i samtliga de tyska provinserna, den för sitt ortodoxa och anti Pietistiska nit redan nu bemärkte Joh. Fr. Mayer hade låtit i Stockholm trycka ett längre qvåde *Als ... Herr Carol der XI ... durch ... Jubel-Fest ... 26 Febr. 1693 ... Einmüthig Gott preissen lies*²⁾ etc.; här fick man höra det mest bombastiska lofprisande öfver konungen och hela kgl. huset³⁾ jemte hätska utfall mot »des Qväcker-Geist», den ännu blott i Tyskland sig förspörjande frikyrkliga, pietistiska riktningen. Med dessa ståtliga ord slutar han:

1) Ett ark fol. Dikten börjar »Jam pleno redeunt secula circulos».

2) Poemet (2 ark fol.) som börjar: »Es ist ein heiliger Schluss zu meinen Händen kommen», påpekar först Sveriges ärofulla historia och särskildt konungarne med namnen Gustaf och Carl, under det att det om Johan III heter att han »nahme selbst die falsche Lehre an» och det bland annat talas om hans drottning »frecher Fuss» — en ton om denna gren af Wasahuset, som äfven återfinnes i andra handlingar från jubelfesten, dock i de officiella ganska modifierad. Om konung Carl XI heter det bland annat att han förenar i sin person »så många underverk» att ingen dödlig kan utstå i denna glans; och om enkedrottningen: »die Wunder-Mutter folgt den Wunder-Sohne nach». Prinsessorna helsas med följande i våra öron temligen tvetydigt klingande tiral: »Ohl-Kinder ... aus die, was Königlich, mit vollen Strömen rinnt». »Der Qväcker-Geist» säges vara »innerlich ein heiliger Teuffel»; af denna sjuka skall icke Sverige blifva anstucket under konung Carl XI. Han, skalden och öfverkyrkorådet, som visste hvad hans konung honom anbefallt, han skulle oafåtligt stå på vakt och städse gå svärmarne emot — ett löfte, som J. Fr. Mayer eftertryckligen infriade.

*Bleibt so ein Fürst wie Carl auff Schwedens Throne stehn
So musz wohl Freund und Feind gantz willig unterschreiben
Das reine Lutherthum kan niemahls untergehn.*

Man kunde kanske också få höra här och der sjungas på melodien af en gammal bekant psalm »Så skiön lyser then Morgonstiern» en ny *Swea Fröjdesång*, som en David Kiämpe låtit trycka¹⁾: »Så träd nu fram tu Svea land, Vugb, gammall, Qvinna, Barn och Man, Lofsionga tin Himbla Konungh, ty Herren som i Högden bor Har wijsat tig wällgjerning stoor, som sötare är än Honung. Ty han har Som en Far Tagit tig In till sig Vth af Nåde, frälst tig från all sorg och wåde» etc.

Efter tidens sed hade konungen låtit prägla medaljer i anledning af dagens betydelse. Denna medalj, som graverats af den skicklige Arv. Karlsten, visar å ena sidan ett skepp, som »med ett serafhufvud och en korstecknad sköld i bakstäfven, Kristi monogram i toppflaggan och neddraget segel, går stadigt fram genom brytande böljor. Deröfver Jehova [med hebreiska typer] inom en strålkrets²⁾. Öfverskriften var den betecknande: »Jactatur sed tuta tamen». På andra sidan stod inskriptionen: »In felicem memoriam Concilii Upsaliensis, cujus decretum Centesimo ab hinc anno persecutioni Liturgicæ finem attulit. MDCXCIII». Denna medalj slogs både i guld och silfver i 20 ¹/₂ storleken och äfven i mindre (15:e) storlek, ja t. o. m. såsom jeton (6:te storleken). Guldmedaljen utdelades nu till de kgl. råden samt till enkor efter kgl. riksråd; de förras fruar (b), liksom sönerna (g) till råden, fingo den i silfver, och i silfver delades den ut till alla kollegier, alla

1) Vi hafva endast sett af detta, nu troligen högst rara tryck — »Stockholm samma Åhr» (trol. i ark 8:o) — en afskrift, befintlig bland Vexjö Gymnasii-Biblioteks handskrifter i 4:o 24 (n:o 7). Dikten i tio strofer eger intet högre poetiskt värde, men slår stundom an en folkvisartad ton; strofen 4 börjar t. ex. »Then förste konung Gustaf bälldh, som Swerie hade i sitt wäldh, Lät sig derom bemöda» etc.

2) B. E. Hildebrand, »Sveriges och svenska Konungahusets minnespenningar» I s. 445 f. I (d) afbildas den i vanlig storlek; se ock Brenners Thesaurus s. 226. Jfr. Warmholts n:o 2847.

högre militära och civila embetsmän, äfven borgmästarne i städerna. — Sedermera skickades omkring i riket en mängd medaljer, särdeles till ecclesiastikstaten, först naturligen till Upsala, dit konungen drog dagen derpå. Ärkebiskopen fick en af guld, öfrige biskopar, professorer, akademie-adjunkter, prostar och lektorer fingo silfvermedaljer¹⁾. — Denna medalj med dess sinnrika, stolta symbol af den svenska kyrkan blef föremål för många utläggningar under den närmaste tidens jubelfestligheter både i tal och och på vers. I några latinska disticha af en S.²⁾, tryckta på ett folio-blad och börjande: *Quæ Dea? Religio; quæ Gaudia? Jubila. quare?*», användes inskriften profetiskt:

*Jactabar sed tuta tamen Tutore vel Ipso
Numine, sub Carolis Regibus, usque steti
Prima dedit quondam firmatæ Gaudia Nonus
Posterior Decimo Jubila dat Carolus
Nomina fausta mihi semper sunt Mascula Regum
Non desint Caroli, Jubila sera canam.*

Och Joseph Thun, som höll högtidstalet i Strengnäs, lät detta i tryck åtföljas af trenne *Öfverskrifter uppå K. M:ts Skåde-Penning* på svenska, latin och grekiska, alla tre sexton rader hvar, de två

1) Till Borgå stift t. ex. öfverlemnades 19, inclusive biskopens (jfr. Kongl. brefven af d. 9 Mars och 20 April 1693, förtecknade af Ad. Neovius i »Special Katalog öfver Domkapitels Arkivet i Borgå»). Till Lund skickades 16 st. medaljer (Ac. Consist. prot. för d. 22 Mars 1693), af hvilka några äfven tillföll domkyrkans tjänstemän. De nedskickades med akademiens representant i Upsala, prof. A. Riddermarck; jfr. ett bref från denne till konsistoriet, dateradt Upsala den 8 Mars, hvaraf bland annat framgår att han förgäfvets sökt skaffa exercitiemästarne medaljer; han tillägger: »mest gläder mig dhet jag fick tillfälle att tacka Hans May:t så wäl å de E:de herrar som mina egna wägnar för dhe undfångne medaillern».

2) Enligt en föga afvikande afskrift i Palmköldska bandet (jfr. d), der också trycket finnes, var förf. *Staude* d. v. s. Christian Staude, en framstående tjänsteman, bördig från Stralsund, f. n. Bengt Oxenstjernas sekreterare. Såsom latinsk poet är S. omtalad både i »Holmia Litterata» och i Wählbergs afhandling under Ihre »de Poëtis in Svio-Gothica latinis», der hans bildning och litteraturkännedom berömmes; särskildt omnämnes de under titeln »Otia Rosenbergensia» samlade dikterna.

senare disticha. I den första beskrifves svenska kyrkans ställning för 100 år sedan »Trotz wilde Afgrundz Här och yhre Swärme-Pustar» etc. i anslutning till bilden på medaljen, hvarefter sättes:

Tå måste Herren up, som näpste Haaf och Wäder!
 Att banna Bölljorna och säya Stormen, Tijg!
 Straxt Lugn och Stillo i then Stad framtedde sig.
 Med thetta alt Kong Carl i Gull och Silf oss gläder.

Med dessa fröjdebetygelser: jubelpredikningar, musik, salut, verser och medaljer, voro dagens högtidligheter likväl icke afslutade. Efter aftonsången vidtog nemligen vid 6 eller 7-tiden en ståtlig illumination i hela staden och på malmerna. I slottet var hvarje ruta upplyst af fyra ljus (c), och utanför portarne voro »stora eldstoder» uppsatta d. v. s. höga granrisklädda pelare, från hvilkas spets ett fluidum brann (c), eller hvad vi kalla »marechaller»; alla kyrkofönster voro också upplysta; man beräknade att i Storkyrkan öfver 3,000 ljus brunno och i Tyska kyrkan öfver 2,000 (c). Tvenne hus i staden nämnes såsom alldeles mörka (c), nemligen den österikiske envoyén, grefve Stahrenbergs — en man, känd för sin nonchalans och sin ohöflighet mot de protestantiske svenskarne, underblåst af hans biktfather, som var jesuit — samt det lüneburgska sändebudet baron Görtz, som likväl just då sökte utverka Carl XI:s samtycke till sin hertigs upphöjande till kurfurste (af Hannover). Deremot visade sig den blott några dagar förut till Stockholm anlände franske ambassadören, grefve d'Avau x, som ännu icke ens haft audiens hos konungen, så »complaisant» att helt och hållet eklärera sitt hus med de vackraste hvita vaxljus, hvilket väckte ett stort och glädjande uppseende och i alla beskrifningar på festen omtalas. »Och befitade sig elliest hwar och en at med särdeles Machiner och Lycktor utzijra sine Huus, hvarpå funnes ibland många sijurijke deviser och ord» (d). Denna präktiga illumination, som varade till klockan mot 1 eller 2 på natten, tog sig strålände ut öfver isen och snön, åskådad af väl-

diga folkmassor, som rörde sig på gatorna; och den skönt belägna staden måtte vid detta märklige tillfälle företett en underbart härlig anblick.

* * *

I Upsala firades denna dag genom en jubelpredikan af då ännu tjänstgörande domprosten, utn. biskopen i Skara, Dr Petrus Rudbeck, som äfven sedermera under veckans högtidligheter hade många viktiga funktioner. Före och efter predikan, hvori denne Rudbeck »framförde alt, dock korteligen, hwad som uti det förra mötet i Upsala för 100 år sedan skett war», samt äfven »ad communionem höll Doctor Olof Rudbeck med tvänne sina Döttrar en härlig musik» (e). Sedan »Te Deum» sjungits »skötz på kyrkogården med 32 stycken, hwar emot swarades af Slättet med alla Stycken och dhet med tvänne omgångar» (f). Om aftonen vid 7-tiden illuminerades alla fönster, äfven i akademiens byggnader och rådstugan, och brunno ljusen till midnatt. »Emellertid speltes på pukor, trummor, skalmajor och violer» (e). »Fjirades således denne Fäst medh Glädje och Frögd», heter det i Posttidningen för måndagen den 27 Febr.; och som bevis på glädjebetygelserna tillägges i en berättelse om festens firande i Upsala (e): »Studenterna sköto och woro lustige hela natten» — naturligen med vederbörandes goda minne, enär sådant grasserande nattetid annars var strängt förbjudet.

Denna jubelfest var sannolikt den gladaste och ståtligaste högtid, som under Carl XI:s regering firades i landet. Och konungen sjelf var icke minst glad. Han tyckes för detta tillfälle hafva alldeles suspenderat sin sparsamhet och sin stränghet. Alla embets- och tjenstemän vid kollegierna i Stockholm fingo under hela veckan ledighet, då jemte konungen de högsta funktionärerna fortsatte festligheterna i Upsala. — Innan vi ingå i en närmare skildring af dessa festligheter, vilja vi emellertid omtala de på fast-

lagesöndagen å några andra orter särskildt hållna högtidligheter, rörande hvilka dokumenter föreligga.

Huru det tillgick i Sveriges landsortsstäder, särskildt der någon konungens ståthållare fanns, derom ger oss en samtida berättelse från Falun¹⁾ en sannolik framställning. Efter aftonsången hölls på rådstugan en latinsk oration om »Liturgiska Inquisitionen». Derefter hade landshöfdingen²⁾ på kungsgården en festmåltid för öfver 100 personer, till hvars begynnelse tecken gafs genom salat med 2 kanoner. Innan man satte sig till bords fick man äse ett »kåsteligt feuervärk», och, fortsätter brefskrifvaren, »brann ibland andra öfver kungsgården 2 Bärge som Ætna och Vesuvius; nedanför Berget på Siön stod Pietas på en stor Machin i wädrret, som upprättade Religionen, som mehrendels var kullfallen; på högra sijdan under Pietas kom en Engel utur Molnen, som nederslog draken och Hæresin; på vänstra sijdan under Pietas for ljung Eld utur Moln med dunder, och slog neder Tyrannidem och Superstitionem; emellan ljung Elden och Engelen stod hans May:ts Nampn med 2:ne C och en Krona, under Nampnet på högra sijdan låg draken och hæresis kullslagne, på den vänstra låg Superstitio och Tyrannis med ett svärd i handen kullslagne, dherunder stod desse Latinske ord: Vigeat vera Religio. Vivat Rex Carolus XI, vermè religionis defensor. Derefter hölls en Kåstelig Måhltijd och angänäm Music och skiöts med 16 stycken hela natten igenom».

Från Sveriges tyska besittningar äro tvenne jubelfestpredikningar oss bekanta, båda i tryck utgörande digra afhandlingar, hvardera af öfver 100 sidd. 4:o. I Stade, der året förut landständerna i Bremen och Verden högtidligen aflagt sin hyllningssed till Carl XI, hvarvid först en trohetspredikan hölls af General-Superintendenten Johan Diecmann, der uppträdde nu i Maria-kyrkan den samme med ett ståtligt jubeltal, kalladt *Encaenia Sep-*

1) Finnes i samma Palmsköldska bd. som (b); den är daterad »Fahlun den 4 Mars 1693»

2) Friherre Nils Gripenhielm, son till konungens forne lärare Edmund Figrelus och bekant i våra litterära häfder såsom öfversättare och poet.

*Septentrionalia, das ist, das Nordische Licht- und Freuden-Fest*¹⁾. De svenska och äfven de nordtyska protestanternas motstånd mot de påfviskes anfall och stämplingar omnämnes här vidlyftigt och med en mängd historiska citat först i exordiet, och sedermera, då berättelsen fortsättes ända till den närvarande tiden, i sjelfva predikans första del om den nordiska ljus- och glädjefesten: »Woher es enstehe?», hvilket senare naturligen förklarades på grund af mörkrets bortvikande och ljusets fria spelrum. »Wie mans recht begehe?» utvecklades i afhandlingens andra del, och skulle detta ljus- och glädjefestens rätta begående ske dels genom att följa Jesus, dels genom att lofva och prisa Gud. Det hela afslutades med en längre, ganska vacker bön.

I Wismar predikade i Nicolaikyrkan pastorn derstädes, Mag. Henning Joh. Gerdes om *Das fröhliche Jubel im Norden*²⁾. Ännu utförligare än Diecmann och med ännu flera lärda citat berättade denne för sina åhörare om de olika slags jubelfesterna och särskildt betydelsen af den svenska. Katolikernas villfarelser bemötte han sedan på ett ingående sätt, särskildt polemiserande mot

1) Tryckt i Stade s. å. — Ingången hade motiv från Ps. 48 v. 3-4 (om ljuset såsom ledande till Guds glädje), exordiet från Joh. Ev. 10 k. 22 v. (om kyrkomessan i Jerusalem). Dagens text var egentligen utgångspunkt för afhandlingen, i hvilken berättas huru liksom himlaljuset från Jesus först utgick öfver lärjungarne och så öfver den blinde, det likaså nu utgått öfver den nordiska kyrkan. — Jemte de i texten intagna citaten från Baazius, Pufendorf, Schefferus m. fl. vidfogas i den tryckta upplagan en hel samling (21) »Annotationes», utgörande utförliga bevis för eller berättelser om hvad texten endast kort antydtt (t. ex. rörande liturgien, Duræus o. s. v.).

2) Tryckt i Hamburg s. å. 101 paginerade sidd., jemte 1 + 1 1/2 ark opagerade; de sista innehålla ett »Anhang», ofvan anfördt såsom (c), Dedikationen till Carl XI är daterad Wismar den 1 Juni 1693. Ett deri på ett blad befintligt, mycket vackert kopparstick i tidens stil (barock) visar, under en inskrift »Non occidet ortæ» med nordiska stjernemblem nedanför, en uppslagen bok (Bibeln) på en sol med tvenne sväfvande qvinnofigurer på ömse sidor: den ena af dessa tydligen afbildande katolska kyrkan och omgifven af mörker, har en flyende ställning och en påskrift »Purgatorum indulgentiæ»; den andra figuren, den evangeliska kyrkan, som är omgifven af palmbärande englar, håller ett ljus öfver boken med ena handen och en basun med den andra, hvarvid en inskrift »Gloria in excelsis Deo» är fäst. Under det hela prunkar Carl XI:s namnskiffer med tre kronor öfver en jordglob.

Maimburg och Bossuet. Öfver halfva predikan upptogs af utfall mot papisternas verldsliga predikosätt, omoraliskaandel, åsigter om skärselden o. d. samt deras förföljelser mot protestanterna; och Gerdes, liksom Strauch, slutade med att citera efter Luther »Impleat nos Deus odio Papæ & Satanæ». Men det kalla Norden var fullt af Herrens glädje, fortsatte han: »Woll auf dann ihr Kinder Gottes, ihr, die ihr gehöret zu dem Nordische Jerusalem». — Den påbjudna »Solenne» saluten i Wismar, hvilken stad då ju var starkt befäst, sköts med 128 stycken, berättar Gerdes i sitt »Anhang»; och han säger sig der på de förordnade böndagarne dels hafva firat, dels skola fira den svenska kyrkans — turturdufvans i Norden — glädje, lust och belönte fromhet.

* * *

Måndagen den 27 Februari kl. 2 e. m. for konungen från Stockholm i sällskap med prinsarne Carl och Fredrik och ankom till Upsala efter en snabb, blott 4 timmar lång färd (a). Till Upsala hade ock samlats de flesta kgl. råden, nemligen, utom Upsala akademis kansler B. Oxenstierna, kanslererna för Lunds och Dorpts akademier, grefvarne Nils Gyldenstolpe och Jac. Joh. Hastfer, samt grefvarne Carl Gyllenstierna, J. G. Stenbock, Hans Wachtmeister samt Fabian Wrede. Derjemte infunno sig många officerare och andra höge och förnåme Herrar med flera främmande sändebud, hvaribland, egendomligt nog, just det kejserliga och det lüneburgska nämnas. Dessutom kommo till Upsala flera tusen personer, bland dem icke så få damer, från Stockholm och från den närmaste landsbygden och äfven från längre bort belägna orter — från Lund t. ex. prof. And. Riddermark.

Programmet för festligheternas firande i Upsala var uppgjordt långt förut. Genom kgl. brefvet den 4 November föregående år hade akademierna underrättats om att konungen önskade, att de skulle tillställa särskilda fröjdebetygelser. Den 13 December s. å. hade konungen skrifvit dels till kansleren för Upsala akademi om att der anordna en teologie doktorspromotion vid jubelfesten, näm-

nande äfven de om kyrkan förtjente män, som då skulle blifva doktorer, dels ock till utn. biskopen P. Rudbeck¹⁾, teologiska fakultetens senior, som skulle stanna i Upsala till Maj månad, att dervid fungera som promotor. Upsala akademis konsistorium hade ock fått befallning inkomma med närmare förslag till festligheter-nas firande; och detta förslag blef också i hufvuddragen följdt²⁾.

På fastlagssöndagen hade utkommit tvenne program (i patent-fol.), det ena utgifvet af akademiens n. v. rektor, teol. prof. Jes-per Swedberg med tillkännagifvande af alla vcekans förestående högtidligheter, och det andra af P. Rudbeck, som inbjöd till sin oration på tisdagen. Det senare är märkligt, enär utgifvaren efteråt (under ett streck) tillagt en maning att nu »dicat laicus cum clero: Lofwer Herren alle Hedningar ok priser honom alt (Swea) Folk, ty hans Nåd ok Sanning är ok wäldig (utbredd, befastad och fast

1) Brevet till Rudbeck är aftryckt hos Lönbom: »Handl. till Konung Carl XI:s Historias VI s. 108 ff., liksom tvenne bref till kansleren. I det första af dessa nämnes såsom blifvande teologie doktorer, utom Spegel, Carlsson, Wiræ-nius, Papke, Schütte, Broman, Steuchius, Kolmodin och Micrander, äfven prof- Schütz samt biskop Carlberg, såvida denne senare icke blefve teol. doktor i Tyskland förut. Han liksom Schütz och Carlsson hade neml. fullgjort profven för teol. doktors-graden (voro teol. licentiat), de öfriga hade visserligen icke detta, men befriades derifrån allidenstund deras gåfvor dessutom noggsamt kunnoge och bepröfvade äro» (denna svenska sed, att konungen utnämner teol. doktorer utan prof har ju sedan alltjemt bibehållit sig). I det senare brefvet, skrivet, egen-domligt nog, samma dag som det förra, befallas att doktorsantalet skulle ökas med Walin och Iser. Sedermera tillkommo de utomsvenska superintendenterna.

2) Jfr. det ofvan s. 70 nämnda brevet till akademierna i Dorpt orh Greifs-wald af d. 13 Jan. 1693 (der bland promovendi Carlberg och Schütz reserva-tionsvis omtalas samt Fischer, Baudevin och Brever såsom »nyligen tillkomne, men ännu icke Soleman omnämnes). Man hade föreslagit att festligheterna skulle afslutas på torsdagen med promotionen, sedan en teolog [Rudbeck] och två filosofer orerat, den ene prose [Lagerlöf] den andra ligate [Forelius]. Om konungen ville hafva flera orationer, då promotionen kunde uppskjutas en eller annan dag, skulle en orera på grekiska [Norrman] och en af K. M:s stipen-diater på latin [Palmrooth]. Man trodde att konungen valde det förra, kortare förelaget, enär, utom andra, äfven båda drottningarna väntades. (Nu kommo dessa emellertid icke — drottningen-gemålens sjukdom tilltog allt mer och mer — och konungen lät både de nämnde och ännu flera orera) Konungen hade lofvat bestå promotionskostnaden och skulle gifva middag på Slottet; och då han ville att det skulle »prächtig tillgå», hade man oeförgräpeligens upsat, att så wäll wid alla orationerna, som sielfwa promotionen hållas en braf musica.

gjord) öfver oss nu (ok blifwe så) i Ewighet. Halleluja»; hvarefter han infört psalmen »O Herre Gud tin helga Bud äro förmörkat (i Påfvedömet) blefwen, Til thes tin ord oss kungjord Ok af Paulo beskrefwen. Ther til ok meer (i Upsala möte) af andre fleer. Äre igen funnen» etc, meddelande äfven de två följande stroferna med dylika inom parentes satta, för tillfället lämpade tillägg.

Enligt Swedbergs program skulle han på måndagen kl. 3 offentligent uppläsa »Acta Ups. Conc.» d. v. s. mötesbeslutet och den af Ridderstierna funna berättelsen¹⁾. Detta uppläsande åhördes också af »beela Akademiske Societeten» (f), »en förnäm och talrik församling» (b), i den gamla Akademiens stora auditorium, det sedermera, till skilnad från Gustavianum, s. k. auditorium Carolinum, der också jubelfestens senare högtidligheter, utom promotionen, försiggingo. Det var samma sal, i hvilken Upsala mötes förhandlingar hållits, och hvilken först samma år (1693) blef akademien²⁾. Nu hade den till jubelhögtidligheterna satts i ett prydligt skick: nya och större fönster hade upptagits, väggarne och taket voro klädda med granris »och mot fönstren på andra sidan åth Kyrkiogården sattes stoor och skiöna Conterfeijer, dheras, som mest hade Contribueradt till Religionens Reformation in Concilio Upsaliensi» (f); öfver dörren var en läktare byggd för musiken, som vid hvarje sessions början och slut lät höra sig (b). Nedanföör katedern var ett bord, klädt med gyllenduk och derpå stod å »ett blått sammetshyende med guldgalon om och 4 guld-wippor», såsom konungen beskriver det (a), ett stort fyrkantigt silfverskrin,

1) Denna ceremoni ingick icke i Upsala-konsistoriets förslag, utan tillkom troligen betydligt senare, hvilket man synes kunna sluta sig till deraf, att i Rudbecks program, som sannolikt tidigt trycktes, står, att hans oration skulle hållas på måndagen, »die crastino», hvilket sedan med bläck ändrats till »die martis» d. v. s. den siste Februari, tisdagen.

2) Denna byggnad, som på 1400-talet var kapitelhus, låg söder om Domkyrkan åth Riddarhustorget, nära Skytteanum, förstördes i 1702 års brand, restaurerades 1704 och kallades först derefter Academia Carolina, men nedrefs på 1780-talet. Dessa uppgifter äro med benäget tillstånd hemtade ur bibliotekarien Annerstedts samlingar. — Nu är, som bekant, »Carolina Rediviva» åter uppbyggd på höjden vid Slottsbacken.

som konungen låtit förfärdiga till förvar af Upsala Mötets dokumenter; och det var derur Swedberg upptog dessa, då han på måndags e. m. högtidligen skulle uppläsa dem. På hvar sida om bordet stodo kursorer med spiror (*g*) vid denna som vid de följande högtidligheter. Konungen tog naturligtvis in på slottet, hvars »alla rum och logementer woro härligen zirade och med Schillerier och Turkiska Silkestapeter beprydde» (*e*).

Följande dag, tisdagen den 28 Februari, infann sig konungen och prinsarne med svit kl. 9 i högtidssalen, för att höra Petrus Rudbeck orera om hundraårsminnet. Äfven alla de följande orationerna erhöilo glans af konungens närvaro, så länge han vistades i Upsala, och vederbörande akademiske fäder och medborgare voro tydligen häröfver mycket smickrade. Vältaligt på klingande latin utvecklade Rudbeck betydelsen af »Frijåhr, klangåhr, vulgo Jubelåhr», omtalade hebreernas och katolikernas jubileer samt vidrörde de akademiska jubelfesterna, och särskildt de i Sverige, den stora 1621 och den ännu större nu 1693. »Dixi jubilemus»¹⁾. — På e. m. kl. 3 höll prof. Lars Norrman, en af våra mest framstående filologer på denna tid, slutligen biskop i Göteborg, en rätt vidlyftig »Panegyrikos» på grekiska, som sedan blifvit tryckt i hans samlade »Orationes»²⁾.

Den 1 Mars, orerade först på f. m. teol. d:r, prof. Henrik Schütz i ett längre föredrag — det längsta under dessa högtidligheter³⁾, om Guds nåd att sprida sitt ord och evangeliij ljus till

1) Rudbecks tal befinnet sig i samma bundt som (*f*) såsom N:o 14, 9 sidd. fol., och med titel »oratio incerti auctoris». Att detta tal likväl är Rudbecks den 28 Februari hållna, det första i ordningen, visar sig genast i början, hvarur vi citera följande målande passus: »... alma Noster Sala, serena in votis et festivo jubilorum certamine læta; clara dies est, festiva hæc Cathedra, splendentes quos circumspicio parietes, pulchrum omne quo cingor auditorium, et quæ non lætitie pompa, solennibus subministrata actibus, dulcissima musica... ut autem primæ mihi contigerunt partes [Obs.!), ita prolixiora relinquam in hac Cathedra post me, in eodem officii genere, plura et majora præstituris».

2) Såsom den första upptagande 24 sidd., den är dessutom den enda grekiska af dessa »Orationes Panegyricæ etc.», år 1738 utg. af A. Norrelius.

3) Upptager M S S. 22 1/2 sidd. fol.; finnes i samma bundt som (*f*) enligt uppgift i original. — Schütz var redan utnämnd till Rudbecks efterträdare såsom domprost; † s. Å.

Norden, börjande med ett mångfaldigt »Salve», som äfven sträckte sig till högtidssalen: »Salve antiqva domus, coelesti doctrinæ conservata sedes, et majorum nostrorum turbatissimis illis temporibus ante hos 100 annos, hic in Dei gloriam et ecclesiæ conservationem pie congregatorum memorabile receptaculum». Sedan talaren under många exclamationer utvecklat svenska kyrkans ställning vid tiden för Upsala Möte, gjorde han utfall mot »illa perversa licentia, qua, teste Paulo, ratiocinationes nostras extollimus adversus cognitionem Dei, quæ infinitos doctrinæ Evangelicæ peperit olim et adhuc in dies parit molestius», citerande Tertulliani ord: »Hæreticorum, Patriarchas fuisse Philosophos». Stödjande sig på Chemnitz och »magnus noster» Brunnerus, vände han detta sitt anfall särskildt mot Cartesianerna — hvilkas läror han, såsom bekant, tillsammans med P. Rudbeck och Micrander några år förut, ehuru förgäfvets, sökt utestänga från det nordevenska universitetet — som voro farliga särskildt därför, att de stödjade Calvinismen. De förnämsta cartesiska irrlärorna uppräknades, och så anförde talaren på tyska de uppmaningens ord, som den store tyske teologen [Joh. Adam] Osiander föregående år tillskrifvit teol. fakulteten i Upsala rörande de filosofiska förvillelserna¹⁾. Men till kyrkans skyddande hade mycket gjorts i Sverige, ej minst af dess konungar; särskildt prisades konung Carl XI, som bland annat tilltalades med den ståtliga titeln: »O verum Dei veri vicarium» [såsom en protestantisk påfve!]. Denna dag gaf landshöfdingen, frih. Jacob Gyllenborg, i sin ungdom bekant såsom poet, en Sam. Columbi vän och samtida, middag för de kungliga med svit samt biskoparne och professorerna. Då skålarne druckos sköts det med 8 par kanoner »så att öfver 40 stycken fenster på hans byggning aldeles ruinerades». Kl. 3 gick man tillbaka till gamla akademihuset, för att höra ett tal på latinsk vers af poeseos prof.

1) Först på 17:de sidan, således nära slutet, omtalas cartesianismen, hvar-
dan det icke var i *hela* talet, som Schütz ohögeligen förlade Carthesii Philo-
sophiæ (e); strängt taget handla blott ett par sidor derom; i afslutningen gifvas
dock åter några slängar åt »Pseudoprophetas».

Henning Forelius¹⁾. Sveriges äldsta historia och dess omvändelse till kristendomen skildrades af denne i virgiliansk stil; och så framställes Gud, »Rector Olympi», såsom med ovilja betraktande den rena lärans förvanskning under katolicismens senare tid och slutligen utropande:

— -- Sed quid moror? Ecce Lutherus
Hæc ex mente mea toti denunciatur orbi:
Qui quæ Pontificum, ceu scis, deliria vana
Sacrilæga rapuere manu, pessumque dederunt,
Ausu restituet grandi — — —

En med namnet Gustaf hade Gud utvalt: »ille hausit bene dogmata sacra Lutheri», och så fortsatte talaren om svenska kyrkan:

Biblia sacra palam patrio sermone leguntur
Edita Nericii studio curaque fideli.

Derefter framställes Carl IX såsom »Adsertor vindexque Religionis» och slutligen tilltalades den närvarande konungen Carl XI i en ståtlig advokation. Sedan landshöfdingens gäster således blifvit uppbygde med ett klassiskt qvåde, samlades de åter i hans hus »och woro der lustige intill kl. 12 på natten. Hans Maj:t sjelf har varit mycket rolig, lustig och glad» (e).

Dagen derpå var man redan kl. 9 åter i högtidssalen för att höra en ny oration. Denna hölls af histor. prof. Petrus Lagerlöf, den bekante skalden och språkforskaren²⁾. Mera värtaligt än sakligt skildrade den store latinaren här den svenska kyrkans fara under Johan III och dess räddning genom Carl IX, men dröjde längst vid konung Carl XI:s bedrifter, nedkallande slutligen Guds välsignelse öfver honom och hans ätt. — Äfven vid eftermiddagens högtidlighet fungerade Lagerlöf, i det nemligen under hans presidium en ung student från Kalmar, kand. Johan Folcher inför samma höga församling som förut försvarade en historiskt-politisk dissertation om *Quintus Fabius Maximus Cunctator*. I afhandlin-

1) Denna »oratio metrica» finnes ock i bundten (f); den omfattar omkr. 550 hexametrar.

1) Talet är tryckt i Lagerlöfs af Sam. Älf 1780 utgifna »Orationes etc.»

gen¹⁾, som af Folcher dedicerats till prins Carl, och som var försedd med tvenne lyckönskningsskrifter till den förre af professorerna C. Lundius och J. Arrhenius, utvecklade författaren ganska vidlyftigt och med en mängd noggranna citat i 16 »Articuli» Fabii klokhet och vishet i fred som i krig, betonande särskildt att lyckosamheten i hans företag berodde på hans vördnad för gudaviljan, så att han i allt var en värdig förebild för en folkets ledare och fosterlandets fader²⁾).

Under dessa festdagar hade flera qväden utkommit, i hvilka jubileet glädjehelsades. Under sin vanliga signatur utgaf biskopen i Linköping Haquin Spegel en dikt med titel *Sacram Festivitatem . . . anno 1693, die 26. februar, pie peractam, Seculari Carmine Horatiana arte, sed Christiana mente gratus supplexque celebravit Hq. Sp.* (Upsalisc, ett ark fol.), innehållande först på latin en bön till Gud i 12 sapphiska strofer och derefter en helsning till konungen i disticha samt slutligen på svenska några verser till »*Civibus Bonis*» hvari skalden framhåller att Gud nu

Förnyar sit Förbund, ther på vår Sälhet henger
Vår andeliga Frid, vår Samweterso förlänger.
Ty Hundrade Åhrs tid nu hafwer jämt förfluttit
I hwilken wi med frid then *rena Låran* nuttit,

1) Tryckt i Stockholm 8:o, 12 + 68 sidd.

2) Den, som skrifvit berättelsen (f) [Eric Benzelius d. y.], har vid omnämmandet af denna disputation antecknat: »och wardt mig anförtrödt att opponera, dhett och skedde till K. Motts nådige behag och dhe flere Högtörnähmes nöije, som Cancelleren Gref Bengt Oxenstierna lät förmärcka». — Swedberg berättar i sin Lefnadsbeskrifning (jfr Totties biografi I, sid. 126 f.), att han vid denna disputation offentligen ingrep — andra källor tala icke derom —, i det han skulle afbrutit opponenterna, då dessa ville [naturligen å embetets vägnar] förfäkta åsigten att öfverheten vore icke af Gud, utan vald af menniskor (den då moderna fördragsteorien), och yttrat, att sådant vore icke tillståndigt säga i Kongl. Maj:ts närvaro, allrahelst Paulus i Romarbrevet (13: 1) bestämt sade motsatsen. Äfven skulle Swedberg offentligen gifvit respondenten Folcher, som, ehuru teol. studerande, var elegant klädd »med en stor yfvig, pudrad peruk, lång spetsalsduk med röd bandros och således på det verldsligaste manér utputsad», en allvarlig förmaning för denna, en blifvande prest föga anstående verldslighet. — Denne Folcher var den samme, som sedermera såsom professor i Pernau blef anklagad för pietism och derefter under många år hölls i fängsligt förvar.

Och kunnat Herrans ord i liuflig Frihet höra
 Samt ther utaf förstå hwad oss bör tro och göra.
 Alt Swr'ge är een Man i Trones Samhåld blifwit,
 Ty ther uti har Gud it stadigt Hierta gifwit.

Ett ståtligt *Carmen Seculare*¹⁾ utsände akademi-bibliotekarien Niel. Stiernberg, som här skildrade, huru, under det att i det öfriga Europa krigsguden förhärjade fälten,

Una, magnorum genetrix Virorum
 Gaudet & cura Caroli triumphat
 Læta, felici rediviva pace, Suecia præstans

— — — — —
 O Pater! magni moderator orbis!
 Adspice has gentes oculo benigno
 Ut tui verbi teneant, amentque Dogmata sacra. —

Ännu återstod den högtidligaste akten, nemligen teologie doktors-promotionen, och för denna var fredagen bestämd. Kl. 7 på morgonen ringdes det i domkyrkan första gången, och vid 1/2 8-tiden samlades de åtta i staden varande doctorandi (promovendi), prokansler, promotor och akademistaten jemte flere af presterskapet i gamla akademibuset, ordnade sig i procession och intågade kl. 8, när det ringde samman, i domkyrkan. Strax derefter kom från slottet konungen med sitt följe och »en ansenlig myckenhet af Kongl. Hof- samt Civil- och Militär, så högre som lägre ståndsbetiente» (b). Först sjöng hela församlingen »Jerusalem, du helga stad» (c) och sedan utfördes musik »på 3 Chorer med Trumpetter, Skallmeyor och andra Instrumenter samt vocalstämmor» (f). Högmessopredikan hölls af akademiens rektor Jesper Swedberg, som valt till ingångstext Davids 84 ps. 7—8 v. (»Lärarena warda med mycken wälsignelse prydd» etc.). Utvecklingen af denna text var ganska egendomlig och anses synnerligen karakteristisk för

1) 1 ark fol., 16 strofer. Ofvan äro 2:a och 10:e strofen återgifna. — Ett *In publicum epigramma* utkom också, 1 blad fol., tryckt i Upsala och under-tecknad af (signaturen?) Pius Vantospina. Det innehåller fyra disticha, riktade mot den katolska kyrkan: »En sternit triplicem jam Tripla corona Tlaram» etc.

Swedberg¹⁾: hade han varit med när doktorsringarne beställdes, yttrade han bland annat, skulle han deri velat insätta trenne *L.* såsom inskription; dessa skulle icke betyda *lat*, *ljum*, *lustig*, utan beteckna *lära*, *lefva* (gudligt och dygdigt) och *lida* såsom de viktigaste dragen af en doktors i den heliga skrift verksamhet, hvilka drag predikanten vidare på ett förträffligt sätt utvecklade. Efter predikan musicerades åter, under det att de kungliga, råden och »heele Håfwet», de vid promotionen officierande och akademistaten ingingo i koret och intogo sina platser i för ändamålet särskildt uppbyggda bänkar. Högst uppe i koret under högaltaret var en kateder uppsatt åt prokansleren (erkebiskopen), der nedanför stodo promotors kateder och, litet längre fram, »twänne stholar» för doctrandi. Konungens och prinsarnes stol, som var med några trappsteg upphöjd, synes hafva varit belägen närmare kyrkans långhus till höger i koret. Nedanför denna satt konungens förste minister, Upsala universitets nitiske kansler, grefve Bengt Oxenstierna. I omgången, på ömse sidor om koret voro bygda läktare »för fruntimmer, som i stoor myckenheet från Stockholm och månge andre orther tillsammans kommit» (*f*).

Först höll nu den äldrige erkebiskopen en »härlig oration»²⁾, hvori han utvecklade betydelsen af »vera gandere religione», som ju vore »inæstimabile donum summaque regnorum et rerum publicarum felicitas». Särskildt betonade han vigten af trons enhet äfven för staten: »si ruperis unitatem fidei rumpes etiam unitatem animorum». Han lade omsorgen om den rena läran alla på hjertat och i synnerhet dem, som nu skulle mottaga doktorstiteln: »tota vita vestra instar jubili erit».

Derefter började Petrus Rudbeck, som förut inbjudit till promotionen genom ett program (1 ark fol.), hvori han tagit till utgångspunkt sentensen »inter arma silent leges», sitt anförande³⁾

1) Jfr Tottie I, s. 166 f.

2) Finnes i samma bundt som (*f*) och upptager 8 fol. sidor. — Gerdes säger (c), att Swebilius öfver promotionen »perorirte mit Theologischer gravität».

3) Finnes afskrifvat i Palmsköldska bandet (*b*) såsom N:o 5; Palmsköld anmärker, att afskriften är kollationerad med den i Upsala Bibliot. befunnliga,

som promotor. Han genomgick alla föregående teologie doktors-promotioner i Sverige från år 1617, då denna titel först utdelades hos oss, t. o. m. år 1675 (vid kröningen), under hvilken tid summa 30 teologie doktorer promoverats i Upsala, bland dem promotor sjelf (år 1667) tillsammans med sina två bröder Nils och Johan. Den närvarande promotionen vore dock mera lysande än någon af de föregående. Nu ålåg det promotor hålla det öfliga inledningsföredraget, och detta skulle behandla en fråga, som mycket sysselsatte tiden: *An hodie non minus pro certo asserenda et adstruenda quam optanda et expectanda sperandaque sit, solennis, illustris et universalis, et quidem simultanea et quidem in signum extantis extremi judicii ad Ecclesiam Christianam Judæorum conversio.* Romarebrevfets 11 kap. 7 v. (om Israel, som får utkårelsen) hade varit Erisäpplet. Betydelsen af ordet »plenitudo gentium» vore ock synnerligen omtvistad. Detta uttryck finge dock icke tydas såsom »alla folk», utan såsom »ett ofantligt antal af de hedniska folken»; och med »hela Israel» menades den rätta Israel eller »insignis quædam Iudaicæ gentis multitudo». En fullständig omvändelse af judarne kunde man tyvärr icke hoppas, en mening, som äfven Luther delade.

Nu skulle promotor erhålla »venia creandi», och denna gafs å konungens vägnar af kansleren greve Bengt Oxenstierna, som »för konungen träder på trappan af bräder Ett steg eller två», såsom Olof Rudbeck d. y. sjöng. Hans oration väckte allmän beundran såsom särdeles »härlig och prydlig»¹⁾, den utgafs senare i

liksom afskriften af Rudbecks senare tal och af Micranders. Dessa saknas emellertid numera i bundten (f).

1) Gerdes talar (c) om Oxenstiernas »erleutete Wolredenheits» och den »heroische Weisheit und von unser Art gantz entfernete incomparable zierde», med hvilken han talade »von dem pouvoir der Religion über die Gemüther der Menschen». Olof Rudbeck d. y. egnar i sitt qvåde, hvarom mera nedan, åt Oxenstiernas tal mesta uppmärksamheten i hela festbeskrifningen: Han wijete så böija, Nu sänckia, nu höja Sitt tal utan feel . . . Ja tungan så röra, At hwem det fick böra, Måst gie honom prijs». Talet, som upptager 10 blad 4:o, finnes i Palmesk. (b) äfven i en något afvikande afskrift samt i en svensk öfversättning, som af förf. synes vara föranstaltad för öfverlemnande till K. M:t. I texten följa vi denna sistnämnda.

ett särskildt tryck ensam bland alla dessa högtidstal. Orationens hufvuddel utgöres af ett i kärnfullt, träffande språk affattadt loftal öfver religionen och dess betydelse och inflytande på människorna, särskildt i ett land, som har blott en religionsform och det den renaste. De svenske konungarne »skattas allmänt att wara, till deras odödeliga Beröm, förswarare af dhen sanna Guds dyrckan och Beskyddare af Guds rätta församling». Icke minst hade den nuvarande konungen visat sitt nit för religionen och för prestbildningens höjande; nu ville han ock ådagalägga sin omsorg om detta stånds anseende, då någre höglärde män skulle belönas med titel af »Doctorer utj dhen Heliga Skriff». Denna förrättning uppdrog kansleren nu åt biskop Rudbeck att utföra.

Promotor tog åter till orda, förklarade ceremoniernas betydelse, förestafvade eden och utropade de utsedde till doktorer, i det han gaf dem *hatten*, frihetens symbol¹⁾, *boken* (bibeln) betecknande dels troheten mot Skriften, dels betraktelsen af ordet, och *ringen*, gyllene, som den himmelska kunskapen, ett insegel på den utkorades förbindelse mot Gud, samt slutligen fattade deras *högra hand* till ett tecken på kyrkans endragt. De promoverade voro: biskoparne i Linköping Hq. Spegel, i Westerås Carl Carlsson, i Wexiö Sam. Wirænius, i Lund Chr. Papke och i Kalmar Henning Schütte, Superintendenterna i Hernösand Math. Steuchius och i Wisby Isr. Kolmodin, generalsuperintendenten i Lifland Joh. Fischer, öfverhofpredikanten Jöran Wallin, pastor prim. i Stockholm Math. Iser, theol. prof. i Upsala Jul. Micrander samt superintendenterna i Riga Joh. Breverus, i Rewal Joach. Saleman och i Stralsund Joh. Baudevin. De tre sistnämnde jemte Papke, Schütte och Fischer voro frånvarande, men platser voro reserverade för dem och »hattar och böcker lågo framför deras ställen på Cathedern». Superintendenten i Carlstad Erland Broman, som skulle blifvit den femtonde doktorn och redan fått kallelsen, hade affidit några dagar innan promotionen, men enligt konungens uttryckta önskan omnämnde promotor honom

1) Enligt (d) satte promoti sina florklädda hattar »något lijtet på sig».

särskildt¹⁾, liksom han omtalade att konungen tillernat samma heder åt prof. Henr. Schütz, som likväl, innan detta blef bekant, låtit promovera sig i Tübingen. Slutligen uppmanade Rudbeck teol. adjunkten Mag. Daniel Djurberg att framställa doktors frågan, som primus af de promoverade, biskop H. Spegel, skulle besvara — »Esto Domine Doctor . . . noster Oedipus» — hvarefter prof. Micrander skulle framföra tacksamhetsbetygelserna. »Atque sic terminus erit Illustris hujus actus Doctoralis. Illi a. i. e. Deo Ter O. M., qui regnat sine termino, qui omnia determinat et terminorum omnibus imponit, sit Gloria, Virtus, Potestas, Honor sine termino, i. e. a nunc usque ad numquam terminanda Secula. Amen. Amen».

Magisterfrågan handlade om *concordia spiritualis expectare possit inter Luthericos, Pontificios et Calvinianos* d. v. s. helt enkelt om synkretismens möjlighet, en fråga, som ju förut under århundradet framkallat mycken oro. Daniel Diurberg, som nyligen hemkommit från en studieresa (d), utvecklade »wackert, ja ej utan största beröm» (e) en kort historik af frågan och framställde ganska skarpsinnigt och med stöd af väl valda bibelspråk, huru »moderati Theologi» af alla partier skulle kunna sammankomma och föreslå »veram fidem et pietatem ipsis Scripturæ verbis», så att en allmän trosfred och samdrägt åstadkommes. Det skulle blifva ett de heligas samfund äfven till det yttre realiseradt: tron på Jesus och hans efterföljelse vore ju redan gemensamma för hela världens fromme; icke vore endast Lutheranerna trogne och helige. Hvarje kyrka finge göra sina eftergifter, äfven, ehuru minst²⁾, den luther.

1) Enligt Hammarin: »Carlstads stifts Herdaminnen» I, sid. 45, dog B. den 13 Februari 1693; i not. 2 meddelar förf. att konungens bref till kansleren af den 21 Februari, hvari denne befalldes ombestyras, att den B. tilltänkta nåden skulle, oakadt B. var död, »honom till heder vid Promotions-Acten ihågkommas». Orätt är emellertid att, såsom flerstädes skett, framställa saken såsom om B. verkligen blef promoverad några veckor efter sin död.

2) Detta har väl föranlett en berättare (d) att på följande sätt omtala denna del af akten: Diurberg »framställde en vigtig fråga, om de Catholske och Calviniske skulle till den Augsburgiska Lärans kunna bringas. På hvilken fråga Biskop Spegel Lärdt och Grundrikt svarade, så att de af den Religio-

ska (som klarare kunde framställa rättfärdiggörelseläran, mest den katolska, hvars påfvedöme naturligen måste afskaffas: calvinismen borde mera hålla sig till den gamla kyrkans tro och mindre till det naturliga förnuftet. »Sic», slutade Djurberg, vändande sig till de nya doktorerna, »præsens ætas non modo, verum etiam grata posteritas commodo Ecclesiæ a vobis administratæ cum gaudio sentiet atque enarrabit».

Hvad Spegel härpå skulle svara, var icke svårt att uträkna. Såsom en stödjepelare för den strängt ortodoxa svenska kyrkan, måste han förkasta all synkretism¹⁾, äfven om han medgaf Cicero sanningen af ordet »Pacis nomen dulce esse» och möjligen skulle kunna önska (sperare), men icke vänta (expectare), en enhet i religionen²⁾. Stödjande sig enligt tidens sed på lärda citat, som han hemtade både från kyrkofäderna och nyare ortodoxa teologer, särdeles sådana som Dannhauer, Hunnius, Carpzow och dylika, visade han i tio punkter, att lika litet som det någonsin kan blifva fred mellan Kristus och Belial, lika litet kan man på samma gång vara Kristi och afgudadyrkares förbundne. Sedan talaren i fjorton punkter uppräknat Katolikernas och i tretton punkter Calvinisternas villomeningar, följde naturligen den slutsatsen, att med dylika ingen andlig förening kunde tänkas. Just denna jubelfest visade

nen [!] närvarande främmande Sänningebud deraf ett särdeles nöje bekommo». Det kejsrerliga, grefve Stahrenberg, gjorde väl icke en så god min, när Spegel svarade!

1) Vi finna icke att detta tal andas någon särskild bitterhet, som en förf. (Tottie: »H. Spegel såsom kateket och homilet» s. 111) anmärker derom. Efter situationen kunde Spegels tal svårligen varit annorlunda. Vida mera hätskt hade svaret på doktorsfrågan säkerligen blifvit, om en annan teolog, isynnerhet en från akademien, fått besvara den samma. Spegel kallar visserligen t. ex. påfven »caput ecclesiæ monstrosum», men ännu starkare uttryck användes i myckenhet af Forelius o. a. Prof på verklig bitterhet lemnade flera af de tyska högtidstalarne i dessa dagar, hvilket vi nedan genom några utdrag skola visa. Spegels tal finnes i bundten (f), i ett exemplar, 51 sidd. 4:o, något skadad af brand samt i en tydligen derefter gjord (mestadels restaurerad) afskrift i fol. (17 sidd.). I Kgl. Bibl. finnes talet på svenska (jfr Tottie a. st. s. 110 not. 2).

2) Enligt Gerdes (c) svarade Spegel »seiner Gewonheit nach, das ist, auf das Solideste und gelahrteste und beweiste mit grosse Kraft dass solches mehr zu wünschen als zu hoffen seyn».

betydelsen af att hålla sig fri från synkretismens förbannelse, och talaren slutade med att uttala glädje öfver att man i Sverige sluppit detta »giftiga odjur».

Slutligen framfördes *gratiarum actio*¹⁾ af den siste bland de närvarande nye doktorerna, prof. Jul. Micrander, som, sedan han framfördt den allmänna tacksamheten mot Gud för att det hedniska och det påfviska mörkret försvunnit från Norden, i ståtliga fraser tackade konungen för hans omsorg om svenska kyrkan, som han ytterligare nu visat sig vilja höja, vidare prins Carl, »Sveriges stora hopp», och hertigen af Holstein för deras höga närvaro, kansleren -- i en längre passus -- samt prokansleren och promotorn för deras åtgöranden och sist alla åhörare och åskådare. Talet afslutades med en bön.

Under vacker musik aftågade man ur kyrkan, hvarefter »andelig och werldslige embetsmän sampt andre af landet inkomne» (f) samlades å slottet, der de af Hans Maj:t äro »härligen blefne tracterade», såsom Posttidningen för den 6 Mars 1693 visste berätta. Under denna middag, som sedan på vissa håll låtit åtskilligt tala om sig, serverades vid den kungliga taffeln, i ett särskildt rum, riksråden, biskoparne, rector magnificus och de nye doktorerna eller omkring 32 personer²⁾. Utanför i en större sal sutto vid

1) I samtliga berättelser framställles Micranders tal såsom innebärande ett svar till Spegel, en panegyrik öfver dennes anförande, hvilket såsom synes, är alldeles oriktigt.

2) I hofmarskalken Bengt Rosenhanes »Handlingar rörande hofhållning, II (1680—1699)», ett bd. stor fol. å Upsala Univ.-Bibliotek, finnas några promemorieartade papper, nr:is 167—171, som röra denna fest. Man ser deraf, att såväl en del stolar, mest »ryggensstohlar», som silfver- och tennfat, hemtats till Upsala slott från Kungsör. Till »Hans Majestetts bord» beräknades för 32 personer bl. a. 8 stora stekfat, 36 mindre fat samt 8 »Piramider» d. v. s. stora stallage med frukter och konfektyrer, som vid denna tid i oerhörd mängd och omväxling brukades (jfr. de närmast i bandet följande intressanta räkenskaper från middagen efter drottningens begrafning s. å.). Nära 50 personer behöfdes för att uppassa dessa 32 i kgl. taffeln deltagande. Ol. Rudbeck d. y. skildrar också allt, mat som vin, såsom »öfverflödigt» och tillägger, tydligen med hänsyn till pyramiderna:

Ja, socker rätt nog	På tornringar långa
Af ändringar många	Så mycket man drog.

»2 longa och 2 mindre bordh» ungefär (troligen öfver) 60 personer, nemligen de öfrige professorerna, akademiadjunkterna och akademiens tjänstemän, »en stor deel af Ridderskap och Adel» (sannolikt mest krigsbefäl), stadens skolrektor och presterskap, borgmästare och rådmän samt några flere civila personer och säkerligen en del främmande prester och akademiska lärare¹⁾. Borden voro prydda med ljusstakar samt präktiga skålar och »Piramider» med frukter och konfektyrer. Hofjunkare skuro före vid den kungliga taffeln och »tracterade» vid de öfriga. »Thy skiänkes kunglig spis och bästa vin för alla» sjunger en deltagare prof. J. Arrhenius. Traktementet fortsattes rikeligen efter måltiden, och nu började man dricka skålar för konungen — vid hvilken skål man sköt salut —, för de olika medlemmarne af det kungliga huset, för hertig Fredrik, för kansleren, kgl. råden, doktorerna m. fl. och slutligen för »högä och låge af staden», alla dessa skålar åtföljda af musik, pukor och trumpeter. »Nu blef man helt lustig, Af saften så mustig», berättar en annan deltagare, Ol. Rudbeck d. y., och nu steg glädjen högt i tak, i det festen — efter våra dagars uppfattning — urartade till ett uppsluppet dryckesgille. Det pfalziska blodet svallade öfver, och konungen, hvilken, liksom han sjelf sedermera lär yttrat, aldrig känt sig så glad som vid detta tillfälle, uppmånade gång på gång till skålars drickande; ja man berättade sedan, att konungen blifvit så munter, att han t. o. m. börjat famntaga och kyssa biskoparne²⁾. Icke förr än vid kl. 2 på natten slutades detta »härliga» gästabud.»

1) I n:o 168 i Rosenhanaka bandet nämnas såsom väntade 5 öfverstar och 5 öfverstelöjtnanter; i n:o 170 3 främmande till ecclesiastikstaten hörande personer (kyrkoherdarne i Bollnäs och Gefle samt en lektor från Gefle).

2) Fryxell, som uppletadt flere skandalskrifter om Carl XI, anför, del. 19 sid. 10 f.; åtskilligt mera härom, under det han för öfrigt icke med många ord omtalar den betydelsefulla jubelfestens firande; så berättar han bl. a. att man slutligen började dansa omkring konungen, som man »hissat upp» på ett bord. Att dörrarne »genast» stängdes, så att ingen skulle kunna smyga sig undan skålarnes drickande, förefaller osannolikt; i ett anfall af uppsluppenhet skulle möjligen konungen senare under festen hafva för ett ögonblick tillsagt härom. Icke kan man heller tro, att drottning Ulrika Eleonora »sörjde der öfver så djupt, att hon yttrade sig ej mera vilja lefva, sedan rikets konung

Vid promotionen, jubelfestens glanspunkt, utkommo flera qväden, nemligen lyckönskningar till några af de mera framstående teol. doktorerna. Ingen fick säkerligen flera sådana än primus, den högt ansedde Haqvin Spegel. Tvenne studenter från Skara stift, der Spegel flera år verkat såsom biskop och som han ännu skötte — Anders och Jonas Victorinus, uppvaktade honom med tvenne grekiska qväden (hexameter) sammantryckte under titeln: *Festivus applausus viro Haqvino Spegel III Martij 1693 etc.* En östgöte — från det stift således, som Spegel nu skulle taga om hand — Petrus Jansonius samlade och utgaf *Arctoa Emblemata*, som de olika landskapen föreställes hafva satt öfver Spegels doktorspromotion, nemligen på följande sätt »Uplan: Jubileum Insigne. OstGoth: Fausta voveo. VestGoth: Mæsta relinquo. Sn-derm. Seculo ac ævo decorum . . . Sic Doct.: Reverendiss. Spe-gels Hedera diu virescens». En Zacharias Ståhl från Eksjö, hvilken ort då hörde till Spegels stift, utgaf till hans ära ett stort kopparstick, der man såg mellan tvenne figurer »Episkopat» och »Doctorat» i midten en vignett med en af en engel buren *Spegel* och omskrift: »Maculas et monstrat et odit», samt derunder några latinska verser (disticha) och nederst en votivtafla. — Äfven till en annan ny teol. doktor hafva vi funnit ett lyckönskingsqväde, nemligen till Mathias Iser. Det var författadt af ingen mindre än den store latinaren Lagerlöf, som prisade den unge doktors både »pietas» och »candor», »pectus benignum» och »amor veri»¹⁾.

och högsta presterskap hade med ett så skamligt beteende fläckt o. s. v.». Hade hon verkligen yttrat sig så, skulle hon icke hafva varit ett barn af 1600-talet, hvars seder och betraktelsesätt i mångt och mycket voro helt andra än våra, och som icke af en opartisk skildrare får bedömas efter våra dagars måttstock. Vi försvara icke, om man vid denna fest verkligen förlorade all värdighet; men vi kunna icke värja oss från den föreställningen, att Swedberg, på hvars berättelse åtskilligt grundas, men som i sina memoirer ofta är högst partisk, deri onödigt har sökt framställa sig såsom martyr (han skulle i det längsta hafva sökt undgå att dricka ut sitt glas vid skålarne men blifvit ertappad af konungen, som yttrat: »Skall rektor göra orätt?» Sina 3 L mindes han: »lära och lefva måste följas åt, ehuru man ock därför lida måste»). Sann kan ju möjligen Swedbergs anekdot vara, att doktor Iser öfverlastad uppförde sig så anstötligt, att ett af råden frågade honom: »Mein Herr Doctor, haben Sie schon vergessen drei L?».

1) Denna lilla dikt finnes i Lagerlöf »Orationes & Carmina» s. 196 f.

Äfven till lördagen var en oration utsatt, men icke förr än kl. 10. Det var adjunkten i fil. fakulteten Johan Palmroth¹⁾, som nu uppträdde att prisa »Musarum Patronus ac Asylum» d. v. s. konungen, som bland annat visat sin frikostighet för studiernas uppmuntran genom stipendier för utrikes studieresor (P. hade sjelf varit stipendiat i flera år). Efter en blick på vitterhetens och lärdomens betydelse för ett land, på forntidens vise, liksom på de gamle nordboarnes »Scaldi seu Sapientiae Magistri» och på de senare svenske konungarnes omsorg om bildningens spridande, uppehöll sig talaren hufvudsakligen vid den v. v. konungens verksamhet för den andliga odlingens höjande; och värtaligt prisade han denne såsom »Magnus stator litterarum, felix conservator studiorum, Musarum omnium ac religionis benignus Patronus Defensor indictus».

Efter denna eleganta afskedsbelsning från Upsala akademi afreste konungen och prinsarne vid middagstiden till Stockholm.

»Wid detta tillfälle», tillägger en berättare (b) »hör med största beröm ihogkommas vår allernådigste konungs och herres liberalitet emot dhe fattige, i ty K. M:t i nåder lät uthdela 10,000 daler Smt till dhe fattige», af hvilka medel på Upsala kommo 1,000 daler (g). Äfven mot enskilde, som medverkat vid högtidligheterna, visade konungen stor gifmildhet; så uppgifves att Petrus Rudbeck fick »för sitt omak 1,000 Riksdaler specie» (e), hvilket ju också bevisar konungens belåtenhet med festarrangementen.

Ännu var dock icke allt jubelerande slut i Upsala. Jubeltiden utgick ju icke förr än den 20 Mars eller den dag, då Upsala mötes beslut 100 år förut undertecknades. Några dagar dessförinnan lät den nitiske prof. Lagerlöf åter tvenne af sina lärjungar i anledning af jubelfesten bestiga katedern, dock icke för disputerande, utan för orerande. Aldrig kunde man nog fira denna jubelfest, yttrade han i det program, hvarigenom han inbjöd till åhörande af ett tal *de amore veritatis*, som den 17 Mars kl. 9 f. m.

2) Talet, upptagande 33 glest skrifna foliosidor, finnes i samma bundt som (n).

skulle hållas af teol. stipendiaten Kenicius Halenius¹⁾. Och två dagar senare blef man genom ett nytt liknande program af Lagerlöf inbjuden att åhöra en »lärdd sermon» af Petrus Nobelinus, »juvenis amoenitate modestiaque ingenii multique aliis dotibus amabilis». Denna hölls på söndagen den 19 efter aftonsången. Slutligen måndagen den 20 hade akademiens rektor genom ett program, utgifvet föregående dag, underrättat att de sista jubelfestligheterna skulle försiggå. Då talade nemligen kl. 9 f. m. professorn i orientaliska språk, den store linguisten Gustaf Peringer (sedan adlad Lillieblad) på hebreiska om religionsförhållandena i Sverige från reformationen till närvarande dagar, ett temligen kort tal, mera märkligt för språkformen än för innehållet²⁾; och på e. m. kl. 2 uppträdde åter adjunkten Palmrooth med ett sista tacksägelse- och afslutningstal.

Denna sista dag nedskref konungen i sin dagbok följande fromma ord: »Gud ware ewinnerligen lofwad, som hafwer låtit oss njuta Sit saliggörande Ord rent och klart uti dessa hundra åren! Herren Gud unne oss, Sweriges barn, det wi måtte behålla detta Hans rena Ord alt intil werldens ända och det för Jesu Christi skull. Herre Gud hör min bön»!

Ach säll, Du nordske folk, wäl dig, du Swia rijke
Som har en *Carl* till Kung, en *Carl* förutan lijke.
I öster och i norr, i wäster och i sør,
Hvar man wet tala om de stora ting han giör.

— — — — —
En ifwer för Guds ord det se wij alla dagar
Ty ordet reent och klart uti des hela lan

1) Detta Lagerlöfs program trycktes i patent folio, liksom det senare. Egendomligt nog omnämnes Halenii oration icke i någon berättelse om Jubelfesten, Nobelis två dagar efteråt hållna deremot i alla. I (g) såges origtigt denna senare oration hafva hållits söndagen den 5 efter Rectors dertill särskildt utfärdade Programmen. — Icke alla akademiska akter under jubeltiden, 26 Febr.—20 Mars, höllos emellertid till sekelminnets ära. Så finner man t. ex. den 15 Mars Andreas L. Törner hafva under Forelinus disputerat »de Epopoeias». I Greifswald synes man deremot under den tiden och ännu längre låtit allt röra sig om det ärofulla svenska jubileet.

2) Finnes i bundten (f) på hebreiska och latiu (troligen båda original).

Nu läses, läses, skrifs och höres af hwar man.
 O, hwad lycksalig tid — en tid som aldrig wurit,
 Så länge Atland stått och Atlas himlen burit,
 Ty nu bär Manheim vårt en man, som blifwit är,
 En Gud, en kung, en Carl, som omsorg för sig bär.

Så sjöngs det efter festligheternas avslutande i *En frögdefull hugkommelse* ef »Ett Oförlikneligt Roligt Sinne», under hvilka kursiverade bokstäfver man lätt igenkände den gamle Olof Rudbecks son, en man, som vid denna tid väckte stora förhoppingar¹⁾. Then store Jubel-Fäst besjöngs äfven af en annan Upsalaskald, nemligen histor. professorn Jacob Arrhenius, den store psalmförfattaren. Denna dikt²⁾ är dock mera obetydlig än Rudbecks; den slutar med en önskan till konungen:

At aldrig fattas må af tine säd then man
 Som föllier titt maner och wäl regera kan.

* * *

»The män af *Strengnäs* stift här gingo rätta vägen», hette det i Rudbecks qvåde om Upsala Möte, och deras efterträdare hundrade år senare ville också visa, att de icke afvikit från den goda traditionen. Ett *Monumentum Seculare in prosperam memoriam Concilii Upsaliensis ... nomine Collegii Strengnensis erectum a Jacobo Thun, Eloqu. Lectore*³⁾ vittnar derom. Det var ett

1) Mellersta och största delen af det långa, på 2 ark fol. tryckta qvådet upptages af en i lediga strofer affattad skildring af jubeldagarne i Upsala, hvaraf vi ofvan gjort några utdrag. Sist vänder sig skalden, åter på alexandrinier, till konungen med en välgångsönskan.

2) Beskrifvaren i (g) omtalar den något oegentligt med följande ord: »och har äfven under dessa dagar Prof. Jac. Arrhenius på swensk wers orerat». Att han offentligan skulle hafva uppläst sitt poem, förefaller otroligt, enär det just innehåller en beskrifning på högtidligheterna, särskildt promotionen. Det trycktes i ett ark fol.

3) Tryckt i Strengnäs 4 + 32 + 2 sidd. Skriften är dedicerad till Carl XI med latinska disticha. De med densamma följande »Öfwer Skriffter» hafva ofvan omtalats. Thun utgaf flera andra vittra arbeten, bland hvilka vi nämna »Amores sacra», religiösa dikter på latin och grekiska, tr. i 12:o Holmiae 1688; hans »Carmina Græca» och »Carmina latina» finnes delwis i original i 3 band i Linköpings Gymn. Bibl.

prydligt tal, som denne Thun, en af våra bästa skalder på latin och äfven på grekiska vid denna tiden, inför en stor församling i Strengnäs höll till hugfästade af sekularminnet. Naturligt nog dröjde han med förkärlek vid det motstånd, som »liturgien» hade rönt från Strengnäs stift, dit ju äfven förföljde teologer från andra håll, t. ex. Abraham Andr. Angermannus, denne »insignis Christi athleta» och »alter Athanasius», togo sin tillflykt. Vackra uppmaningar stälde talaren särskildt till alla Gymnasiets »medborgare och alumner» att de städse skulle komma ihåg »detta vårt stifts gamla beröm».

Att Sveriges öfriga akademier med stora högtidligheter firade denna fest, har ofvan antydts. Vi kunna nu blott i korthet berätta om det viktigaste häraf.

I Lund utfärdade prokansleren, som ju frånvarande kreerades till teol. doktor i Upsala, samt rektor och konsistorium ett ståtligt program, hvori för det sydsvenska universitetet tillkännagafs jubelfestens betydelse och huru den i Lund skulle firas¹⁾. Samma dag som detta program utkom eller sjelfva söndagen »Esto mihi» predikade i Domkyrkan teol. professor Linnerius, som då äfven utvecklade konungens »Christligaste och mycket gudelige upsåt till at förfäcta» den rena evangeliska läran; efter tacksägelse-skriftens uppläsande och psalmens sjungande »frambrachtes en der-till sammanfattat wacker musik». På måndagen höll teol. professor Joh. Poppelmann en oration, och på tisdagen prof. Erland Lagerlöf, båda talen »med denne acten wäl öfwerensstämmande». Dessa akter höllos, liksom de följande, »utaf cathedra publica uti dhet största Choret i Domkyrkan, hwilket och till den ändan war öfwer alt med dhe anseenligaste tapeter bezijrat, som man sig förskaffa kunde». »Hvar dags act celebrerades med siungande och

1) Äfven Lunds konsistorium fick befallning ingifva förslag till de jubelsolenniteter, som akademien skulle tillställa (jfr. kanslersbref af den 12 Nov. och kons. protokoll den 23 Nov. 1692). Programmet trycktes i 2 ark fol. Närmare beskrifves högtidligheterna i en af kansleren infordrad berättelse; daterad den 8 Mars 1693 (se konceptboken), hvarur vi ofvan citera.

musicerande» såväl när processionen ingick i som utgick ur kyrkan. På tisdagen, onsdagen och torsdagen i samma vecka oretrade tre unga studeuter (sannolikt alla, åtminstone de två senare, stipendiater), nemligen Paul Billing, Daniel Cnattingins och Johan Eek. På fredagen afslutades jubilerandet i Lund med bön och tvenne psalmer »Bewara oss Gud wid tin ord, Slå ned Påfwens och Turkens mord» etc. samt »Min Siäl skal lofwa Herren». Denna sista högtidlighet bevestades ock af några bögre officerare från Malmö garnison; särskildt nämnes vice guvernören, öfverste David Macklier, hvilken syntes »ej ringa pryda vår akademiske Solennitet». Dessa blefvo jemte consistoriales och andra »hederlige personer» efteråt inbjudna till biskop Papke »på en anständig collation, contesterandes Herr öfversten med andre vederbörande så i det som i det öfrige ett mycket godt behag och nöije».

I Åbo firades en särskild högtidlighet, i det att den 20 Mars teol. professorn Johan Flachsenius disputerade för teol. licentiatgraden *de verbi Dei Efficacia*, hvarefter fakulteten fick tillstånd kreera honom till teol. Doktor. Detta skedde emellertid icke förr än den 30 Maj. Promotor var prodekanen professor Petrus Laurbecchius, som först höll ett tal *de Doctorum ecclesiæ necessitate, officio et dignitate*. Prokanslern, biskop J. Gezelius d. y. gaf derpå å konungens vägnar »Licentia Promovendi», hvarefter den vanliga ceremonien med Bibeln, hatten och ringen samt, jemte handtryckningen, en »amplexus Charitativus» följde. Så framställde eloqu. professor Chr. Alander doktorsfrågan *de revelationibus, num hoc tempore expectandæ vel acceptandæ* på hvilken fråga Flachsenius svarade, att kyrkan väl icke finge anses numera vara alldeles beröfvad profetians gåfva, men att man finge akta sig för otidig nyfikenhet om förborgade ting eller syner¹⁾.

Tal och promotion höllos också vid akademien i *Dorpat*, hvilken efter flerårig verksamhet, ursprungligen föranledd af krigs-

1) Jfr. en i 5 ark 4:o tryckt beskrifning *Auspicio S. Sæ et individue triados Solennitas Doctoralis* af P. Laurbecchius. Denne L., hvilken såsom gymnasiest i Linköping uppträdt med ett litet drama (»Simon Magus», omtryckt af Hanselli), blef slutligen biskop i Viborg.

oroligheterna, nu åter (från år 1688) under utmärkte lärare började att uppblomstra. Det stora högtidstalet¹⁾ hölls här på måndagen den 27 Februari af teol. professorn Olof Moberg. Särskildt dröjde denne vid den svenska kyrkans tillstånd under Johan III, hvilken konung talaren äfven tillerkände ett varmt intresse för religionen, något som hans storartade kyrkobyggnadsverksamhet bland annat visat. Upsala Möte beskrefs derefter utförligt. »O, avuum lætum», utropade författaren slutligen, äfven talande på östersjöprovinsernas vägnar »et omnium deinceps seculorum memoria celebrandum! Quantas tu prævenisti tenebras, quos extinxisti metus, quot ciades antevertisti? O Tu evangelicum Jubilæum! Jubilate & vos Auditores, Domino jubilate in mente sancto ejus» etc. Den 3 Mars inbjöd rector, som då var den vittre Olof Hermelin, den berömde klassikern, att åhöra en ung studerande från Dalarne Isaak Böök — sedermera en i våra dramatiska annaler bekant författare — som då kl. 2 skulle visa ett prof på sin poetiska åder »carmine eleganti itidem & huic solennitati accommodato»²⁾. Slutligen föranstaltades en stor filosofie doktorspromotion den 7 Mars, då 13 studiosi af dekanen, prof. Sven Dimberg promoverades.

Allra längst och med de flesta högtidligheter — Upsala icke undantaget — firades det stora Svenska minnet vid det Pommer-ska universitetet, *Greifswald*, som nu efter kriget syntes komma riktigt i flor³⁾, Man kände säkerligen här den stora fördel, som

1) Tryckt under titel *Oratio in Lætum Memoriam Concilii etc.*, Dorpati. 3 ark 4:o.

2) Programmet trycktes pat. fol. — Dikten var på svenska; enligt programmet skulle B. nemligen tala »istius populi ad quem hic sensus lætitie maxime spectare videtur lingua». (Jfr. ock K. Fr. Karlsson i företalet till Bööks »Darius» s. XXXVII f.)

3) Fryxells framställning af Sveriges högskolor under Carl XI, 18 delen s. 39—42, är icke riktig eller opartisk; rättvis är ej heller slutsatsen, att Carl XI:s regering picke på något utmärktare sätt främjade rikets högsta lärosäten». Påståendet att återupprättandet af Greifswalds akademi »gick långsamt» rättfärdigas icke af dess historia, ej heller antydes något sådant af den storartade festbeskrifningen *Acta festi Jubilæi ... ab Academia Gryphiswaldensi ... celebrati*, som trycktes der i 4:o 2 1/2 ark, dedicerad till Carl XI, och ur hvilken vi hem-

det svenska öfverväldet bland annat derigenom medförde, att den kyrkliga verksamheten kunde fortgå, skyddad af en stark hand och ostörd af sekteriska angrepp. Från och med den högtidliga festsöndagen ända t. o. m. den 12 Juni varade festligheterna der. De viktigaste kungjordes särskildt genom program. Genom ett af dessa — *Tuba qua rector et Senatus etc.* — hade de akademiska medborgarne uppmanats att under denna tid framträda med orationer i olika ämnen och på olika språk, på vers och på prosa. Denna uppmaning blef också hörsammad. Vi hafva räknat ända till 14 orationer på prosa och 3 på vers, 15 disputationer, exercitier och försvar af teser samt 2 promotioner. De märkligaste här framträdande personligheterna voro generalsuperintendenten öfver Pommern och Rügen Conrad Tiburtius Rango, universitetets prokansler, poes. et orat. professorn Christian Saalbach dess rektor, professorn i hebreiska Brandanus Heinrich Gebhardi, dess senior, math. professorn Joachim Rosenow, vidare moralium professorn Ehre-Gott Daniel Colberg, professorn i logik Benjamin Potzerne samt det juridiska collegiets dekan Alex. Carocius. På måndagen den 27 Februari höll Saalbach en oration efter ett af konsistoriet utfärdadt program, i hvilket särskildt utfall gjordes mot påfven, såsom den der kallade sig Christi vicarius och dock icke lemnade någon trosartikel oskändad. Sjelfva talet behandlade »historiam omnem Concilii Upsaliensis» och åtföljdes af tre sånger samt sist »Te Deum». Af dessa *Lob und Danck Lieder*, som trycktes särskildt (1 ark 4:o) och äfven voro författade af Saalbach, slöto sig de 2 första till Davids 111 och 150 psalmer, under det att den sista handlade om kätteriets styggelse och den rena lärans härlighet; vi meddela ur denna följande strofer (6—8):

tat flera notiser. Så många högtidligheter, tal och promotioner m. m. inom en så kort tid firade vid en akademi, som i texten antydes, bevisa snarare en ganska stor lifaktighet och att man egde många krafter att disponera.

Kein Götter-Trank, kein Honig-Seim
 Kein Himmel-Brodt, kein Saft der Reben,
 Kein Zucker-süsser Liebes-Leim,
 Kan Schweden mehr Vergnügung geben,
 Als Gottes *reine Lehr*. An deren Süsigkeit
 Ergetzet Schweden sich ietzt und zu aller zeit.

Drum, *Ketzerey*, fort, packe dich,
 Geh Schweden bald aus dem Gesichte.
 Gott Lob! bey ihnen findet sich
 Die *reine Lehr*, in ihrem Lichte.
 Man hält dich da vor Gift, du bist ein Schlangen-Nest
 So giftig, das sich nicht in Artzney kehren lässt.

Das aber, *heilig-grosser Gott*,
 Lass uns mit Schweden allzeit haben
 Dein *Göttliche Wort*. Und wenn im Todt
 Wir in die Erde seyn begraben
 So gieb, dass, weil die Welt in ihren Gründen steht,
 Dein Nahm' alleine sey gepreist, dein Ruhm erhöht.

Promotionsdagen den 30 Mars höll Saalbach åter en panegyrisk oration rörande »Gustavi I memoriam». Saalbach afslöt också festligheterna den 12 Juni genom uppläsandet af ett *Carmen Seculare, quod memoriam temporis, quo Augustanæ Confessionis in Concilio Upsaliensi libertas scripta est, recalebat*. Prof. Colberg höll icke mindre än tre disputationer, af hvilka en hade den för tiden betecknande titeln *legislatores Græcorum et Romanorum Mosaizantes*. Den 14 Mars uppläste rektor Gebhardi ett qvåde på grekiska, behandlande *Conflictum Christi cum Satana*; redan i inbjudningen härtill räknade han »Satanam & Papam in eodem classe» och anförde en mängd ampra bevis härpå. Papismen var också föremål för disputationer och orationer af andra teologer; en disputerade t. ex. om *Papismus Enthusiasticus complurimum hæresium & parens & proles*. Om de svenska konungarnes omsorger om den lutherska kyrkan talade flere, och, såsom B. Potzerne påpekade i sitt tal den 15 Mars *de eo quo augustissimi reges Sueci germanorum*

jam sibi animos conciliarunt atque adeo nunc possident, lyckönskade man sig och tackade Gud för att stå under hägnet af Upsala Mötes beslut ¹⁾. Ingen var dock i detta afseende mera nitisk än Rango, som ju några år förut hade gjort sig särskildt förtjent om den svenska kyrkan genom sitt arbete »*Suecia orthodoxa*». Sedan han den 17 Mars låtit disputera »öfver den religiösa indifferentismen såsom icke indifferent», uppdrog han på den stora jubeldagen den 20 Mars »*eximio officio & oratione maxime solenni*» en parallel mellan *Constantinus Paganatus* och de svenske konungarne Carl IX och Carl XI. Rango utgaf också vid jubelfesten en *Kurtzer Bericht von dem Concilio in Upsal Anno 1593* »till upplysning för dem som icke äro bekanta i den svenska kyrkohistorien», hvarmed äfven följde en berättelse om den stora kyrkosynod, som nämnda år i Maj hölls i Stettin för mötande af Calvinistiska oroligheter. Den 23 Mars hölls juris utr. doktorspromotion af Alexander Carocius, som då talade *de sacro Jubilæo felicitate peracto*; 7 unge män från olika delar af Tyskland blefvo då juris doktorer. Den 30 promoverades 5 kandidater, bland dem en svensk, till filosofie magistrar af den gamle Rosenow, som genom ett program redan den 6 Januari egentligen förberedt hela festen. Nu utgaf han »*cygneam quasi cationem*» *de Sueciæ beatitudine*. Doktorsfrågan handlade vid denna promotion *An convicia Pontificum, quibus religiosa Protestantium Jubilæa exagitant, in ipsos summos magistratus redundant quibus adeo injuriarum isti teneantur.* — De Acta, hvilka, i hög grad vittnande om svenskvänlighet och förtroende för den svenska kulturen, från Greifswald om denna jubelfest utgåfvos, avslutas med dessa ord: »... vigeat Academia, ut, dum labuntur secula numquam desint, qui ex cathedris nostris hunc eundem Sueciæ et Pomeraniæ Evangelicæ Jubilæum dicant, celebrent. Fiat!» —

Äfven i det aflägsna *Brehmen*, som likväl stod mindre under inflytande af svenska förhållanden än Greifswald, der många sven-

1) B. Potzerne uppträdde äfven den 25 April, då han lät disputera öfver Math. Evang. 22 kap. (»Gifver kejsaren etc. »).

skar studerade, högtidlighöll man icke blott söndagen den 26 Februari, såsom i Wismar, Stade och andra orter, utan äfven den följande veckan. »Sekulardisputationer» höllos nemligen då vid Bremens kgl. Athenæum under præsidium af dess rektor, Georg Gessitzius, conrektor Daniel Lipstorp och subrektor Erdwin Herman Polemann; den förstnämndes disputation behandlade ett karakteristiskt ämne: *de papiofagio Svedico*. Festens glanspunkt var dock den stora oration som hölls af Bremens superintendent Jacob Hieronymus Lochner och som sedan utkom under titel: *Vox Turturis in Septentrione audita*¹⁾. Med uppslag från Högä Vissans profetiska ord (kap. II, v. 11—12), hvilka äfven vid detta tillfälle, såsom ofvan antydts, föresväfvade andra jubeltalare: »Ty si, vintern är förgången, regnet är öfverståndet och är sin väg; Blomster äro utgångna på markene; vårtiden är kommen och turturdufvan låter sig höra i vårt land», genomgick talaren det kyrkliga tillståndet i Norden ända från den äldsta tiden, då erkebiskoparne af Bremen voro dess högsta andliga ledare; särskildt uppehöll han sig vid den svenska reformationen med ständig hänsyn till den religiösa förbindelsen med Tyskland. Så skildrade han den liturgiska striden och Upsala Möte — »O ætatem auream plausibus nostræ Turturis æternum decantandam!» — samt de närmaste derpå följande händelserna och kastade slutligen en blick tillbaka på hvad turturdufvan sett under de följande regenterna ända till den närvarande — således en hel svensk kyrkohistoria i sammandrag. Så har turturdufvan ömsom jublat, ömsom klagat, yttrade talaren. Men nu jubilerade hon endast; »Ihre Seufftzen sind erhöret und in Jubel-Thon verkehret», såsom man sjöng efteråt; nu egde hon rikt hopp om kyrkans framtid, och nu ingaf hon talaren en varm bön för denna. Härmed afslöts det långa, ståtliga och i hög grad orienterande föredraget. Före och efter detta utfördes en storartad *kantat*, hvars ord²⁾ författats af en Laurentius

1) Tryckt jemte dedikation till Carl XI och ett program, Bremen 1693. 6 1/2 ark 4:o.

2) Tryckta efter talet »Vox Turturis» etc. under titel *Gott-lobenden Jubel-Schall*. Möjligen var ock musiken af denne »Laurentius Laurentii. R. S. C. C.»

Laurentii, med arior och arietter för olika röster, recitativ och körer samt musik af flera slags instrument. Första afdelningen slöts med en »Pleno choro in Concert», som sjöng:

Gottes Wort und Luthers Lehr
Die vergehen nimmermehr: Alleluja!

Andra afdelningen inleddes med en aria för bas-solo, hvori det hette:

O Grosses Werck
O Himmels Stärck
— — — — —
Da Upsals Schluss
Den Gnaden-Fluss

Dess reinen Worts Gottes durch Schweden läst hören o. s. v.

* * *

Denna den svenska kyrkans, ja hela det svenska rikets fröjdefest väckte mycket uppseende, särdeles i den protestantiska verlden. På hösten samma år, då man firade minnet af Luthers reformation, ville också några af de evangeliska universiteten i Tyskland vid denna allmänna reformationshögtid gifva ett uttryck åt glädjen öfver det svenska reformationsminnet. Ännu betraktades Sverige som den lutherska kyrkans stöd, och man hade i färskt minne dess kraftiga ingripande för den protestantiska saken under den store Gustaf Adolf. Det var i *Leipzig* och *Wittenberg*, som dylika fester firades. Från sistnämnda ställe föreligger dels ett program af akademiens rektor J. G. Berger, dels festtalet den 31 Oktober, reformationsdagen, hållet af teologiska fakultetens dekan, Johan Georg Neumann, dels några festverser. Både i programmet och i talet erinras om de två utmärkte bröderna Olaus och Laurentius Petri såsom Luthers lärjungar och af honom utbild-

dade till predikanter i Sverige. Neumanns tal¹⁾ skildrar i anledning af jubelfestmedaljens inskrift, huru svenska kyrkan genom religiösa stormar upprörts (»jactatur»), men huru hon sedan under hundrade år varit i det hela trygg och säker (»sed tuta tamen»); konung Carl XI prisas såsom »Religionis nostræ assertor & vindex» och »Lutherani nominis Præsidium». »De i Wittenberg studerande svenskarne och lifländarne» läto vid festen afsjunga en sång²⁾, hvori följande rätt karakteristiska strofer förekomma (1, 2 och 4)³⁾:

Wittenberg, du hast die Flügel
 Hoch und fern hinausgebreitt,
 Weil du dich von Joch und Zügel
 Deiner Knechtschaft hast befreyt,
 Drum lass mit entzündten Hertzen
 Brennen diese Opffer-Kertzen.

Denn weil sich dein Schwan geschwungen,
 Umb den weiten Norden-Pol,
 Ist diesz Jahr ein Schall erklungen,
 Und macht alles Jubel voll.
 Also müssen deine Seiten
 Diesen Freuden-Klang begleiten.

— — — — —

Sachsen heget zwar die Quelle,
 So uns Milch und Honug reicht;

1) Upptager 7 ark fol.; dess titel *Jubiläum Suecicorum ... æmula quadam lætitia et grato in Regem Clementissimum animo etc.* Ses hos Warmholtz N:o 2346, hvarest äfven andra upplysningar derom meddelas.

2) I 6 strofer och tryckt i 1 ark fol. med titel *Als das Lutherische Jubel-Jahr gefeyert wurde, wollen gegenwärtige Arie bey der angestellten Festivität ... absingen lassen die daselbst studirende Schweden und Liffländer.*

3) Enligt kgl. brefvet af den 14 April 1694 (aftryckt i Lönboms »Upplýsningar» sid. 118 f.) skulle till akademierna i Leipsig och Wittenberg, hvilka såsom »kännetecken af deras devotion och wälmenings dels firat det svenska jubileet dels hållit parentationer öfver den på hösten 1693 afidna drottningen, öfversändas jubelfestmedaljer i guld, och de tvenne författarne till de tryckta skrifternas skulle erhålla 100 dukater specie hvardera.

Aber Carl beschützt die Schwelle
 Dass nichts giftigs überschleicht
 Unter seinen güldnen Cronen
 Darf kein Feind der Warheit wohnen.

* * *

De svenska församlingarna bevarade länge minnen af jubelfesten dels i de »Acta Concilii Upsaliensis», som för tillfället återtryckts, dels i en tafla förfärdigad af den kopparstickande poeten Ambrosius Hedengravn, en tafla, som man ännu finner i kyrkor eller sakristior hängande såsom pendent till samme mans i koppar stuckna sorgeqvåde öfver Ulrica Eleonora d. ä. (från hösten s. å.). Öfverst jemte titeln *Frögde-Qvåde. Då efter dhen Stormächtigste Konung Carl XI ... påbud ... en hugnelig åminnelsefest öfwer den i Concilio Upsaliensi för jämna Ett hundra Åhr sedan genom Gudz nåd lyckeligen träffade Religions- och Gudstjänsts förening begicks Åhr e. Chr. 1693. Dominica esto mihi*¹⁾, ser man afbildningen af jubelfestmedaljens tvenne sidor med latinska disticha bredvid och inunder. Inom ramen af slingor och inflätade emblemer är ett längre alexandrinskt qvåde graveradt i två kolumner börjande

Igenom Himlens Nåd en Ålder är förfluten,
 Seen rät en Siälefrid i Swea Land blef sluten,
 Seen Endrägtz-Anden huld hoos Osz sin hwilo fann
 Och kättersk Läresvärn wardt ewigt lyst i bann.

Till rikets konsistorier utdelades dels jubelmedaljen i silfver, dels den nytryckta Confessio fidei »hwilka twänne ting skola posteriteten till ihugkomnelae om samma håldne jubelfäst öfver liturgiens afskaffande läggas till säkert förwar»²⁾.

1) 92 cm. högt och 58,5 cm. bredt, Kronan lär inlöst så många exemplar, att de flesta kyrkor i det svenska väldet fingo hvar sitt.

2) Jfr. Lüdeckes ofvan citerade Utdrag ur Stockholms stadskonsist. protokoll, och Neovii »Specialkatalog» kgl. brefvet af den 11 Mars 1693.

Och i riksarkivet står det *silfverskrin*, som Carl XI lät förfärdiga till förvaring af Upsala Mötets hufvudbref och hvilket efter festligheterna dit öfverfördes; dit öfverlemnades också genom kanslikollegiet¹⁾ exemplar af medaljen i guld och silfver.

Så var nu denna jubelfest tilländabragt, och storartad hade den i sanning varit. Man lifvas vid detta minne, man känner sig stolt öfver att hafva egt en sådan forntid, för hvars religiösa och patriotiska hänförelse och fasthet den nu genomgångna »Jubellitteraturen» är ett karakteristiskt uttryck.

Det är icke samma imponerande skådespel, som möter oss hundra år senare, när man för andra gången firade Upsala Mötets Jubilæum²⁾. Icke ens i yttre hänseende kunna 1793 års högtidligheter jemföras med 1693 års, oaktadt då vida flere blefvo med teologie doktorsvärdigheten bedrade³⁾ och fastän delegerade från ecklesiastikstaten i flere dagar voro samlade till rådplägingar. De angelägna ärenden, som då till behandling förrehades, rörde sig förnämligast om revisionen af de kyrkans fem viktiga böcker, hvilka öfver 100 år förut varit föremål för Carl XI:s och hans andliga medhjelpares omsorg. Mycket blef härom diskuteradt — men föga uträttadt. Sanningen var, att tidens anda icke skickade sig för

1) Jfr. kgl. brefvet af den 20 Mars 1693 och den 13 Mars 1694, omtalade i (g) och (b). Ett kungabref af den 14 Mars 1693 befallde erkebiskopen och domprosten i Upsala att till riksarkivet öfverlemna tvenne andra originalexemplar af U. M:s beslut, hvilket ock skedde genom prof. Peringer den 20 s. m. I stället skulle vidimerade afskrifter på pergament af dessa förvaras i Upsala hvarjemte en af riksarkivarien Leyonmarck vidimerad copia af Mötets ursprungliga (i silfverskrinet förvarade) beslut der skulle behållas *ad acta*.

2) Se »Handlingar rörande Jubel-Festen i Upsala 1793». Upsala 4:o. u. å

3) Jfr. anförda arb. sid. 157 f. — Den egentliga jubeldagen firades då (nya stilen) den 8 Mars i Upsala ungefär på samma sätt som 1693; bland annat sköts under psalmen »O, Gud vi lofve Dig» 128 skott i två omgångar från slottbacken (anf. arb. s. 216—222).

en allvarlig, djup, välgrundad och för efterverlden tillfredsställande lösning af religiösa frågor. Tidsandan var i grunden hvarken kyrklig eller religiös.

Om det religiösa och kyrkliga lifvet nu, när man firar Upsala Mötes tredje Jubelfest, erbjuder en ljusare anblick än vid den närmast föregående, är icke här platsen att utreda. Samma arbeten sysselsätta åter den svenska kyrkan, och åtskilligt mera synes nu vara uträttadt till jubelfesten än för hundra år sedan.

Kanske kan erinringen om den kristligt fosterländska hänförelse, den enighet och fasthet, som vid Upsala Mötes första Jubelfest utmärkte våra fäder, verka uppmuntrande på nutidens släkte; och kanske det ännu i dag och för all framtid är sant hvad det Carolinska ordspråket innebär: »Sveriges lycka är att hafva blott en konung och en trosbekännelse».

E. Wrangel.

Rättelse.

Sedan ofvanstående uppsats författades hafva senare forskningar till fullo ådagalagt att det å sid. 70 omnämnda hufvudbrevet på Upsala mötes beslut ej af Ridderstjerna bragts i dagen, utan sedan länge förvarats i Riksarkivet. Jmfr. E. Hildebrand: Upsala Mötes Beslut d. 20 Mars 1693. Sthlm 1893 och E. Lewenhaupt: Samlaren XIV s. 82 o. f.

Bidrag till kännedomen om Olaus Martini's episkopala verksamhet.

Då svenska folket detta år firar sin tredje sekularfest till minne af Upsala möte, torde det icke anses olämpligt att erinra om en af detta mötes fräjdade män, hvilken visserligen icke vid tiden för Upsala möte — såsom då en ännu ung man — spelat någon mera betydande rol i de kyrkliga eller politiska förhandlingarna, men som icke många år därefter kom att utöfva ett betydelsefullt inflytande på svenska kyrkans utveckling. Den man, vi åsyfta, är sekreteraren vid Upsala möte, sedermera ärkebiskopen Olaus Martini. Få af våra kyrkliga stormän från början af sjuttonde seklet torde mera än han vara förtjänta af eftervärldens lifliga tacksamhet och vördnad. Under högst brydsamma förhållanden hade han oaktadt sitt fridsamma och milda skaplynne mod att med ett sanningsvittnes hela fasthet och oförskräckthet träda i harnesk för den af Upsala möte häfdade trosåskådningen. Mer än någon af sina samtida har han ock bidragit att gifva svenska kyrkan den afgjordt lutherska prägel, som allt sedan varit för henne utmärkande.

Då sålunda och enligt hvad allmänt torde vara erkänt, Olaus Martini's insatts i vår kyrkliga utveckling eger icke ringa vikt och betydelse, förefaller det tämligen egendomligt, att ingen forskare hittills känt sig manad att göra den utmärkte mannen till föremål för ett ingående specialstudium. Tills dato sakna vi en allsidig och uttömmande monografi öfver Olaus Martini. Grunddragen

af hans betydelsefulla strid med konung Karl, fursten med det hån-synslösa herskarlynnnet, äro visserligen tämligen väl kända, skildrade som de äro af Knös, Anjou, m. fl. och i senaste tid af vår utmärkte litteraturforskare H. Schück. Ett och annat om honom för öfrigt är ock bekant särskildt genom Thyselius' kortfattade men ganska värderika »anteckningar om Olaus Martini». Forskningen har dock ännu icke framdragit tillräckligt material vare sig för en fullt klar och åskådlig teckning af hans personlighet eller för en uttömmande framställning af hans lifsgerning. Hvad särskildt beträffar Olaus Martini's episkopala verksamhet, så har den hittills varit så godt som alldeles insvept i mörker. I Skoklosters arkiv och Nordinska samlingen på Upsala Universitets bibliotek har jag dock påträffat några dokument, som äro egnade att i någon mån skingra detta dunkel.

Hvad angår handlingarna i Skoklosters arkiv (Qvartvolym N:o 74), så hafva vi för dem att tacka den flitige antecknaren Martin Aschanens, som var samtida med händelserna. Dessa handlingar utgöras dels af anteckningar vid några af ärkebiskop Olaus Martini med ärkestiftets prästerskap hållna prästmöten dels af en Aschanens' egenhändig afskrift af en cirkulärskrifvelse, som ärkebiskopen år 1607 utfärdade till samma prästerskap.

Upptecknaren af ifrågavarande aktstycken ur Nordinska samlingen (Nytt sign. N. 1791) känna vi visserligen icke. Säkert är dock, att manuskripten härröra från 1600-talets början. Det ena bär öfverskriften: »S. Dn. M. O. [ai Martini] Archiepiscopi Visitationis Process» och utgör, som det förefaller, en redogörelse för det sätt, hvarpå nämnde ärkebiskop plägade utföra sina af 1571 års kyrkoordning anbefalda visitationsåligganden. Det andra handlar »De praepositorum officio». Det finnes visserligen ingen anteckning, som uppgifver, att denna protestadga härrör från Olaus Martini's episkopat och vi våga ej bestämdt säga att så är, men en ganska stor sannolikhet tyckes oss dock tala därför. Bland ärkebiskopens föreskrifter vid 1606 års prästmöte anför Aschanens följande: »Befaler Dominus Archiepiscopus praepositis (som kallas speciales superintendentes) thett

statutum, som the skola rätte sig effter, när the sijne ecclesias visiter, huilchet skee skall två reessor om året etc.». I ingressen till ofvannämnda proteststadga kallas biskoparne »superintendentes generales» och anföres, att prostarne i Tyskland kallas »superintendentes speciales». Vidare förekomma i samma stadga den uttryckliga föreskriften, att prostarne minst två gånger årligen skulle visitera sina kontrakts församlingar. Äfven föreskriften, att prostarne skulle tillse, att prästerskapet förde anteckningar öfver döpta och vigda, öfverensstämmar med ärkebiskopens »förmaning» vid 1608 års synod o. s. v.

Af dessa handlingar, som nu in extenso meddelas i »Samlaren», synes bland annat, att Olaus Martini i likhet med flera andra af 1600-talets kyrkliga styresmän lifligt behjärtade den kateketiska folkundervisningens vikt och betydelse. Särskild uppmärksamhet synes böra fästas vid ärkebiskopens föreskrift i 1607 års cirkulärskrifvelse, att prästerskapet skulle med flit förhåra »barn, när the gå förste gång til sacramentet, at the intet slippa ther til för åhn the kunne läse catechismum och, så mykit möjligt vara kan, förstå». Måne vi icke ega rätt att uti detta stadgande se en liten ansatts till införandet af de först långt senare stadgade och brukliga särskilda kristendomsförhåren vid ungdomens första nattvardsgång?

Hos Olaus Martini förmärkes vidare ett tydligt sträfvaude att sätta skriftermålet i sammanhang med nattvarden. (Se mom. 2 af anförda cirkulärskrifvelse). Som bekant var enligt 1571 års kyrkoordning skriftermålet en själfständig kultakt utan förbindelse med altarets sakrament. Under våra kyrkohistoriska forskningar hafva vi dock påträffat ett prästmötesbeslut af så tidigt år som 1592, hvilket stadgar, att »ingen tilstudies oskriftet gåå til Herrens Nattward»¹⁾. Först genom 1686 års kyrkolag blef denna bestämmelse gällande för hela svenska kyrkan.

Olaus Martini's föreskrift vid 1608 års prästmöte, att prostarne tvänne gånger årligen skulle visitera sina kontrakts församlingar,

1) Prästmötesbeslut i Strengnäs 1592. Wexiö Gym. Bibl. Foliovolym N:o 7.

förtjänar synnerligt beaktande. Först efter Gustaf Adolfs tid förekomma i regeringens instruktioner för biskoparne uttryckliga föreskrifter om prostvisitationer. I Wexiö stift stadgades 1619, att sådana visitationer skulle ega rum en gång hvarje år. Biskop Joh. Rudbeckius i Westerås fordrade blott, att endast då biskopen hade förfall, prostarne skulle visitera sina prosteriers pastorat. Däremot föreskref biskop Paulinus i Strengnäs redan vid sitt första prästmöte 1610, att hvarje prost en gång om året oförsumelighen visiterar alla sina contractisters församlingar, på hwadth tidh them kan lägligast wara uppå bådhe sijdhora. Sedermera genomförde Paulinus i sitt stift ordningen, att prostarne minst två gånger årligen visiterade sina kontrakts församlingar¹⁾. Initiativet till dessa själfständiga prostvisitationer, hvilkas stora betydelse för kontrollen af det kyrkliga och sedliga lifvet lätt torde inses, synes i alla händelser Olaus Martini hafva tagit. Säkert är, att man icke känner någon tidigare föreskrift om ifrågasvarande visitationer, än den af 1608, som nu meddelas.

Synnerligen anmärkningsvärdt och intressant är slutligen Olaus Martini's yrkande därpå, att prästerskapet i ärkestiftet skulle föra dop- och vigselböcker, *»item register opå allt annat, som wårdar någott etc.»* Ärkebiskopen var i detta afseende icke obetydligt före sin tid. Joh. Rudbeckius' sträfvanden på detta område äro välbekanta. I själfva verket var det dock först genom 1686 års kyrkolag, som hela prästerskapet lagligen ålades att föra ministerialböcker, hvarefter saken småningom genomfördes såsom allmän ordning, ehuru man visserligen redan tidigare uttalat sig för önskvärdheten däraf, att prästerskapet förde regelbundna anteckningar för kyrkligt ändamål liksom äfven en och annan biskop under senare delen af sjuttonde århundradet så föreskrifvit för sina stift. Den tidigaste hittills kända bestämda föreskrift om ministerialböckers förande är emellertid ej af tidigare år än 1631 och gäller Linköpings stift²⁾.

1) *L. A. Anjou*, Sv. Kyrkans Hist. ifrån Upsala möte år 1593 till slutet af sjuttonde årh. Sthm 1866, s. 246. *H. Lundström*, Laurentius Paulinus Gothus. Ups. 1893, s. 177.

2) *L. A. Anjou*, a. a. s. 285 och 497.

Äfven i åtskilliga andra hänseenden synas oss de meddelade anteckningarne från Olaus Martini's tid af intresse. Så t. ex. får man genom Aschanens' meddelanden (s. 126) skäl att betvifla riktigheten af den ganska ansedde kyrkohistorikern Norlins iakttagelse, att efter Abrahamus Andres Angermannus' tid icke skulle förekommit något spår till en af ärkebiskoparne öfver de öfriga biskoparne utöfvad myndighet¹⁾).

Efter dessa korta antydningar om det nya af väsentligare art, hvarmed vårt kyrkohistoriska vetande riktas genom ifrågasvarande aktstycken, gå vi att meddela desamma.

I.

Acta Synodalia.

1.

Anno 1604 4 Julij in Synodo Upsaliensi quæ acta sunt ab archiepiscopo M. Olavo Martinj²⁾.

I. De ministris. Icke hålla sitt embethe för ringa 1 Tim. 1. Jagh tackar wårom Herra i Christo Jesu, som mig hafuer giordt mechtigh, räknat mig trogen och satt mig i embetet etc.

II. Exhibeamus hanc gratitudinem Deo, quod simus fideles 1 Cor. 4. Quæritur inter dispensatores, ut fidelis quisque inveniat etc.

Fidelitas in hoc consistit, in faciendo nostro officio

1) In charitate erga Christum. Johan. 21. Petre amas me? Pasce oves meas!

2) In doctrinæ studio. Johan. 5. Scrutaminj scripturas.

1) *Th. Norlin*, Sv. Kyrkans Hist. efter Reformationen. I, 1. Lund 1864. s. 299.

2) Till prästmötet hade dåvarande teol. professorn L. Paulinus Gothus från trycket utgifvit *Theses De Persona Domini* etc. Tr. i Sthm 1604.

120 Bidrag till kännedomen om Olaus Martini's episkopala verksamhet.

3) In vero intellectu verbj, scilicet ut sijncere doceamus, ut intelligent et percipiant auditores; obstinatis legem, humilibus evangelium proponamus.

4) In fidelj examine, quomodo auditores perceperunt Verbum Dej et intelligunt catechismum.

Lutheri catechismi explication skal läsas huar kyrkedagh ett stycke huar dag, til thess the kunnat.

Absolvendi skole komma i tijdh eller intett komma til sacram then gången, the komma seent.

III. Arguamus sectas, papist., Calv. Anab. etc. Et peccatum ex charitate principiis obsta juxta ordinem Matth. 18.

VI. Cum sacramentis rite agendum, med döpselsen longsamb-
lig, medh nödhdoop, som vtbi ordinantzen står.

Om thett h. Sacramentett skall minister wäll examinera au-
ditores.

Vinum et aqua non commiscetur. Kyrkiones sexmän skole
achta, huilche bortta äro och, när the effter en fljtigh förmaning
icke wele komme tilstädes, då gifues prosten ther om tilkenne
och sedan capitlett.

V. In absolutione görs icke behoff någon långh predikan,
uthan man bör examinera them wäll om synden, theras troo och
sacramentett etc.

VI. Till bönedagarna skall rätt flitight förmanas och skole
bötha öre¹⁾, om icke en menniskia kommer af huar gårdh.

VII. Catechismus skall med sin explication fljteligen drifuas
på alle tijder.

VIII. Trolofningar skole ske i kyrkione och ther vttlofua
Bröllop på wissan tijdh.

IX. Vita concionatorum debet esse honesta.

Finis.

1) Bötesbeloppet icke utsatt.

2.

Actus Synodalis Huius Annj Christi MDCVII.

1. Concionem synodalem hora consueta in templo S. Trinitatis habebat M. Gerhardus Ericj¹⁾, pastor in Lillekyrkio: pure et doctissime de proposita materia etc.

2. Declamationem in Maiori Auditorio habuit M. Georgius Ericj Micrander²⁾, pastor in Adelundha: doctissime de eademque materia etc.

3. Declarationem deinde super omnes libros Moisj, per quam vtilissimam fecit Reverendus D. Archiepiscopus M. Olaus Martini [diem] 7 Julij etc.

4. Disputationem de justificatione hominis coram Deo M. Johannes Olavj Antelius³⁾, pastor Gefualiensis civitatis et præpositus Gestriciæ, cuius Respondens erat D. Haquinus Laurentij ang.⁴⁾:

1) Gerhardus Erici Tresk. Student i Upsala 1595. Fil. Mag. därstädes 1600. Kyrkoherde i Lillkyrka 1603—18, † såsom kyrkoh. i Torstuna 1618. (*J. E. Fant, A. T. Låstbom*, Upsala Årkestifts Herdam. III, 138.

2) Stud. i Upsala 1595 Fil. Mag. därstädes 1600. Därefter Rector Scholæ i Upsala. Kyrkoh. i Alunda 1604, i Tierp 1611—44, † 1644. (a. a. III, 168).

3) Förut Astronomie professor i Upsala 1600—1601. Därefter dekan eller tredje teologie professor därstädes, hvilken plats han senast 1605 utbytt mot Gefle pastorat. † 1646. *C. Annerstedt* Ups. Univers. Hist. Upsala 1877. I, s. 103, 104. *Fant* a. a. I, 449. Herdaminnets uppgift, att Anthelius var præsens vid prästmötet 1606 rectifieras sålunda genom nu meddelade handling. Af de tryckta teserna till prästmötet synes dock, att nämnda år man ämnat hålla det samma. Tesernas fullständiga titel lyder så: *Theses De Justificatione Hominis Peccatoris coram Deo*, ex Articulo quarto Confessionis Augustanæ, ad disputandum propositæ in Synodo Vpsaliensi celebrata Anno MDCVI die VIII Julij. Quas juvante Deo, Sub censura Reuerendissimi Domini Archiepiscopi, Præsides *M. Johanne Anthelio*, Præposito Gestriciæ et Pastore Gevaliensi defendere conabitur *Haquinus Laurentii* Angermannus, Vpsaliæ in templo S. Trinitatis à sacris concionibus. Impressæ Holmiæ Anno à virgineo partu 1606. die 20 Aprilis. Af denna titel synes oriktigheten af anförda herdaminnes uppgift, att Anthelius först 1635 blifvit prost öfver Gestrikland.

4) Ehuru Fant och Låstbom icke känna till någon sacellan med detta namn i Bondkyrko eller Helga Trefaldighets församling, är han förmodligen identisk med den *Haquinus Laurentii Rheselius*, som var Gustaf Adolfs hofpredikant och dog såsom kyrkoherde i Torstuna år 1627. Om hans skrifter se *J. Schefferus*, *Svecia Literata*, Holmiæ 1680 s. 113 och *A. A. Stiernman*, *Bibliotheca Suiogethica* II. Holm. 1731, s. 353.

122 Bidrag till kännedomen om Olaus Martini's episkopala verksamhet.
Sacellanus in Bondekyrkia, qui summa laude suas theses defende-
runt, oppositorum argumentorum doctissimas et purissimas resolu-
tiones dederunt. 8 Julij.

5. Declamationem præcationis et admonitionis post actionem
de ceremonijs in resignationem et valedictionem Archiepiscopus M.
Olaus Martini cantico, serva Deus Verbum Tuum etc. atque bene-
dictione S: Trinitatis. 9 Julij etc.

3.

Actus Synodalis Anni 1608.

Concionem de S. S. Ministerio Verbi Divini in Templo Sanctæ
Trinitatis Vbsal. die et hora consueta habebat M. Olaus Job. Sale-
montanus¹⁾ in Tillinge, doctissime.

Orationem deinde copiosissimam et laudabilem de eiusdem
Materia et Vigilantissimi Hostis Diab. Armis contra S. Verbj Mi-
nisterium omnibus temporibus exercitatis habebat D. Digniss. Ar-
chiepiscopus M. Olaus Martini in Maiorj auditorio Collegij Vbsal.

Declamationem de eiusdemque materia M. Henricus Johan.
Obsopæus²⁾, pastor S. Claræ in suburbio Stock. breviter³⁾.

1) Förlut professor i fysik i Upsala 1596—98, därefter dekan 1598—99.
Sistnämnda år kyrkoherde i Upsala. 1602 kyrkoh. i Tillinge. † därstädes 1611.

2) År 1604 rector scholæ i Stockholm. 1607 kyrkoh. i 8:te Klara. † 1612.
Stiernman a. a. s. 127.

3) Aschaneus' anteckningar äro här mycket ofullständiga. Han meddelar
dock, att till grund för prestmötesdisputationen lågo tesar *de S. S. Ministerio
verbi et sacramentorum*, hvilka voro utarbetade af själfve ärkebiskopen, enär
den utsedde præses, kyrkoherden M. Henricus Zynthius i Ålfta hvarken in-
funnit sig vid prästmötet eller låtit trycka några tesar. Mig veterligt äro icke
heller Olaus Martini's nämnda tesar tryckta. Respondent vid prästmötet var
»Engelbertus Petri, Ang. Scholæ Vbsal: conrector, Baccalaureus».

Till komplement af Aschaneus' anteckningar rörande gången af 1608 års
synod i Upsala vilja vi meddela, hvad Paulinus skrifver härom i sin almanacka
för år 1608 (Kongl. Biblioteket i Stockholm Handskrifter. Biogr. Sv. P.). Sy-
noden synes ägt rum den 4, 5:te och 6:te Juli nämnda år.

Paulinus skrifver:

In Synodo Vbsaliensi agebatur hoc anno [1608] die synodali.

4.

*Domini Archiepiscopi Förmaning till Clercherij om theres
ståndz achtsamhett och om alle ceremonier.*

M. Olavj Martinj, 1608, in prædicta synodo etc.

1. Alle the punchter, som Reverendus Dominus Archiepiscopus i thett förlidne åhr hadhe til presterskapet, them, medh alt thett ther j författas, thett bödh han endeligen hållas skall etc.

2. Sådän straffadhe han then store oenighett, som är emellan Sacellanos och pastores och förtälde, huad som hende Luthero Wittenbergæ, att een prest på landet hade sendt honom en klagedell emot sin sacellanium. Tå sade Lutherus: O hielp Gudh! Huilchen macht diefuulen här fått med presterne, at han gör nu

I:a hæc sequentia

Ante meridiem: 1. Orationem seu concionem synodalem habuit M. Olaus [in] Tillinge.

2. Orationem quoque habuit Dn. Archiepiscopus de ejusmodi conventuum necessitate et vtilitate.

3. Peroravit M. Henr. Opsopæus de S. Ministerio etc.

Post meridiem rursus Orationem habuit Dn. Archiepiscopus de pastorum officio et Ceremoniarum vtilium et vsitatarum conformitate conservanda.

II.

Disputatio instituebatur de Ministerio Verbi et Sacramentorum Ex Artic. V Conf[ession]is August[an]æ Præside Dn. Archie[pisco]po: Et venia domum redeundi concessa.

III.

Casum vnum alterumve Dn. Archiep[iscopu]s examinavit in suis ædibus. Atque ita tota Synodus finita est et dissipata.

Härefter har Paulinus nedskrifvit följande kritik, som icke torde vara utan intresse:

Satis continuo ordine o[mn]ia quidem peracta esse, fatendum est. At commodius differri potuerunt:

1. Oratio Opsopæi ad horas pomeridianas.

2. Oratio Dn. Archiepiscopi ad diem III synodalem, cui subjungi aut rectius præmitti debebat examen casuum idque non privatum sed publicum ut et morum vitæque et officij Inspectio in clero.

Tandem pljs precibus et cationibus tota synodus fuisset dimittenda.

Såsom biskop öfver Strengnäs stift ordnade ock Paulinus prästmötena därstädes i hufvudsaklig öfverensstämmelse med här antydda grundsattser. Jfr II. Lundström, a. a. s. 171 o. f.

them oensse, som l re skole andre och f reg   med gode exempel etc.

3. Straffade han luxuriam, som presterna myckit  fue sigh uthj, som  r med h gferdig och ovanligh kl dedr cht, som en part före sig och sine bustrur vthj, thett mykitt f r ringar thenne orden. etc.¹⁾.

4. Huar och enn håller Register vthj enn book op  alle barnn, som hann döper f r månge och nyttige orsaaker skuld, dette exempel f r många.

Thett war en gamal matrona på en wijss stad och rum i Tysklandh, att hon eij mintes, huru  ldrigh hon war, eij eller om hon war d pt²⁾, ther hon begynte tuiffa om, för  n Superintendentis Register thett vttwiste, som fans igen j kyrkian etc.

Item. Register samalunda op  Brudewigninger och trooloffningar, på thett att, om någor skiuter sig på wara ther eller ther wigd, ther m  och få beskedh om.

Item Register op  alt annat, som w rdar någott etc.

5. Att mann dette synnerligen achtar j nöddop eller och elliest, att thett fooster ingelunde döpes, som icke synes hafue

1) Som bekant pl gade biskoparne synnerligast mot mediet och slutet af sjuttonde århundradet ifra mot den öfverhandtagande lyxen i klädedrägt. Såsom prof på det sätt, hvarpå Olaus Martini's efterträdare på  rkebiskopstolen pl gade förmana sitt prästerskap om  h ffeligh kl debonadt  meddela vi ur Aschaneus' anteckningar om 1614 års prästmöte i Upsala följande kostliga tidsm lning:

 Dominus Archiepiscopus straffade h rdeligen clericos f r oh ffueligh kl dedr cht . . . , the bruke nu gement och skolmästare medh, såsom med fransoske store wijda b xor, tr ijor och annat, och gå som capitener, at ingen känner them f r prästmän. En part sk re sigh hejdukekl der, färgade sn rer haffua. Och argurerade them, som hafue långt kringskurit h r och klippa en part fram i pannone, som han må see igenom, så at håret slinker hitt och ditt, och måste altijdh hafua handen i ansichte, som skal moota h rett vr ögonen. En partt haffue tappar wid öron[en]. Jesuitiske kragar n mpde han och.

Ther af kan man see, sade han, huadh *conscienti e fratres* och *concionatores* the  re, huadh f r *typi*, the  re andre, sijne  h r re. En part lutade sigh neder, som viste sigh skildige ther vthi etc. . . . Han badh them haffua h flige och långa, sijda kl der . Skokl. ark. Qn. vol. N:o 74.

2) I kanten senare tillfogadt:  eller huad hon heets .

menisklig skapnadt eller lijknadt. Ther som så skeer, skall doppet hafues fördragh etc.

6. Befaler Dominus Archiepiscopus præpositis (som kallas speciales superintendentes) thett statutum, som the skola rätte sig effter, när the sijne ecclesias visitare, huilchett skee skall två reessor om åhret etc.

7. Må mann och lysa til trolofningar så giörs icke behoff lysa til bröllop etc.

8. Blef och thetta synnerlighen moweret och befalt, att the ingelunde tillåtas til sacramentet, the som hafue trätte sig emellan eller the som hafue något rychte om sigh.

Finis hujus Annj 1608 synodus et erat hac vltima synodus prædicti M. Olavj Martini A[rchiepiscopus] Ubsal.

B.

De Ceremonijs et Ecclesiae constitutionibus, Admonitiones R.

Domini Archiepiscopi Memoriale in Synodo Anno Christi

1607 et 1608. M. Olaus Martinj etc.

1. Att presteskapett fljtelligen och dagligen vilie betänckia thet höga Embete, thee vtj äro, och ijdkeligen bidie Gudh alzmechtig, att the samma Embetet j läro och lefuerne så här före kunne, att thet kunne täckes och ansuares gudj och meniskiomen etc.

2. Att, när Mann håller tijderne och tiensterne j kyrkione, icke fare ther hasteligen medh j messo, sång, läsning, sielfue lärone och andre tienster, lijka som man lupo j jacht, såsom någorstedz kan lättelig finnes, vtan man thett vyrdeligen och beskedeligen gör och förhaffuer etc.

3. At Man vyrdeligen handlar med dopet och synnerlig achtar thenne ordning, at ächta barn döpes för predikan, och oächta barn efter predikan, at man må see åtskijllnan, och huru tilgär j församlingarne.

Item, effter dopet läses then böön vti kyrkeordningen står folio 19. Alzm. Evige gud, käre himmelske fader, vij tacke tigh etc.

Item. Att man fljttigt förmanar församblingarne och förehåller, at barnen ingelunda hålles lenge frå dopet, huilket är farligit thee thes förinnan döo:

Item. Föräldrarne skole alfuarligen här om förmanes och vndervijses. *Item.* Förtaga allahanda misstro om thetta Sacramentet finnes kan etc.

Item. Huar och enn tager sig till vare, therföre att han icke efter föräldrernes begär och förlängelse tager sig före at döpe alenast barnen hema vtan böen och annat till dopet hörer och åter sådan haffuer thett förhänder j kyrkione eller sijna samquemmer. Huilchet icke nu länge sådan skedt var vti Stregnäss stiftte, ther om D. Archiepiscopus är worden hårdelige tiltaladt och frågader af H. K. M. V. N. konung, Kon. Carll, om han tilstädar ocb lijda vijll tuenne döpelse medh itt barn här i Rijket. Dogh är samme Prest, genom D. Archiepiscopi skrifuelse till Episcopum Strängnensem, worden therföre priverat officio etc.

Item. Skall ingelunda lijdas, at barnen blifua odöpte, till thetz modren går i kyrkio, ther aff och är komit en förargelse icke lijten. etc.

Item. Att man med, på thet fljtteligste och troligste vndervijser thee qvinnor, som vid barnefödsler vaanlige äro, huru medh tröst och nöddop handles skall vti sådana fall ther än nödh är opå färde, etc. — — — — — *Item.* att the rätt döpes. Såsom thet nu bevijses, ther medh vara misshandlat af sådana qvinnor, at the hafue döpt itt barn med orden, och vtan vatn och vthan nampn. etc.

Item. At man och brukar exorcismo, som vti handbookene står, så väll här effter, som här till, oansett, att concilium vpsaliense binder thett conditionaliter: Effter alle ord j exorcismo stå, äre härliga, och haffua grund j then H. Skriffte etc.

4. Skall och achtas thenne ordningh och åtskijlnadt medh kyrkiegångz hustrur: ächta gifte tagas j kyrkio såsom vti handbookene står.

Men lösekonor och hoorkonor intages intet, för än the för verldzlig rätt varit hafue och fulllelige[n] giort sin penitentz och bekenneelse. Intages sedan effter kyrkiostraffet, the stått hafue, effter then ordning, förmaning, löffte och bön som här föreått för-målt ståår etc.¹⁾.

Eller och läser [man] then bön för them, som är om syndar-nes förlåtelse, så lydandes: Barmhertige Gud och himelske fader, på huilkens barmhertighet är ingen ända etc.

Item. Man tager them och in effter predikan och lager så the sättie löffte för sigh. etc.

Item. Skall ingelunda förmenas kyrkegångzhustrur gåå til Sacramentet samma dag, och tå absolueras. Som nu föregafs en part förmene them thetta, huilchet ochristeligit är etc.

5. R. Dominus Archiepiscopus vpläste thee stadgar, opå Nor-köpingz Herredagh giordes 1604, at then, som them icke ännu hade, skulle them vtskriffua och them fullkomeliga här effter hålle, huar vthij sitt gäldh.

Att man så gör, ther j fattas, med Troolofningar, Brudevijg-ningar, Barnadoop, kyrkegång och annadt. Alt in conspectu totius Ecclesiæ förchafuas skall.

Ther aff then nytto kommer, at, när troolofningar skee för höge Altaret, blifuer Capitlet frij för mykit öffuerlopp om skilz-mållen etc.

Item. Præpositi skola hafua här med granna acht vti huar sitt contract, att alt thett, som här beslutes, warder eftherkomit.

Item. Skall och huar och eonn förtaga tet oliud, som skeer, vid kyrkiodörerne och på kyrkegårdarne, som mäst kommer aff them, som hålla vtkräfningar och brefs vpläsningar. Detta må göres på Kyrkovallen eller j Sochnestuffuan etc.

6. När messa skall hållas, skall man absolvere när förste, andre eller tridie gångh rijnges, för än sången begynnes, och ingelunda när som troon siunges, på thett man rättelig och med flijt

1) Formuläret intogs sedan i 1614 års handbok.

kan examinera absoluentes och them förhöre sijne catechismi Styc-ker med theres vttläggningh, etc.

Item. At man förmaner communicantes till skickelighet, at thee icke oskickeligen framlöpa både till skrift och Gudz Bordh, vtan med böön och ordning thet göre.

Item. Att man endelig här effter, när communicantes äre framkomne, vpläser thenne förmaning vtij handboken står ¹⁾, så lydandes: Käre Vänner, efther här begås Christi Nattuardh etc. på thett thee lära förstå och fatta, huad Sacramentsens rätte bruk, nytto och gagn är; och sådan communicerer them.

Item. In absolutionibus måste man flitligen bruka thenn bönen: Jagh arme syndige meniskia etc. och som oftast förhörer them samma bön igen och mer thill skriftermålet hörer.

Item.

7. Om Brudevigninger, at thee hållas (som sagt är vthij Stadgarne, som j Norköpingh giordes) vtij församlingens åsyn²⁾, och förtages här vti all osedh, som på ferde wara kann: såsom Brudfästningar, som länge stå, för än thee göra bröllop etc.

Item, At Brudgumme och Brud förmanes med all flit, at thee wilia sökia till skrift och herrans Nattvardh Söndagen för theras hederz dagh, eller efther för någrehande orsaaker skuldh, som rättelig infalla kunne på sådana tider etc.

Item. At the som Bröllop hålla skola förmante och tilhåldna warde at hafua fördrag medh sijne otijdige och oskickeliga mö-qvaller emot söndager och högtijdsdager etc. *Item,* the som ther medh hafue beskaffa och i fölgie äro, hälle sigh ifrå öferflödиг drijckande och oskick hela natten, och ther medh kommer obe-quäm till kyrkio, och är obenägen at höra Gudz ordh och tiena Gudh. *Item.* Samma wpseende må och vara medh thee ohöffuelige Brudhframme öll, ther thee oskickeligen skee och hållas.

1) Randanmärkning: »Om huilket och K. M. hafuer talat archiepiscopo til på Ricksdagen».

2) Randanmärkning: »Här om är archiepiscopus tiltalader af K. M:tt».

Item. Om Brudefoolch för sijn försummelse, ovaana och oordning emot trogne förmaninger icke komme j tijdh, för Evangelium eller troon sjunges, eller predikan begynnes, må the wäll stå på gångeene eller j sijne benker, till thes predikan vthe är och ändå hafue fördragh medh sitt samqvämndz oliudh, the kunne föra.

Item. Ware och så med kyrkegångshustrur och annat, om thee sent betee sigh.

Item.

8. Wardt och anrört och beslutet, at man så wäll här effter som här till *pro pace* klämper, inne eller vte, såsom bruk är etc.

Item. Medh belligz måål, till söndagar eller högtijder, ware såsom nu är etc.

9. Om synder, lönskelege och laster, som bedrijfues vtij församlingerne eller andre onda stycker warda fundna och uppenbare, at mann thet fljteligen angifuer befallningzmännerna och pådrijfues, at the komme till rätta och först bekomma lagsens sentens och ther blifva absoluerade. Och ther the då vndslippa öffnerhetennes straff, sådan medh al fljtt skickas til Capittlet, at the och måge komme wnder kyrkestraffet; at huar man må see, at synden och lasten haffuer och bekommer sitt rätta straf. Som synden är, måste och straffet wara, synnerliga derför, at the fattiga(?), som råka försee sigh, icke alt för länge måge lefua som hedningar, engång varde löse och in i församlingarna tagna etc.

Item ther fogdarne icke (til rätta vilia)¹⁾ göra en enda medh thessa partij, som är lönskeleije och annadt etc. att thee dogh vilia gifua en skrift ifrå sig, at the antwarda them till kyrkestraffet.

Item. Ther lösekonor eller andra ståå eller komma för kyrkedören, att man med all fljthighet så laager, att Mans-personen kommer och derføre, at man får see, [att] thee, som en synd tilhopa bedrifuit hafue, måge hafue itt straff tillhopa.

Item. Thee, som godvilligen vttbiuda till kyrkiones behoff — låfuer till thee fattige efther råden, huadh han kan och låfuer vt bättring, — må och hafue så mykit mindre tijdh och ståå vtan kyrkio

1) Senare tillfogad.

eller kyrkiödören. Doch så, att man altijdh förkunner thet, som på ferde är etc:

Item. Att Pastores huar vtij sinn stad och hella försambling bespanar och vpseende hafuer med thett skamlige lönskeleije och gifue sådant sine præpositis tilkenna vtban all försumelse, at sådant straffes må och komma till bootfärdighet.

Item. At huar och en så handlar med sine sochns sexmänn, att the och hafue vmsorg och bekymber om alt thett, som nu sagt är, och stå sine kyrkeherder bij i saaken och synnerligen taga vtj medh thee trättska och obottfärdiga, att the må komma till rättelse igen.

Item. Om någor finnes, som flyr vndan straffet, man eller qvinnespersion, när han någott giort hafer och förgömer sig vtj andra församblingar, efther sådana skole pastores och sochnens förmän spörre och låta så honom fåå wetta vti then försambling, han kommen är, huad hon eller han är för enn.

Item skall man eftherkomma detta, ther en moder för någre-handa [är] sat frå Sacramentet: vsque poenitentiam skall och hållas ifrå dopet etc.

Item. Ingelunda komma ther till, för än hon genom sanfärdig bottfärdighet är vrkommen sijn saak.

Beslutet.

Alt detta förbemälte skall huar och en achta och hälle, så att thet skeer i alle församblingar, på thet icke någon orsak gifues måtte til någott taall, att man bruker åtskijllige ceremonijs:

Medh dette beskedh och afsagde doom, at thett först wid Vp-sale doomkyrkio skall begynnes och hållas¹⁾. Sådän widh alle stadzkyrkior in tota dioecesj till thett sijste vid alle Landskyrkior, att eens måå tilgå i stiftet.

1) Randanmärkning: »som och skett är».

10. Att pastores ingelunda huar j sijn stadb försumme at hålla Bönedager. Then tijdh, som antijderne [äre] brådaste, icke folchet förhindre etc.

Item. At man altijdh och alfuarligen drifuer catechismum och tetz vttlegningh, effter som befallt war nästförgången synodo, at vngdomen må then rätt fatta: etc.

Item. Att man som tijdst examinerar vngdomen, när tilfälle gifs och öffuer och håller them till att siunga j tijderne såsom troon och andre psalmer etc.

Item.

11. Att huar och enn vptäcker och kungiör thett fhell och saak, han wett med sijn granne och nååboo antingen muntligen eller skriftteligen, ther han icke eliest vill, at inge saaker för Capitulo må dölies, vtan [h]eller ordenteligen tilgåå måtte: Såsom vti reformatis Ecclesijs in Germania tilgår. Ther måste en vttgå, och superintendens med alle andre måste suäria och vijttne, huad the wetta för fheell med honom, som vtte är. Et sic ad ultimum på sijstone måste superintendens gåå wt, och thee andre jinne vittne och suärie om honom thett, thee vette etc.

Item. At pastores wäll, ehrligen och hederligen hålla sijne Capellaner, medhdele them, thett them bör med rätta, förfordra them och elske för sijn församling etc. så at the ingelunde äre them förnär ij några måtto, vtan hälle them som för sijne com- ministris och bröder etc.

Sammalunda och att sacellanj vyrdeligen tiene och ähra sijne pastores och med flijt göre thett them tillkommer.

Ultimo.

Alle thee, som nu borta wore af pastoribus och præpositis in Dioecesj vpskrefuos och skulle böte 2 (?) daler huar för olydno, huilchet bötet brukades til en studiosum, som in Germaniam ville etc. Item gjorde Archiepiscopus en tacksäjelse til presteskapet, som hafue holpit D. Nicolaum Olaj Molnerum vt in Germaniam och

badh, at the än widare ville hielpe honom at låssa sig vr sijn gäld. Thett, som öfer vore, ville [han] få låta then andre studioso få. — — — —

Prosteriori Synodo et Anno bötte the alle 2 daler, ja och the, som sent kommo, böte och sammaledz etc.

Finis.

II.

Præscriptum Archiepiscopj M. Olavi Martinj Gefvaliensis Anno Christj 1607.

Salutem in Christo Salvatore nostro etc.

Venerandj, Doctissimj et humanissimj virj. Domini præpositi et pastores in hac dioecesj Ubsaliensj.

Jagh tuiffar jngalunda, att i jw wäll ihogkomma, huadh som här in Synodo 7, 8 och 9 Julij nu Anno Dominj 1607 wart förhandlat, thett I och, som migh förhåppes, kungiöre ider medbröder, som här icke wore tilstädes. Doch will jag korttelig[e]n thär om påminna ider.

I. Blefue J förmante att bliffue wid Gwdz rätta och klara ord, effter som wij oss ther til bundet hafuom in Baptismo, Confessione Augustana, Concilio Ubsaliensi och nu sednast vthi vår A. N. Konungz och Herres Cröningh, Kon. Carolj thenn 9:de etc. Och thär hos blefue i förmante att hafue acht på ider sielfue och heela hiorden. Actor. 20. emott alle secter, Papister, calvinister, wederdöpare och andre som nu, thez Gwdh bättre, altt för mykit wankar i werldenne.

II. Blefue vår Troos och Bekennelses huffuud Artieler, nämligen de iustificatione hominis peccatoris coram Deo, först med predikanen, Oratione Latina, och sedan Disputatione publica wäl och grundeligen förklarad och stadfäst.

III. Blef summan af the 5 Moisi Böker repeteradt och Prästeskapet förmant, at the thenn H. Skriff med all flijtt och acht-samhet Läsas skulle och synnerligen föruthan annor öfningh i skrifthen läsa libros Biblicos ordine.

IV. Bleffue I sielffue påminte till att föra itt Gudhfruchtigt och oförachteligt Lefuerne, och hafua Inseende huar medh annan: Såsom och huar och enn i sin försambling medh sina åhörare etc.

V. Om ceremonijs förestältes en Förmaningh til att wärdeligen förhandla the heliga Sacramenten efter Christj instichtelse, så att man gör een åtskildnat emellan the Ceremonier, som Christus oss sielfuer förestält och befalet hafuer, och them, som elliest för godh ordning, skickelse och höflichkeit af Gudz h. i försambling stichtade äre, och i Christenheten vthan misabruk behålles kunne; huilche, ändoch the i [sig] sielfue frije äre, skole the lijkuäll icke efter huars och ens godh tyckio, eller medh församblingenes förargelse nu förändras eller afläggias och nu wptagas. I synnerhett blef beslutett om dopet.

1. För ähnn döpelsen tags före i kyrkian, skal läsas then förmaningen, som ståår i kyrkieordningen: käre vänner, thett är oss allom gönom Gudz ord wäll kunnogt etc. Och effter dopet then tacksäijelsen, som så lyder: Alzmächtige, Ewige Gudh, käre himmelske Fader. Wij tacke tig etc. Thett skal man här effter flijteligen ställa i werket.

2. Mann skal med alfuarsam förmaning förtaga både hoss adel och oadell then drögzmäll, som ofta görs med Barndop för gästabodh och faddrars skuldh, them man hafua vill och icke så snart kan fåå tilstüdes eller för andre fåfänga orsaker skuldh, effter ther med blifuer Nya födelsen genom dopett ringa achtadt och barnet sat i faahra, at thet kan i sådana drögzmål skjilias ifrå thetta lijfuet odöpt, ther föräldrarne skola göra en hård reckenskap före, medan the i sådana handell (med the phariseer och lagklooka) förachte Gudz nådhe och meniskiones salughet och gifua Gudj intet rätt etc.

3. Man skal göra åttaskildnat emellan nöddoop och dop, som en part villia hafua för gästabodz skuldh mästadels; ty många villia först låtha döpa barnet och sedan efther tijden göra gästabodh och då förhandla och hafua andre ceremonier förhender, som i dopet pläge brukas. Derföre skole predikanterna taga sig til waahra för och när the döpa barnet, då strax när the döpa barnet, bruka samma ceremonier ihop med döpelsen och intet sedan. Annor legenhet är med nöddop, ther med kan man handla efter vår kyrkeordning. Ty ther får och kan icke prästen wara tilstädz för nöden skuldh. 4. Prästerna skola huar sin församling vnderwijse synnerligen them, som blifua brukade till Jordgummor, huru the vthi nödhfall skole dopett rätt förhandla. Och om nöddopen grant ransaka, huru ther medh är beställt, efter som och vår kyrkio]rdning therom förmåler.

5. Efter thett är enn Christelig ceremonie at hafue faddrar wid doopet, och theras Embete är hierteligen bidie Gudh för barnet, gå i löftet för barnet hos Gudh then H. 3faldighet och sedan om samma löftet påminna barnet och göra sin flijt, at barnet må blifua i Gudsfruchtan wpföddt, och hålla barnet thet löftet före; Derför måste man til sådant Embete bruka gudfruchtigt folch och icke ogudachtige, obottfärdige, lättfärdige, löse menniskior ther tillåtna varda. Såsom Augustinus ther om lærer de tempore, sermone 116. Och Lutherus i sitt förspråk på sin dopbok icke eller tillåter löst folch till fadderskap, vthan stadige, alfwarsamma präster och faddrar, til huilche man förmoder sig att, the handla saken alfarliga [och] med rätta troo, på thet man icke setter thet högwerdige sacramentet dieflomen hooss (?) och waanährar Gudh, som ther vthi och genom synneelige [ting] osynneligen vttgiuter sina Nådhes grundlösa rikedomar öfuer oss, at han kallar thet sielf en Ny födelse ther med wij frijade warde från all diefuulens Tyranni från synden, dieflomen och helfuetet, hæc Lutherus.

Thett är wäll sant, at Presternes och Faddernes oskickelighet intet hindra dopsens kraft hos barnet. Then samma kraft kommer af Gudz ordning, ord och lyfte:

Men doch liknuäll måste man för sådana hög Gudz wärk, som ther genom then H. 3faldighetz synnerliga närwarelse skeer och förehafs, med al vårdning ther med vmgå.

VI. Om absolutione blef i thetta prestmöte beslutet

1. At presterne med all flijt förhöra sine åhörare Catechismum och huad the af Gudz ordh och predikan lerdt och behållit hafue och at the pröfua them så mykit möjligt vara kan, om the någre-lunda skickelige äre at gå til Herrans Nattward, på thet at the icke ther til gåå sig til straff och fördömdelse.

2. För skickeligheten skuld tå blef ogilladt then sedh, at, medan simbolum siunget varder, så löpa the fram, som hafue ach-tadt begå Herrans Nattwardh, tå är thet ingen tijd them at för-höra, wardt derföre beslutet, at the som villie gå til skrift och koma til H: Nattward, the skulle koma tilstädes samma dag om morgonen, en Tijma eller $\frac{1}{2}$, för åhn tijdegården begynnes, på thett at the måge hafua tijdh, them med fljitt förhöra och vnderwijsa: att [the] icke, som Lutherus säger Tom. 7 fol. 12, löpa til sacra-mentet allenast för sädvanen skuld och wetta intet, huru the skole thett bruka.

3. Ändoch thetta icke då in synodo blef så synnerligen om-rördt, så vill man liknuäll prästerskapett påminne, at the med flijt förhöra them, som villia gå til sacramentet, Barn när the gå förste gång til sacramentet, at the intet slippa ther til, för åhn the kunne läse catechismum och, så mykit möjligt vara kan, förstå.

4. För än comunio skeer, skal läsas then förmaningen: käre vänner, efther här begås etc., när 3, 4 eller 5 äre tilstädes vid duken til sacram[entsens] bruk, at sig [the] ther med bepröfua och vprättade warda.

5. Om brudfolk synes gott wara, at the anten söndagen förr eller söndagen efther gå til Herrans Nattwardh, efther the emot och på bröllopsz dagarna genom bröllopsprångh och ceremonier kunne blifue lättligen förhindrade ifrån thet alfuarsamma betänkiande, som huar och en bör at hafua om Herrans Nattward, när han then brukar. Doch skall man komma folcket med fogelighet ther till,

at the gifua sig til fridz och icke någon obeskedeligh förarga, honom settiandes i thenna sakenne före som itt strängt förbudh och lagh.

6. Wardt och beslutitt, att alle stycker i kyrkiotjänsten skole hållas i tijdh och icke heela församlingen hållas vppe för enn eller 2 skuld, som oftast skee plägar, ther adelfolk, brudh och barnadop är förhanden at komma tilsamman til kyrkio. Vthan ther the eftther god förmaning i tijd icke komma vele tilstādes, må them väll thetta henda, at them ingen kyrketjänst giord warder, för åhn predikan eller heela tijdegården är wthe.

7. Till dett sijdsta worde och the articler vpläste, som i Norköping Anno D[omi]nj 1604 på Rikzdagen blefue författade om troolofninger och andre loffige stycker samtyckte, och blef presteskapet förmant them att hålla i sijne församlingar.

Sedan bleff synodus beslutin och presteskapet förmant, at the med all som störeta flitighet läse thenn H. Skrift och så ställa sine conciones, at hela theris församling må förbättradt warda, och så med bön och åkallan, lempo, vmgenge och lefuerne i itt gott betänckande stella sigh, at församlingen må hafue et rätt exempel och efterdöme sig lämpa och laga ther efter christeligen och gudeligen som Paulus 2 Tim. 2 säger vm åkermannen etc.

In Christo valet. Ubsalix 3 Augusti Anni Dominj 1607.

Olaus Martinj A. Ubs.

Descripsit profluenti calamo Martinus L. Aschaneus.

III.

S. Dn. M. O[la]i Martini] Archie[pisco]pi Visitationis Process.

Salutatio.

Wij önska eder Gudz Nåde och fridh samptt thens H. Andes vplysning och bijstånd.

Causa visitationis.

Wij äre komne här för then skul, att wij förhöre wele, huru här i församlingen tilstår, huru Ordett predikas och annammas,

Bidrag till kännedomen om Olaus Martini's episkopala verksamhet. 137

huru Predikantt och Åhörare sig i Leffwerne ställa. Ita visitatio facta est in Vet. Test. vt 2 Par. 17. in historia Josaphath est videre. Utilitas istius visitationis apparet ibidem. Ita Ch[ristu]s in Novo Test. visitavit, priusquam mortem subiret. Ita Apostoli Act. 15 et 16. Et hoc quidem fit in Eccl[esi]æ sœdificationem 2 Cor. 13.

De dignitate verbi Dej.

Efter Gud igenom desse medel, som äro Ordett och the H. Sacrament, will werka menniskians salighet, så moste wij oss befijta, att wij icke fåfengt annamma Gudz nåde, såsom Paulus förmaner. *Sed hic quæritur, an auditores bonum testimonium suis dent pastoribus, et vnde auditores certi possint esse, an verbi minister ijs verbum Dej proponat. R[espondebitu]r Ita, quia Catechismum eos doceat, qui summam d[octri]næ Christianæ contineat, quam scripta prophetica et ap[osto]lica vberius explicant.*

Examen catechismi.

Hic singuli partes catechismi recitare tenentur. Examinandi sunt etiam de explicatione eiusdem per D. Lutherum scripta. Morgon och aftonböner skola förhöras: Hiob stod bittida vp och giorde brenoffer, therföre motte diefwulen sielf bekenna, att Gudh förwarade Hiob alt om kring och wälsignade honom. Hiob 5. 1. Wårtt retta offer är wår böön. Item Bööner till och efter Bordz. Qui hoc non faciunt, ingrati sunt, vt Deus conqueritur Hos. 2.

Hoc examine facto, admonitio instituatur ad Parentes, Patres et Matres familias, vt diligenter curent suos in hisce catechismi partibus recte erudiri. Ipsorum enim hoc est officium, vt docetur Deut. 6 et Ps. 68. Bona quippe jnstitutio coniunctam habet benedictionem divinam, vt de Jacobo in Mesopotamia et Josepho in Aegypto legitur, quod fuerint benedicti. Atque hic inserendum est, parentes non solum causam esse perditionis filiorum, sed et nepotum, et qui ab illis nascentur ad multas vsque generationes iuxta Psalmum prædictum.

Usus catechismi.

Aff Decalogo lærer man kenna synden, ideo etiam comparatur speculo. Ty synden är en förskreckelig och dödlig sinkdom, Ps. 38. Den icke kan vppenbar blifua vthan igenom Lagen. Rom. 3 et 4.

Catechismus är en Läkiare bok, item är en Wenn, som wijsar oss til Läkiaren.

Men alldenstund att den krancke plägar sökia Läkiare, så frågas

I. efter Läkiaren, hwilken han är. Hunc demonstrat Secunda pars Catechismi, N. Symbolum Apostolicum. Ibi primus Articulus o[ste]ndit Medicum illum esse Deum, qui velit nobis mederi. Quia 1) est Pater 2) potest, quia omnipotens. Hanc omnipotentiam declarat creatione coeli et terræ.

II. Läkiaren moste ått sin patient bereda Låkedom, Hwar är tå then Låkedom oss beredd? R. in Christo Jesu. Ita sonat Secundus Articulus: »Et in Jesum Christum, filium eius vnicum, Dominum meum, qui conceptus est etc. In nullo alio est salus. Act. 4.

III. Applicatio medicinæ fieri debet. Illa fiet per S. Sanctum, vt Articulus Tertius docet. Et quidem hoc fieri debet in Ecc[lesi]a catholica, sanctorum communione. Illa medicina vbi adhibita est, ibi est remissio peccatorum. Hac impetrata sequetur Resurrectio mortuorum et tandem vita æterna.

Qui morbo peccati affectus est, hunc oportet precibus Medicum sollicitare de auxilio, ideo sequitur ordine Tertia Pars Catechismi, sc. Oratio Dominica, hwilken är thett retta himmelska Apoteek, vt loquitur Augustinus. Hic omnia necessaria petenda continentur. Här komma wij fram medh Sonnens egna ordh til Fadren.

Applicatio Medicinæ per S. Sanctum fiet in Verbo et Sacramentis.

Quæritur: Vnde certi reddimur, quod baptizati sumus?

R. 1 Quia parentes et compatres et commatres de hoc nos monuerunt. Pec[ca]tum ergo est, vbi hæc admonitio ab illis negligitur. 2. Nomen nobis inditum etiam hoc declarabit. Quemadmodum enim in Sacramento circumcisionis nomen assignabatur vedemib.[?] in ueteri Testamento; ita nos in baptismo nomine nostro insignimur.

In Baptismo foedus inter Deum et nos factum considerandum est. Deus a sua parte salutem nobis promisit æternam: Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit. Nos vero a nostra parte abiuramus diabolum et opera eius, hoc est, peccata. Item loffwa wij att troo på Gudh Fader etc. På Jesum Christum etc. På then H. Anda.

Hoc foedus nos revocabit a peccatis perpetrandis, et suggestionibus Diaboli non obsequendis.

Quæritur quid accipiatur in Coena. R. verum corpus et verus sanguis Christi.

Quæstio: Unde hoc probatur? R. A verbis ipsius Christi dicentis: hoc est corpus meum. hic est sanguis meus.

Quæstio: In quem finem fit coenæ administratio? R. In commemorationem Christi. Commemoratio illa considerat 1) Personam Christi, qui est et homo et Deus. Dum igitur participes reddimur corporis et sanguinis eius, non nudi hominis corpore vescimur et sanguine refocillamur, sed corpore et sanguine ipsius Dej. Maxima igitur et spiritualis vtilitas ex hac coena ad nos redundat. Nam de carne Christi Joh. 6 legitur: caro eius est vivifica h. e. gifwa ewinnerligt lijf. De sanguine 1 Joh. 2: Sanguis Jesu Christi filij Dej emundat nos ab omni peccato 2) Beneficia Christi.

Quæstio: Quomodo fiet præparatio ad Coenam? R. Hoc docet catechismus. Nam 1) vita examinanda est ad normam decem præceptorum, vnde agnitio peccati et contritio oritur. 2) Ad symbolum est recurrendum, vbi Dej benignitas et misericordia nobis remittentis peccata proponitur. 3) Cognito peccato et gratia Dej, orandus est Deus pro remissione peccatorum. Hinc sequitur emendatio vitæ et bona intentio. Hoc totum comprehenditur in illa confessione: Jagh fattigh, syndig menniskia etc.

Hwstafflan skal reciteras.

Ultimo subiungenda est commonefactio ex 10 cap. ad Heb.: Lätt oss achta på oss inbyrdes till att vpveckia til kärlek och goda gerningar etc. etc. etc., att i seen, buru dagen nalkas.

IV.

De præpositorum officio.

Quoniam superintendentes generales seu episcopi non possunt sæpe inuisere ecclesias omnes suæ inspectioni commissas, Ideo vsitatum fuit in Ecclesia¹⁾ et adhuc est, ut sint in singulis partibus cuiusque diocesis constituti præpositi, quos in Germanicis Ecclesijs superintendentes speciales vocant, de quorum officio regulas quasdam colligam et proponam.

I.

Præpositi in singulis contractibus singulis annis ad minimum bis Ecclesias inuisant.

II.

Tunc diligenter explorent, quis sit ecclesiarum status, quomodo et docentes et discentes officium faciant.

III.

De ipsis docentibus seu verbi ministris exquirant et explorent et quomodo doceant et quomodo vitam ducant.

1. An doctrinam veram et orthodoxam diligenter et assidua lectione, meditatione et precibus ipsi quotidie magis magisque discant et Ecclesijs proponant et an libros habeant, ex quibus doctrina illa recte peti et hauriri potest, eosque diligenter evoluant.

2. An diebus Dominicis, festis et profestis precationi publicæ in septimana, peculiariter destinatis, concionent[u]r quosque textus explicantos deligant.

3. An catechismum diligenter in concionibus vrgeant et in absolutione repetant, et an singulos ad catechismum studiose discendum exhortent[u]r, imprimisque an patres familias et matres familias sæpe moneant, vt liberis et cæteris domesticis, ancillis et

1) Här är öfver de följande orden tillskrifvet: p[æ]r mu[n]dum.

seruis catechismum inculcent, illosque ad eum discendum omni studio adhibeant.

4. An sacramenta rite iuxta institutionem Christi administrent? Et an alias ceremonias ita seruent, ut tueantur conformitatem Ecclesiarum et scandala, quæ illa violata procreari solent, accurate fugiant?

5. An attendant quinam ex auditoribus diligenter interesse concionibus et frequenter vti coena Domini soleant, qui vero non? Et hos ob neglectionem et contemptum concionum et sacramenti, sicut et alios ebrietate, adulterio, scortatione, blasphemijs et prophanijs sermonibus et colloquijs, similibusque peccatis se polluentes, decent et iuxta gravitate et severitate arguant.

6. An quanto possunt studio provideant ne sectarij, Papistæ, Calviniani, Anabaptistæ et similes se Ecclesijs misceant. Hosque aliquis ex auditoribus ita foveat, vt illis occasionem præbeat alios decipiendi et seducendi.

7. An ecclesiam assuefaciant ad canendos pios psalmos.

8. An ægrotos visitent, consolentes eos, qui consolatione opus habent, ad poenitentiam serio agendam eos, qui impiam transegerunt vitam, exhortantes et sic poenitentibus et poenitentiam sancte promittentibus coenam Domini porrigant? An pie defunctos ritibus apud nos vsitatis honeste sepiliant?

9. An catalogum sui pastoratus tempore baptizatorum et coniugio copulatorum habeant et seruent?

10 An admittant ad usum coene Dominicæ et ad officium compatrum seu patrinorum in baptismo, homines flagitiosos et impoenitentes?

11. An pauperes diligenter Ecclesijs commendent, et præcipue scholasticos more apud nos consueto ad eleemosinas colligendas ad ecclesias emissos.

Hæc explorent de ministorum verbi doctrina doctrinæque adiunctis.

De uita uero illorum videant ut cognoscant.

1. An grauibis flagitijs ebrietati, rixis, contentionibus, scurrilitatibus in conuiujs, nocturnisque perpotationibus, usuræ, mercaturæ, ipsis non concessæ, sese dedant, et sic schandalo vitæ plus destruant Ecclesiam, quam doctrina ædificent.

2. An eorum lux, iuxta Christi præceptum, sic luceat coram hominibus, vt videant eorum bona opera, et sic patrem coelestem glorificent, seu an piæ vitæ exemplo auditoribus præluceant.

3. An familiam habeant honestam eamque pie administrent?

III.

De auditoribus quoque diligentem explorationem instituant.

1. An verbum Dei ament, libenter et studiose attenteque audiant et discant, libenter intersint sacris Ecclesiæ conventibus? Examine instituto cognosci potest, quod nequaquam Ecclesiæ refugere, sed libenter subire debent?

2. An sacramento cœnæ frequenter, pie ac reuerenter vtantur?

3. An pijs admonitionibus libenter pareant et obsequantur, et ad doctrinæ auditæ normam, quantum omnino fieri potest, vitam instituant et ducant.

4. An qui alijs præsuunt ut patres et matres familias liberos et reliquos domesticos pie educent ad auditum verbi et usum sacramentorum ad discendum catechismum ad preces adducant et assuefaciant?

5. An inter auditores sint aliqui perseuerantes in manifestis flagitijs.

V.

De templis, cemjterijs, ædibus templorum, curijs pastoralibus etc., diligenter inquirant, an cura conueniente pastorum et auditorum seruentur, Et, si quid corruptum vel collapsum fuerit, reficiatur et instauretur.

VI.

Explorent, quinam sit redditus cuiusque ecclesiæ, et, an iuste dispensentur? Ut id expedite demonstretur et cognoscatur, habeant singula templa libros in quos ista referantur, et in præsentia de-

lectorum quorundam virorum, quales nostri sexviros templi curatores uocant, diligenter consignentur.

VII.

In his omnibus, quæ emendatione indigent et faciliora sunt, præpositi corrigant, difficiliore casus referant ad Episcopum et Capitulum circumstantijs rerum diligenter annotatis. Idem faciant etiam dum inuisunt ecclesias in casibus, qui ad eos deferuntur.

VIII.

Omnes pastores et verbi ministri in his omnibus exequendis prompte et benigne illis opem ferant, nemo illos impediat, nec sinistre, calumniose, peruerse aut morose de hoc opere et illorum laboribus in eo perficiendo iudicetur aut loquatur. Qui secus fecerit tanquam boni vtilis, et apud multas reformatas ecclesias recepti et approbati vsitatique ordinis, osor et perturbator priuatione officij punietur.

Herman Lundström.

1884—85.

- 1:5. Samlaren, Tidskrift: V. Ej i bokhandeln.
 6¹. G. Benzeltjernas Censorsjournal: II. Pris i bokh. 2 kr.
 6³. " " " " III. " " " I "
 1500- och 1600-talens Visböcker:
 7:1². I. Harald Oluffssons Visbok: 2 h. Pris i bokh. 1 kr. 25 öre.
 7:2¹. II. Bröms Gyllenmärs Visbok: 1 h. " " " 2 "

1885—86.

- 1:6¹. Samlaren, Tidskrift: VI, 1. Pris i bokh. 2 kr.
 1:6². " " VI, 2. " " " "
 7:2². 1500- och 1600-talens Visböcker: II. Bröms Gyllenmärs Visbok 2 h.
 Pris i bokh. 1 kr. 75 öre.
 8¹. Samlade Dramer af J. Messenius: 1 h.
 9¹. Bref rörande Nya Skolans historia: 1 h.

1886.

- 1:7. Samlaren VII. Pris i bokh. 3 kr. 25 öre.
 8². Samlade Dramer af J. Messenius: 2 h.
 9². Bref rörande Nya Skolans historia: 2 h.

1887.

- 1:8. Samlaren VIII. Pris i bokh. 4 kr.
 8³. Samlade Dramer af J. Messenius: 3 h.
 7:2³. 1500- och 1600-talens Visböcker II. Bröms Gyllenmärs Visbok. 3 h.
 (sluthäfte.) Pris i bokh. 2 kr.

1888.

- 1:9. Samlaren IX. Pris i bokh. 4 kr.
 8⁴. Samlade Dramer af J. Messenius: 4 h.
 9³. Bref rörande Nya Skolans historia: 3 h.

1889.

- 1:10. Samlaren X. Pris i bokh. 3 kr. 25 öre.
 10¹. Sveriges bibliografi 1481—1600. I. (1481—1501). Ej i bokhandeln.
 7:3. 1500- och 1600-talens Visböcker: III. Barbro Banérs Visbok. Pris
 i bokh. 1 kr. 50 öre.
 11:1-2. Skrifter från Reformationstiden. I och II. Pris i bokh. 2 kr.

1890.

- 1: 11. Samlaren XI. Pris i bokh. 2 kr. 50 öre.
 10². Sveriges bibliografi 1481—1600. II. (1501—1518). Ej i bokhandeln.
 9¹. Bref rörande Nya Skolans historia: 4 h.
 12¹. Bref rörande teatern under Gustaf III. 1 h. Pris i bokh. 3 kr. 25 öre

1891.

- 1: 12. Samlaren XII. Pris i bokh. 4 kr.
 10³. Sveriges bibliografi 1481—1600. III. (1518—1527). Ej i bokhandeln.
 9². Bref rörande Nya Skolans historia: 5 h. Pris i bokh. komplett
 5 kr. 50 öre.

1892.

- 1: 13. Samlaren XIII. Pris i bokh. 3 kr. 50 öre.
 10⁴. Sveriges bibliografi 1481—1600. IV. (1527—1530). Ej i bokhandeln.
 12². Bref rörande teatern under Gustaf III. 2 h. Pris i bokh. 3 kr. 25 öre.
 9³. Personregister till Bref rörande Nya skolans historia. Pris i bokh. 25 öre.

1893.

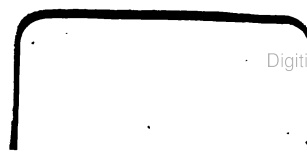
- 1: 14. Samlaren XIV. Pris i bokh. 3 kr.
 13: 1. Wivallius I. " " " 6 kr
 1: Extra häfte. Samlaren. Extrahäfte. Pris i bokh 3 kr.
 11: 3 och 4. Skrifter från Reformationstiden. 3. Pris i bokh. 3 kr.
 " " " " 4. " " " 1

För angelägenheter rörande tidskriften samt sällskapets öfriga publikationer hänvände man sig till Grefve E. Lewenhaupt, Upsala, Upsala i Sept. 1893.

Svenska Literatursällskapets Arbetsutskott.

Obs.! Samlaren III. V. VII—XIV äro fullständigt utkomna hvar-dera i ett häfte.

3 2044 105 200 497